

НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ «ОДЕСЬКА ЮРИДИЧНА АКАДЕМІЯ»
МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ «ОДЕСЬКА ЮРИДИЧНА АКАДЕМІЯ»
МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ

Кваліфікаційна наукова праця
на правах рукопису

ФЛЯЖНІКОВА ЯРОСЛАВА ВАСИЛІВНА

УДК 174:347.965.3 (043.5)

ДИСЕРТАЦІЯ
ПРАВИЛА АДВОКАТСЬКОЇ ЕТИКИ
ТА ЮРИДИЧНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ЗА ЇХ ПОРУШЕННЯ

081 – Право

Подається на здобуття ступеня доктора філософії

Дисертація містить результати власних досліджень. Використання ідей,
результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне джерело

/ Я. В. Фляжнікова

Науковий керівник:

БАКАЯНОВА

Нана Мезенівна,

доктор юридичних наук, професор

Одеса – 2022

АНОТАЦІЯ

Фляжнікова Я. В. Правила адвокатської етики та юридична відповідальність за їх порушення. – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття ступеня доктора філософії за спеціальністю 081 «Право». – Національний університет «Одеська юридична академія», Одеса, 2022.

Адвокатура України пройшла тривалий та складний шлях розвитку, обумовлений в багатьох випадках політичною ідеологією та ставленням держави до завдань адвокатури. Поступове зміцнення адвокатури та її становлення як інституту громадянського суспільства обумовило зміни у всіх сферах її організації та діяльності, у тому числі й оновлення етичних вимог, яким має слідувати адвокат як в своїй професійній, так і позапрофесійній діяльності.

Актуальність обраної проблематики обумовлюється дуалістичною природою правил адвокатської етики, які з, одного боку, відрізняються певною стабільністю, а з іншого – мінливістю задля пристосування до сучасних викликів, які постають перед адвокатами. Важливість дотримання адвокатом етичних правил поведінки у взаємовідносинах з клієнтом, колегами, судом, органами, що проводять досудове розслідування, та іншими суб'єктами складно переоцінити. Перш за все, це обумовлюється призначенням інституту адвокатури, який покликаний забезпечувати реалізацію права кожного на професійну правничу допомогу, що можливе за умови довіри клієнтів до адвокатів, поваги до адвокатури з боку суспільства, державних органів, та набуває ефективності завдяки корпоративної єдності адвокатів. Глибинне осмислення цих умов дозволяє дійти висновку про необхідність дотримання адвокатами правил адвокатської етики.

Дослідження цієї проблематики не матиме комплексного характеру без аналізу підстав та порядку притягнення адвокатів до відповідальності за порушення етичних стандартів. Проте не варто вважати правила адвокатської етики лише додатковою підставою для застосування до адвокатів негативних заходів впливу, адже вони мають на меті також захист прав адвокатів, виступають орієнтиром поведінки у неоднозначних або неврегульованих законом ситуаціях, що можуть виникнути під час здійснення професійної діяльності.

Метою дослідження є розроблення теоретичних положень і практичних рекомендацій щодо удосконалення правил адвокатської етики, умов та порядку відповідальності за їх порушення.

У роботі виокремлено періоди становлення та розвитку ПАЕ в Україні залежно від:

1) дати прийняття документу: а) чинність ПАЕ, прийнятих ВККА при Кабінеті Міністрів України 01.10.1999 р.; б) чинність ПАЕ, затверджених Установчим З'їздом адвокатів України 17.11.2012 р.; в) чинність ПАЕ, затверджених звітно-виборним з'їздом адвокатів України 09.06.2017 р.;

2) суб'єкту прийняття ПАЕ: а) їх затвердження органом адвокатського самоврядування при виконавчій гілці влади (з 01.10.1999 р. по 17.11.2012 р.); затвердження повністю незалежним органом адвокатського самоврядування (з 17.11.2012 р. по сьогоднішній день).

Встановлено, що факторами, які обумовили внесення змін до ПАЕ є: 1) пристосування до сучасних соціальних викликів (запровадження нового розділу щодо поведінки в мережі Інтернет); 2) зміни національного законодавства (до прикладу, у частині забезпечення єдності термінології); 3) урахування міжнародних стандартів, що обумовлюється процесами глобалізації та євроінтеграції (до прикладу, поширення Кодексу поведінки європейських адвокатів на адвокатів України при здійсненні ними адвокатської діяльності в інших країнах); 4) пошук оптимальних

формулювань норм адвокатської етики (до прикладу, заміна терміну «домінантність» на «пріоритет» інтересів клієнта).

У результаті порівняння зарубіжного досвіду регулювання правил адвокатської етики та відповідальності за їх порушення (на прикладі Франції, Німеччини, Іспанії, Італії, Польщі, Австрії тощо) з національним, виокремлено тотожні риси: 1) переважно дуалістичний характер національного правового регулювання (закон та кодекс або правила, що містять перелік етичних засад поведінки); 2) подібний перелік та зміст принципів адвокатської етики; 3) архітектоніка етичних кодексів (преамбула, декілька розділів, що складаються зі статей, прикінцеві положення); 4) закріплення дисциплінарної відповідальності за порушення етичних норм.

Відмінностями у регулюванні правил адвокатської етики та відповідальності за їх порушення в Україні та закордоном визначено: 1) характер дисциплінарних стягнень (їх перелік, тривалість застосування); 2) суб'єкти звернення до дисциплінарного органу адвокатури; 3) суб'єкти, що здійснюють дисциплінарне провадження, та виступають інстанцією для оскарження рішення.

Обґрунтовано, що порівняно з іншими кодексами адвокатської етики, Правила адвокатської етики в Україні відрізняються деякими перевагами: 1) є більш динамічними, а отже, краще пристосованими до сучасних викликів суспільства; 2) мають детальнішу систему та структуру.

Встановлено, що етичні засади діяльності адвоката в Україні характеризуються тим, що вони: 1) мають особливе значення (для адвоката, адвокатури в цілому, клієнтів); 2) є обов'язковими до дотримання всіма адвокатами через їх морально-етичний зміст; 3) тлумачаться на користь ефективності надання професійної правничої допомоги; 4) додатково регулюються роз'ясненнями РАУ та З'їзду адвокатів України; 5) взаємопов'язані між собою.

Запропоновано ознаки правил адвокатської етики поділити на загальні та спеціальні.

Загальними ознаками є: 1) їх правова регламентація; 2) наявність відповідальності за їх порушення; 3) узгодженість норм ПАЄ між собою, обумовлена єдиною метою їх дії. Спеціальними ознаками є: 1) особлива мета; 2) особлива предметна сфера; 3) особливий суб'єкт застосування; 4) особливий суб'єкт тлумачення; 5) особливий суб'єкт вирішення питання щодо порушення ПАЄ; 6) особливий порядок затвердження, внесення змін та доповнень.

Обґрунтовано, що на основі внутрішніх компетентностей адвоката формуються зовнішні. Внутрішніми компетентностями адвоката є правова культура, професійність мовлення, стресостійкість, аналітичне мислення, правова свідомість. Зовнішніми компетентностями є пов'язані із професійними ситуаціями та їх вирішенням (комунікативна компетентність, соціальна компетентність, ситуативна компетентність).

Запропоновано передбачити типову форму згоди клієнта на представництво або захист інтересів двох або більше клієнтів, інтереси яких суперечать один одному. Така згода повинна містити: 1) ПІБ особи-клієнта, паспорт та ідентифікаційний код; 2) ПІБ адвоката, якому надається така згода, номер та дата видачі свідоцтва про право на заняття адвокатською діяльністю; 3) відомості щодо договору про надання правової допомоги між адвокатом та клієнтом, що дає таку згоду; 4) інформація щодо того, що клієнт ознайомлений зі змістом поняття «конфлікт інтересів» та розуміє його в повному обсязі; 6) згода клієнта на надання правової допомоги адвокатом іншій особі; 7) дата написання згоди; 8) прізвище, ініціали, підпис клієнта. Зазначений документ охарактеризовано як прояв безумовної довіри клієнта до адвоката та впевненості в його високих морально-етичних якостях.

Надано авторське визначення поняття «корпоративна єдність адвокатів» як сталий взаємозв'язок всередині адвокатського співтовариства, що

обумовлюється незалежністю адвокатури від держави, самоврядністю та однаковими для всіх адвокатів правовими та морально-етичними засадами професії.

Досліджено коло проблем, що можуть виникнути під час користування адвокатом мережі Інтернет. Серед них: 1) правові (проблеми недосконалості положень ПАЕ щодо поведінки адвоката в мережі інтернет); 2) морально-етичні (проблеми ідентифікації адвоката, збереження конфіденційності та адвокатської таємниці під час користування соціальними мережами); 3) програмно-технічні (неякісне програмне забезпечення функціонування соціальних мереж та Інтернет-платформ, слабкий Інтернет зв'язок, «слабке» технічне обладнання адвоката або іншого суб'єкта з яким адвокат вступає у комунікацію); 4) виховні (проблеми Інтернет-освіти серед адвокатів, до прикладу, складнощі з реєстрацією в соціальних мережах, оновлення та налаштування програм тощо); 5) організаційні (проблеми вибору мережі або платформи для спілкування, формату спілкування, розподілу ролей під час ведення соціальних мереж в середині адвокатського формування).

Визначено критерії для класифікації активності адвоката в мережі Інтернет: 1) вид соціальної мережі, що використовується (Фейсбук, Твіттер, Тумблр, Телеграм, Інстаграм тощо); 2) суб'єкт, який користується мережею: а) індивідуальний (адвокат, адвокатське бюро); б) колективний (адвокатське об'єднання, орган адвокатського самоврядування, комітет НААУ, НААУ); 3) мета використання мережі: а) просвітницька; б) консолідуюча; в) інформаційна тощо.

Обґрунтовано, що проблематика дотримання етичного аспекту у професійній поведінці адвоката пов'язана з: неможливістю повністю врегулювати всі аспекти адвокатської діяльності; двостороннім характером відносин між адвокатами та іншими особами (наявність взаємних прав, обов'язків, гарантій діяльності тощо); рівнем психологічної готовності

адвоката до виникнення конфліктних ситуацій; колізіями між правилами адвокатської етики та нормами законодавства.

Запропоновано авторське визначення поняття «неповага адвоката до суду» як умисне або неумисне діяння, вчинене під час судового процесу, що порушує визначений процесуальним законодавством порядок відправлення правосуддя, або поза судовим процесом, яке знаходить прояв у зневажливому ставленні до судді, колегії суддів, присяжних (-ого), до системи правосуддя в цілому, незалежно від причин такої поведінки.

Звернута увагу, що етичні правила поведінки адвоката з іншими суб'єктами мають враховувати зміну характеру такої взаємодії з очного формату на дистанційний, що на сучасному етапі обумовлюється: 1) розвитком комп'ютерних технологій та мережі Інтернет; 2) поширенням гострої респіраторної хвороби COVID-19, спричиненої коронавірусом SARS-CoV-2; 3) воєнним станом в країні, запровадженням Указом Президента України від 24.02.2022 р. № 64/2022.

Визначено, що за порушення правил адвокатської етики на правовому рівні закріплено лише дисциплінарну відповідальність. Інші види юридичної відповідальності мають субсидіарний характер, а тому притягнення адвокатів за порушення ПАЕ до інших видів відповідальності не є характерним.

Досліджено функції дисциплінарної відповідальності адвоката: 1) превентивна (попередження вчинення дисциплінарних проступків як адвокатом, що вчинив проступок, так і іншими адвокатами; таким чином можна стверджувати про загальну та спеціальну превенцію); 2) інформативна (дисциплінарна палата, приймаючи рішення, обґрунтовує його та тим самим інформує як адвоката щодо якого здійснюється провадження, так і інших адвокатів щодо змісту ПАЕ та помилок, яких можна допустити при застосуванні або тлумаченні положень ПАЕ); 3) регулятивна (врегульовує відносини між сторонами конфлікту та вирішує певну правову, морально-етичну проблему, яка стала підставою подання скарги на дії адвоката); 4)

виховна (підвищення рівня правової свідомості адвоката, поваги до ПАЕ та професії адвоката тощо).

Запропоновано визначити засади дисциплінарного провадження щодо адвоката: верховенство права, законність, колегіальність, доступність, змагальність, диспозитивність, презумпція невинуватості адвоката, право на оскарження у встановленому законом порядку, розумність строків розгляду скарги).

Набула подальшого розвитку ідея щодо розширення переліку видів дисциплінарних стягнень щодо адвокатів шляхом їх поділу на основні та додаткові. Основними є стягнення, визначені ст. 35 Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність», додатковими – заборона мати помічників та стажистів протягом певного часу та штраф.

За наслідками зроблених в процесі дослідження висновків сформульовано пропозиції щодо удосконалення законодавства України в частині правил адвокатської етики та дисциплінарної відповідальності за їх порушення.

Ключові слова: адвокатура, адвокат, адвокатська діяльність, принципи адвокатської діяльності, адвокатська етика, принципи адвокатської етики, правила адвокатської етики, відповідальність адвоката, дисциплінарна відповідальність адвоката, дисциплінарне провадження щодо адвоката.

ABSTRACT

Fliazhnikova Y. V. Rules of professional conduct and legal responsibility for their violation. – Qualifying scientific work as manuscript.

Thesis for the degree of Doctor of Philosophy in the specialty 081 "Law". – National University "Odesa Law Academy", Odesa, 2022.

Advocacy in Ukraine has passed a long and difficult path of development, due in many cases to the political ideology and attitude of the state to the tasks of the Advocacy. The gradual strengthening of the Advocacy and its establishment as a civil society institution has led to changes in all areas of its organization and activities, including updating ethical requirements, which an advocate must follow in both his professional and non-professional activities, are no exception.

The urgency of the chosen issue is due to the dualistic nature of the rules of professional ethics of advocates, which, on the one hand, differ in some stability, and on the other – variability to adapt to modern challenges facing advocates. The importance of advocate`s adhering to ethical rules of conduct in relations with the client, colleagues, the court, pre-trial investigation bodies, and other subjects is difficult to overestimate. First of all, this is due to the appointment of the Institute of Advocacy, which is called to ensure the realization of everyone's right to professional legal assistance, which is possible with trust in advocates, respect for advocacy by society, governmental bodies, and becomes effective due to corporate unity of advocates. An in-depth understanding of these conditions allows us to conclude that advocates need to adhere to the rules of professional conduct.

The study of this issue will not be comprehensive without an analysis of the grounds and procedure for bringing advocates to liability for violating ethical standards. However, the rules of professional ethics of advocates should not be considered as one of the basis for applying measures to advocates, as they also aim to protect the rights of advocates, serve as a guide for behavior in ambiguous or unregulated situations that may arise in the course of professional activities.

The purpose of the study is to develop theoretical provisions and practical recommendations for improving the rules of professional ethics of advocates and the conditions and procedure for liability in the case of their violations.

The periods of formation and development of the RPEA in Ukraine are proposed, depending on:

1) date of acceptance of the document: a) the validity of the RPEA adopted by the Central Committee under the Cabinet of Ministers of Ukraine on October 1, 1999; b) validity of the RPEA, approved by the Constituent Congress of Advocates of Ukraine on November 17, 2012; c) validity of the RPEA, approved by the reporting and election congress of advocates of Ukraine on June 9, 2017;

2) the subject of adoption of the RPEA: a) their approval by the advocacy self-government body, at the executive branch (from 01.10.1999 to 17.11.2012); b) approval by a fully independent body of advocacy self-government (from November 17, 2012 to the present days).

It is established that the factors that led to changes in the RPEA are: 1) adaptation to modern social challenges (introduction of a new section on behavior on the Internet); 2) changes in national legislation (for example, in terms of ensuring the unity of terminology); 3) taking into account international standards, which is determined by the processes of globalization and European integration (for example, the extension of the Code of Conduct for European Lawyers to advocates of Ukraine in the case of their advocate activity in other countries); 4) search for optimal formulations of legal ethics (for example, replacing the term "dominance" with "priority" of the client's interests).

In a result of comparing foreign experience in regulating the rules of professional ethics of advocates and liability for their violation (on the example of France, Germany, Spain, Italy, Poland, Austria and others) with national, identical features have been identified: 1) the predominantly dualistic nature of legal domestic regulation (laws and code or rules containing a list of ethical principles of conduct); 2) similar content of the principles of advocate ethics; 3) architectonics

of codes of ethics (preamble, several sections consisting of articles, final provisions); 4) consolidation of disciplinary responsibility for violation of ethical norms.

Differences in the regulation of the rules of advocate's ethics and liability for their violation in Ukraine and abroad are determined by: 1) the nature of disciplinary sanctions (their list, duration of application); 2) subjects of appeal to the disciplinary body of advocacy; 3) subjects that carry out disciplinary proceedings and act as an instance for appealing the decision.

It is substantiated that in comparison with other codes of advocate's ethics, the Rules of professional ethics of advocates in Ukraine have some advantages: 1) they are more dynamic and, therefore, better adapted to modern challenges of society; 2) have a more detailed system and structure.

It is established that the ethical principles of an advocate's activity in Ukraine are characterized by the fact that they: 1) have special importance (for an advocate, the whole institute of advocacy, clients); 2) are mandatory for all advocates due to their moral and ethical content; 3) are interpreted in favor of the effectiveness of professional legal assistance; 4) are additionally regulated by explanations of the CAU and the Congress of Advocates of Ukraine; 5) are interconnected.

It is proposed to divide the features of the rules of advocate ethics into general and special.

Common features are: 1) their legal regulation; 2) the presence of responsibility for their violation; 3) consistency of RPEA norms with each other, due to the sole purpose of their existence. Specific features are: 1) special purpose; 2) special subject area; 3) special subject of application; 4) special subject of interpretation; 5) special subject of resolving the issue of violation of the RPEA; 6) special procedure of their approval, amendments and additions.

It is substantiated that on the basis of internal competencies of an advocate external ones are formed. The internal competencies of an advocate are legal culture, professionalism of speech, stress resistance, analytical thinking, legal

consciousness. External competencies are related to professional situations and their solution (communicative competence, social competence, situational competence).

It is proposed to provide a standard form of the client's consent to represent or protect by the advocate the interests of other clients with interests that contradict each other or may contradict. Such consent must contain: 1) the name of the client, passport and identification code; 2) name of the advocate to whom such consent is granted, number and date of issuance of the certificate of the right to provide advocate activity; 3) information on the agreement on the provision of legal assistance between the advocate and the client, which gives such consent; 4) information that the client is familiar with the content of the concept of "conflict of interest" and understands it in full; 6) the client's consent to the provision of legal assistance by an advocate to another person; 7) date of writing the consent; 8) surname, initials, signature of the client. This document is described as a manifestation of the client's unconditional trust in the advocate and confidence in his high moral and ethical qualities.

The author's definition of the concept of "corporate unity of advocates" as a permanent relationship within the advocate community, due to the independence of Advocacy from the state, self-government and the same for all advocates legal and moral-ethical principles of the profession.

The range of problems that can occur when an advocate uses the Internet has been studied. Among them: 1) legal (problems of imperfection of the provisions of the RPES on the conduct of an advocate on the Internet); 2) moral and ethical (problems of advocate identification, confidentiality and advocate's secrecy when using social networks); 3) software and hardware (low-quality software for the functioning of social networks and Internet platforms, weak Internet connection, weak technical equipment of an advocate or other subject with which the advocate enters into communication); 4) educational (problems of Internet education among advocates, for example, difficulties with registration in social networks, updating

and setting up programs, etc); 5) organizational (problems of choosing a network or platform for communication, communication format, distribution of roles in the conduct of social networks in the middle of the legal profession).

Criteria for classifying an advocate's activity on the Internet are defined to: 1) the type of social network used (Facebook, Twitter, Tumblr, Telegram, Instagram, etc.); 2) the subject that uses the network: a) individual (advocate, advocate entity); b) collective (bar association, advocate self-government body, NAAU committee, NAAU); 3) the purpose of using the network: a) educational; b) consolidating; c) information, etc.

It is substantiated that the issue of observance of the ethical aspect in the professional conduct of an advocate is related to: the inability to fully regulate all aspects of advocacy; bilateral nature of relations between advocates and other persons (existence of mutual rights, obligations, guarantees of activity, etc.); level of the psychological readiness of the advocate for conflict situations; conflicts between the rules of advocates ethics and legal norms.

The author's definition of "advocate's contempt of court" as an intentional or unintentional act committed during a trial, or out of court, that violates the procedure established by procedural law, which is manifested in contempt of the judge, panel of judges, jurors, the justice system as a whole, regardless of the reasons for such behavior.

It is noted that the ethical rules of conduct of an advocate with other entities should take into account the change in the nature of such interaction from face-to-face format to remote which at the present stage is determined by: 1) the development of computer technology and the Internet; 2) the spread of acute respiratory disease COVID-19 caused by the coronavirus SARS-CoV-2; 3) martial law in the country, introduced by the Decree of the President of Ukraine of 24.02.2022 № 64/2022.

It is determined that for violation of the rules of advocate's ethics at the legal level, only disciplinary liability is established. Other types of legal liability are

subsidiary, and therefore the involvement of advocates for violations of the RPEA to other types of liability is not typical.

The functions of an advocate's disciplinary responsibility have been studied: 1) preventive (prevention of disciplinary offenses by both the advocate who committed the offense and other advocates; thus, it can be argued about general and special prevention); 2) the informational (disciplinary chamber, making decisions, substantiates it and thus informs both the advocate against whom the proceedings are conducted and other advocates about the content of the RPEA and mistakes that may be made in applying or interpreting the provisions of the RPES); 3) regulatory (regulates relations between the parties to the conflict and solves a certain legal, moral and ethical problem, which became the basis for filing a complaint against the actions of an advocate); 4) educational (raising the level of legal awareness of the advocate, respect for the RPEA and advocate profession etc).

It is proposed to consider the principles on which the disciplinary proceedings against an advocate are based: rule of law, legality, collegiality, accessibility, adversarial proceedings, dispositiveness, presumption of innocence of an advocate, the right to appeal in the manner prescribed by law, reasonable time to consider a complaint).

The idea of expanding the list of disciplinary sanctions against advocates by dividing them into basic and additional has been further developed. The main penalties are defined in Art. 35 of the Law of Ukraine "On Advocacy and Advocate Activity", additional – a ban on having assistants and trainees for a certain period of time and a fine.

Based on the results of the conclusions made in the course of the research, proposals have been formulated to improve the legislation of Ukraine in terms of the rules of advocate's ethics and disciplinary liability for their violation.

Keywords: advocacy, advocate, advocate activity, principles of advocate activity, advocacy ethics, principles of advocacy ethics, rules of professional conduct, advocate's liability, disciplinary liability of an advocate, disciplinary proceedings against an advocate.

СПИСОК ПУБЛІКАЦІЙ ЗДОБУВАЧА ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Наукові праці, в яких опубліковані основні наукові результати дисертації:

1. Фляжнікова Я. В. Історичні витоки етичних правил у професії адвоката. *Часопис Київського університету права. Науковий журнал*. 2018. №3. С. 73–76.
2. Фляжнікова Я. В. Історіографія правового регулювання правил адвокатської етики новітнього часу. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: «Юриспруденція»*. 2018. № 36. С. 29–31.
3. Фляжнікова Я. В. Європейський досвід правового регулювання професійної етичної поведінки адвоката. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. 2019. № 5. С. 173–177.
4. Фляжнікова Я. В. Чи торкнулась монополія адвокатури господарського процесу? *Право і суспільство*. 2018. № 5. Ч. 2. С. 62–67.
5. Фляжнікова Я. В. Особливості дисциплінарної відповідальності адвоката за порушення правил адвокатської етики. *Юридичний вісник*. 2021. №1. С. 184–190.

Публікації в зарубіжному виданні:

1. Фляжнікова Я. В. Адвокати в соціальних мережах. Етико-деонтологічний аспект. *Visegrad journal on Human rights*. 2017. № 1/1. Р. 123–127.
2. Фляжнікова Я. В. Про гонорар успіху адвоката. *European political and law discourse*. 2020. Volume 7. Issue 1. Р. 92–99.

Наукові праці, які засвідчують апробацію матеріалів дисертації:

1. Фляжнікова Я. В. Ключові компетентності адвоката. Феноменологічний підхід. *Сучасні виклики та актуальні проблеми судової реформи в Україні* : матер. Міжнар. наук. конф. (м. Чернівці, 26-27 жовт. 2017 р.) Чернівці: Технодрук, 2017. С. 322–323.

2. Фляжнікова Я. В. Юридична відповідальність адвоката за поведінку в мережі Інтернет: рік потому. *Адвокатура: минуле, сучасність та майбутнє*: матер. VIII Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Одеса, 17 листоп. 2018 р.). Одеса: Видавничий дім «Гельветика», 2018. С. 523–526.

3. Фляжнікова Я.В. Неетична поведінка адвоката чи право на свободу слова? Практика ЄСПЛ. *Актуальні проблеми соціального права. Проблеми реалізації і захисту прав людини в світлі Загальної декларації прав людини (до 70-річчя з дня ухвалення)* : матер. Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Львів, 14 груд. 2018 р.). Львів : «Галич-прес». 2019. С. 324–328.

4. Фляжнікова Я. В. До поняття «професійна правнича допомога»: об'єктивація погляду. *Актуальні проблеми судового права*: матер. Міжнар. наук. конф., присвяч. 70-річчю з дня народж. проф. І. Є. Марочкіна (м. Харків, 31 трав. 2019 р.) / редкол. Л.М. Москвич та ін. Харків: Право, 2019. С. 179–183.

5. Фляжнікова Я. В. Правила адвокатської етики як ціннісний орієнтир студента-правника. *Сучасні виклики та актуальні проблеми судової реформи в Україні* : матер. III Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Чернівці, 24-25 жовт. 2019 р.) / редкол. : О. В. Щербанюк (голова), А. С. Цибуляк-Кустевич (відпов. секр.) та ін. Чернівці: Чернівецький нац. ун-т., 2019. С. 250–252.

6. Фляжнікова Я.В. Принцип верховенства права у діяльності адвоката. *Адвокатура: минуле, сучасність та майбутнє*: матер. X Міжнар. наук.-практ. конф.: (м. Одеса, 6 лист. 2020 р.) / редкол.: Н. М. Бакаянова (голова) та ін. Одеса, 2020. С. 465–467.

7. Фляжнікова Я. В. Етична складова гонорару успіху адвоката. *Адвокатура: минуле, сучасність та майбутнє* : матер. IX Міжнар. наук.-

практ. конф. (м. Одеса, 15 листопада 2019 р.). Одеса: Видавничий дім «Гельветика», 2019. С. 414–416.

8. Фляжнікова Я. В. Професійні якості адвоката: соціокультурний код. *Сучасні виклики та актуальні проблеми судової реформи в Україні* : матер. IV Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Чернівці, 24-25 жовт. 2019 р.) / редкол.: О. В. Щербанюк (голова), Л.Г. Бзова (відпов. секр.) та ін. Київ : Видавництво ВАІТЕ, 2019. С. 250–252.

9. Фляжнікова Я.В. Щодо юридичної відповідальності адвоката за порушення професійних етичних правил. *Адвокатура України: сучасний стан та перспективи розвитку*: Матер. II Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Харків, 17 груд. 2020 р.) / редкол. : Т. Б. Вільчик (голова) та ін. Харків: Право, 2020. С. 146–148.

ЗМІСТ

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ	3
ВСТУП.....	4
РОЗДІЛ 1. НАУКОЗНАВЧИЙ ВИМІР ПРАВИЛ АДВОКАТСЬКОЇ ЕТИКИ ТА ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЗА ЇХ ПОРУШЕННЯ	14
1.1. Ступінь наукової розробки проблематики дослідження	14
1.2. Генезис етичних правил у професії адвоката та відповідальності за їх порушення	31
1.3. Методологія наукового дослідження.....	48
РОЗДІЛ 2. ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ ПРОФЕСІЙНОЇ ЕТИКИ АДВОКАТА	59
2.1. Європейський досвід регулювання професійної етичної поведінки адвоката	59
2.2. Етичні засади у діяльності адвоката в Україні: феноменологічний підхід.....	71
РОЗДІЛ 3. ПРАКТИЧНІ АСПЕКТИ РЕАЛІЗАЦІЇ ЕТИКО-ПРАВОВИХ ЗАСАД У ПРОФЕСІЙНІЙ ДІЯЛЬНОСТІ АДВОКАТА.....	102
3.1. Адвокатська етика у соціальних мережах: етико-деонтологічний аспект	102
3.2. Етична складова відносин у професійній поведінці адвоката	117
РОЗДІЛ 4. ЮРИДИЧНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ЗА ПОРУШЕННЯ ПРАВИЛ АДВОКАТСЬКОЇ ЕТИКИ.....	154
4.1. Види юридичної відповідальності за порушення правил адвокатської етики.....	154
4.2. Особливості дисциплінарної відповідальності адвоката за порушення правил адвокатської етики.....	166
ВИСНОВКИ	166
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	186
ДОДАТКИ	218

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ

БПД – Безоплатна правова допомога

ВКДКА – Вища кваліфікаційно-дисциплінарна комісія адвокатури

ВКЛ – Велике князівство Литовське

ВША – Вища школа адвокатури

ЄСПЛ – Європейський суд з прав людини

ЄРАУ – Єдиний реєстр адвокатів України

ЗМІ – засоби масової інформації

КАС України – Кодекс адміністративного судочинства України

ГПК України – Господарський процесуальний кодекс України

КДКА – Кваліфікаційно-дисциплінарна комісія адвокатури

КК України – Кримінальний кодекс України

КПК України – Кримінальний процесуальний кодекс України

КУпАП – Кодекс України про адміністративні правопорушення

НААУ – Національна асоціація адвокатів України

ПАЕ – Правила адвокатської етики

п. – пункт

РАУ – Рада адвокатів України

рр. – роки

ст. – стаття

ЦК України – Цивільний кодекс України

ЦПК України – Цивільний процесуальний кодекс України

ч. – частина

ВСТУП

Обґрунтування вибору теми дослідження. Інститут адвокатури на території України пройшов тривалий та складний шлях розвитку, обумовлений в багатьох випадках політичною ідеологією та ставленням держави до завдань адвокатури. Поступове зміцнення адвокатури та її становлення як інституту громадянського суспільства обумовило зміни у всіх сферах її організації та діяльності: правовому регулюванні, принципах здійснення адвокатської діяльності, переліку та повноваженнях органів адвокатського самоврядування, організаційних формах здійснення адвокатської діяльності, вимог до осіб, що бажають набути статусу адвоката тощо. Не виключенням стали й етичні вимоги до поведінки, яким має слідувати адвокат як в своїй професійній, так і позапрофесійній діяльності.

Актуальність обраної проблематики обумовлюється дуалістичною природою правил адвокатської етики, які з одного боку відрізняються стабільністю правових положень, а з іншого – мінливістю задля пристосування до сучасних викликів, які постають перед адвокатами. Важливість дотримання етичних правил поведінки у взаємовідносинах з клієнтом, колегами, судом, органами, що проводять досудове розслідування, та іншими суб'єктами складно переоцінити. Перш за все, це обумовлюється призначенням інституту адвокатури з надання професійної правничої допомоги, а його належна реалізація неможлива без довіри клієнтів до адвокатів, поваги до адвокатури з боку суспільства, держави, корпоративної єдності всіх представників цієї професії тощо. Глибинне осмислення цих умов дозволяє дійти висновку, що їх досягнення неможливе без дотримання адвокатами правил адвокатської етики.

Дослідження цієї проблематики не матиме комплексного характеру без аналізу підстав та порядку притягнення адвокатів до відповідальності за порушення етичних стандартів. Проте не варто вважати правила адвокатської

етики лише однією з підстав для застосування до адвокатів заходів впливу, адже вони мають на меті захист адвокатів та виступають орієнтиром поведінки у неоднозначних або не врегульованих законом ситуаціях, що можуть виникнути під час здійснення професійної діяльності.

Не можна залишити поза увагою й процеси глобалізації та, особливо, діджиталізації, яка знаходить прояв у всіх сферах суспільного життя. Вплив міжнародних стандартів на українське законодавство про адвокатуру та адвокатську діяльність, вивчення зарубіжних інститутів, можливих до імплементації, зміна характеру відносин між адвокатами та іншими суб'єктами через розвиток мережі Інтернет та інтернет-застосунків лише додатково підкреслюють актуальність теми дисертаційної роботи та потребу її комплексного та всестороннього аналізу.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Робота виконана відповідно до плану наукової діяльності кафедри організації судових, правоохоронних органів та адвокатури Національного університету «Одеська юридична академія»: «Шляхи вирішення проблем судової влади, правоохоронних органів та адвокатури в умовах євроінтеграції України» на 2016–2020 роки як складова плану науково-дослідної роботи Національного університету «Одеська юридична академія», «Стратегія інтеграційного розвитку України: правовий та культурний вимір» на 2016–2020 роки (державний реєстраційний номер 0116U001842). Тема затверджена на засіданні Вченої ради Національного університету «Одеська юридична академія» (протокол № 2 від 24 жовтня 2017 р.).

Мета і завдання дослідження. Метою дослідження є розроблення теоретичних положень і практичних рекомендацій щодо удосконалення правил адвокатської етики та умов та порядку відповідальності за їх порушення. Для досягнення цієї мети необхідно вирішити такі завдання:

визначити розвиток етичних правил у професії адвоката та відповідальності за їх порушення на національному рівні;

проаналізувати європейський досвід врегулювання етичної поведінки адвоката;

дослідити етичні засади діяльності адвоката в Україні;

розкрити особливості дотримання адвокатської етики у соціальних мережах;

охарактеризувати етичні особливості поведінки адвоката у професійній діяльності;

окреслити види юридичної відповідальності адвоката за порушення правил адвокатської етики;

з'ясувати зміст дисциплінарної відповідальності адвоката за порушення правил адвокатської етики.

Об'єктом дослідження є правовідносини, що пов'язані з дотриманням адвокатом правил адвокатської етики та юридичною відповідальністю за їх порушення.

Предметом дослідження є правила адвокатської етики та юридична відповідальність за їх порушення.

Методи дослідження обрано з урахуванням особливостей проблематики теми. В основу методологічної бази покладено систему філософських, загальнонаукових і спеціально-юридичних методів. Так, за допомогою діалектичного методу проаналізовано загальні закономірності та суперечності розвитку правил адвокатської етики та відповідальності за їх порушення (розд. 1–4). Системний метод дозволив розглянути правила адвокатської етики як сукупність взаємопов'язаних морально-етичних вимог, що висуваються до професійної та позапрофесійної поведінки адвоката (п. 2.2, п. 2.3), а відповідальність за їх порушення як сукупність визначених умов, що уможливають притягнення адвоката до відповідальності у відповідності до встановленої процедури (п. 4.1, п. 4.2). Історичний метод надав можливість розкрити розвиток як окремих принципів адвокатської етики, так і правил адвокатської етики в цілому (розд. 1–3). За допомогою

соціологічного методу пізнання здійснено опитування серед ста адвокатів щодо кола актуальних проблем пов'язаних з застосуванням ними правил адвокатської етики та практики притягнення до дисциплінарної відповідальності (Додаток Б).

Використано й інші методи наукового пізнання, що сприяло об'єктивності, достовірності, всеторонності отриманих висновків та пропозицій.

Теоретичну основу дисертаційного дослідження становлять праці вітчизняних вчених, які вивчали різні аспекти правил адвокатської етики та відповідальності за їх порушення. Серед них, до прикладу, М. Аракелян, Н. Бакаянова, А. Бірюкова, В. Божков, Й. Бронз, Т. Варфоломеева, Т. Вільчик, В. Заборовський, О. Жуковської, С. Іваницький, Д. Кухнюк, С. Логінова, І. Марочкін, Л. Остафійчук, В. Святоцька, О. Святоцький, І. Семенюка, Д. Фіолевський, С. Фурса, О. Хотинська-Нор, П. Хотенця та інші.

Серед зарубіжних вчених проблемам організації та діяльності адвокатури, у тому числі й деяким аспектам етичних правил поведінки адвоката, в своїх працях приділяли увагу: М. Барщевський, Р. Гарріс, Р. Давид, О. Деханов, А. Луазель, Дж. Макфарлен, Ф. Молло, Р. Мюллер, Т. Палмер, Д. Сасскінд, Р. Сасскінд, А. Рагулін, М. Ріген Мл., Є. Тарло, Л. Уайнреб, Т. Уікерс, Л. Фрідмен, П. Ховард та ін.

Дослідження обраної проблематики є неможливим без напрацювань у сфері теорії держави та права. Загальнотеоретичним підґрунтям роботи стали праці Н. Аніщук, І. Антошиної, В. Дудченко, В. Завальнюка, А. Крижановського, В. Нерсисянца, Ю. Оборотова, П. Рабіновича, М. Рязанова, О. Скаун, Ю. Тищенко, В. Федорова, Г. Чувакової та інших.

Нормативно-правову основу дослідження складають Конституція України, закони та підзаконні нормативно-правові акти, їх проєкти, корпоративні акти органів адвокатського самоврядування як України, так і

зарубіжних держав, міжнародні документи, що визначають етичні вимоги до поведінки адвоката та відповідальність за їх порушення.

Емпіричну базу дослідження, яка забезпечує достовірність викладених у дисертації наукових висновків і пропозицій, складають: офіційні звіти та аналітичні матеріали Національної асоціації адвокатів України та її комітетів, рішення дисциплінарних палат кваліфікаційно-дисциплінарних комісій адвокатури різних областей України, Вищої кваліфікаційно-дисциплінарної комісії адвокатури; рішення Ради адвокатів України; звіти й рекомендації міжнародних організацій; судова практика, матеріали преси та інтернет-ресурси, статистичні матеріали; матеріали Державного архіву Одеської області; результати соціологічного опитування.

Наукова новизна здобутих результатів:

уперше:

запропоновано періодизацію становлення та розвитку ПАЕ в Україні залежно від: 1) дати прийняття документу: а) чинність ПАЕ, прийнятих ВККА при Кабінеті Міністрів України 01.10.1999 р.; б) чинність ПАЕ, затверджених Установчим З'їздом адвокатів України 17.11.2012 р.; в) чинність ПАЕ, затверджених звітно-виборним з'їздом адвокатів України 09.06.2017 р.; 2) суб'єкту прийняття ПАЕ: а) їх затвердження органом адвокатського самоврядування, при виконавчій гілці влади (з 01.10.1999 р. по 17.11.2012 р.); б) затвердження повністю незалежним органом адвокатського самоврядування (з 17.11.2012 р. по сьогодні);

виокремлено внутрішні компетентності адвоката, на основі яких формуються зовнішні (внутрішніми компетентностями є: а) правова культура; б) професійність мовлення; в) стресостійкість; г) аналітичне мислення; д) правова свідомість; зовнішніми компетентностями є: а) комунікативна; б) соціальна; в) ситуативна);

надано авторське визначення поняття «неповага адвоката до суду» як умисне або неумисне діяння, вчинене під час судового процесу, що порушує

визначений процесуальним законодавством порядок відправлення правосуддя, або поза судовим процесом, яке знаходить прояв у зневажливому ставленні до судді, колегії суддів, присяжних (-ого), до системи правосуддя в цілому, незалежно від причин такої поведінки;

надано авторське визначення поняття «корпоративна єдність адвокатів» як сталий взаємозв'язок всередині адвокатського співтовариства, що обумовлюється незалежністю адвокатури від держави, самоврядністю та однаковими для всіх адвокатів правовими та морально-етичними засадами професії;

запропоновано типову форму згоди клієнта на представництво або захист інтересів двох або більше клієнтів, інтереси яких суперечать один одному;

охарактеризовано функції, які відіграє дисциплінарна відповідальність адвоката (превентивна; інформативна; регулятивна; виховна);

виокремлено засади, на яких базується дисциплінарне провадження щодо адвоката (верховенство права, законність, колегіальність, доступність, змагальність, диспозитивність, презумпція невинуватості адвоката, право на оскарження у встановленому законом порядку, розумність строків розгляду дисциплінарної скарги);

класифіковано проблеми, що можуть виникнути під час використання адвокатами мережі Інтернет, на: правові (проблеми недосконалості положень ПАЕ щодо поведінки адвоката в мережі інтернет), морально-етичні (проблеми ідентифікації адвоката, збереження конфіденційності та адвокатської таємниці під час користування соціальними мережами), програмно-технічні (неякісне програмне забезпечення функціонування соціальних мереж та Інтернет-платформ, слабкий Інтернет зв'язок, «слабке» технічне обладнання адвоката або іншого суб'єкта з яким адвокат вступає у комунікацію); виховні (проблеми Інтернет-освіти серед адвокатів, до прикладу, складнощі з реєстрацією в соціальних мережах, оновлення та

налаштування програм тощо); організаційні (проблеми вибору мережі або платформи для спілкування, формату спілкування, розподілу ролей під час ведення соціальних мереж в середині адвокатського формування);

обґрунтовано переваги використання адвокатами Інтернет-мережі (економія транспортних видатків; збереження енергетичних і ресурсних витрат; мобільність адвоката; пришвидшення обміну інформації адвоката з іншими суб'єктами);

удосконалено:

перелік ознак правил адвокатської етики (загальними ознаками є: 1) їх правова регламентація; 2) наявність відповідальності за їх порушення; 3) узгодженість норм ПАЄ між собою, обумовлена єдиною метою їх існування; спеціальними ознаками є: 1) особлива мета; 2) особлива предметна сфера; 3) особливий суб'єкт застосування; 4) особливий суб'єкт тлумачення; 5) особливий суб'єкт вирішення питання щодо порушення ПАЄ; 6) особливий порядок затвердження, внесення змін та доповнень);

зміст правових та морально-етичних проблем, пов'язаних з застосуванням гонорару успіху (правовими проблемами є: 1) відсутність національного правового регулювання; 2) неоднозначна судова практика; 3) відсутність єдиної моделі у зарубіжних країнах для запозичення; 4) одиничність практичних напрацювань в рамках вирішення питання щодо запровадження цього виду гонорару; морально-етичними проблемами є: 1) вибір адвокатом справи з урахуванням вірогідності її виграшу; 2) порушення морально-етичних засад, закріплених у законодавстві про адвокатуру; 3) сприйняття населенням професії адвоката як комерційної, що негативно впливатиме на престиж адвокатури в цілому;

перелік ознак дисциплінарної відповідальності адвоката (запропоновано до ознак також зараховувати: специфічність характеру причинно-наслідкового зв'язку «проступок-відповідальність»; специфічність суб'єкта, до якого можна звернутися у зв'язку з оскарженням рішення дисциплінарної

палати КДКА; специфічність вимог до змісту заяви (скарги) про дисциплінарний проступок адвоката).

положення щодо співвідношення дисциплінарної та інших видів юридичної відповідальності адвоката за порушення правил адвокатської етики;

перелік та класифікація видів дисциплінарних стягнень щодо адвокатів;

набули подальшого розвитку:

ідея правового врегулювання гонорару успіху;

підстави для класифікації активності адвоката в мережі Інтернет;

теза щодо співвідношення інтересів клієнта та інтересів правосуддя.

запропоновано внесення змін і доповнень до Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність», Правил адвокатської етики та Положення про порядок прийняття та розгляду скарг щодо неналежної поведінки адвоката, яка може мати наслідком його дисциплінарну відповідальність.

Практичне значення здобутих результатів полягає в актуальності роботи, конкретизується у сформульованих теоретичних висновках і практичних рекомендаціях, які можуть бути використаними: – у науково-дослідницькій сфері – для удосконалення та подальшого розвитку теоретичних досліджень проблем адвокатської етики та відповідальності за їх порушення; – у правотворчій діяльності – для удосконалення чинних і видання нових нормативно-правових актів; – у правозастосовній діяльності – для удосконалення діяльності органів адвокатського самоврядування, адвокатських об'єднань, адвокатських бюро, адвокатів; – у навчальному процесі – при викладанні навчальних дисциплін «Адвокатура України», «Адвокатська етика», «Історія адвокатури», «Професійна етика та дисциплінарна відповідальність юриста», «Безоплатна правова допомога в Україні», «Актуальні проблеми правового регулювання адвокатської

діяльності» та інших навчальних дисциплін правової спрямованості, зокрема для підготовки лекцій і навчально-методичних матеріалів.

Апробація результатів дослідження. Дисертацію обговорено і схвалено на засіданні кафедри організації судових, правоохоронних органів та адвокатури Національного університету «Одеська юридична академія». Окремі положення оприлюднено на: Міжнародній науковій конференції «Сучасні виклики та актуальні проблеми судової реформи в Україні» (м. Чернівці, 26-27 жовтня 2017 р.); VIII Міжнародній науково-практичній конференції «Адвокатура: минуле, сучасність та майбутнє» (м. Одеса, 17 листопада 2018 р.); Міжнародній науково-практичній конференції «Проблеми реалізації і захисту прав людини в світлі Загальної декларації прав людини (до 70-річчя з дня ухвалення)» (м. Львів, 14 грудня 2018 р.); Міжнародній науковій конференції, присвяченій 70-річчю з дня народження професора І. Марочкіна «Актуальні проблеми судового права» (м. Харків, 31 травня 2019 р.); III Міжнародній науково-практичній конференції «Сучасні виклики та актуальні проблеми судової реформи в Україні» (м. Чернівці, 24-25 жовтня 2019 р.); X Міжнародній науково-практичній конференції (м. Одеса, 06 листопада 2019 р.); IX Міжнародній науково-практичній конференції «Адвокатура: минуле, сучасність та майбутнє» (м. Одеса, 15 листопада 2019 р.); IV Міжнародній науково-практичній конференції «Сучасні виклики та актуальні проблеми судової реформи в Україні» (м. Чернівці, 24-25 жовтня 2019 р.); II Міжнародній науково-практичній конференції «Адвокатура України: сучасний стан та перспективи розвитку» (м. Харків, 17 грудня 2020 р.).

Публікації. Основні положення та висновки дисертації викладено у 16 наукових публікаціях, 5 статей опубліковано у вітчизняних наукових фахових виданнях, що входять до затвердженого переліку, 2 – в іноземному виданні, 9 тез доповідей на науково-практичних конференціях.

Структура та обсяг дисертації. Дисертація складається зі вступу, чотирьох розділів, які включають дев'ять підрозділів, висновків, списку використаних джерел (309 найменувань) та додатків. Загальний обсяг дисертації становить 234 сторінки, із них основного тексту 185 сторінок.

РОЗДІЛ 1. НАУКОЗНАВЧИЙ ВИМІР ПРАВИЛ АДВОКАТСЬКОЇ ЕТИКИ ТА ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЗА ЇХ ПОРУШЕННЯ

1.1. Ступінь наукової розробки проблематики дослідження

У новітню історичну епоху з'явилась значна кількість наукових праць, присвячених окремим проблемам дотримання норм адвокатської етики та притягненню адвокатів до відповідальності за їх порушення. Вказане обумовлюється не лише переосмисленням історичної спадщини розвитку та становленням етичних правил поведінки адвоката [1, с. 29], а й потребою у вирішенні сучасних проблем та викликів, які постають перед представниками цієї професії, та напрацюванні пропозицій для удосконалення законодавства про адвокатуру з урахуванням сучасних реалій.

Історіографія адвокатської етики та відповідальності за її порушення пов'язується не стільки з хронологічними епохами (давньою історією, середньовіччям, новим і новітнім періодами) чи етапами розвитку державності, скільки з етапами розвитку самої адвокатури. Отже, у становленні історіографії адвокатури на українських землях загалом, та історіографії адвокатської етики та відповідальності за її порушення зокрема, можна виокремити три основні етапи: 1) історико-правові дослідження кінця XIX – початку XX ст.; 2) історико-правові дослідження адвокатури середини XX ст.; 3) історико-правові дослідження адвокатури кінця XX – початку XXI ст.

В юридичній літературі зазначалось, що для перших двох етапів характерною є слабка диференціація української історіографії та її здобутків у окреслених напрямках. Відповідно, основним завданням дослідників упродовж цих періодів переважно було накопичення історичного матеріалу та його опис. На третьому етапі історія адвокатури виокремлюється у велику та самостійну наукову проблему в рамках історії держави та права України

[2, с. 6]. Водночас, на нашу думку, для першого етапу характерними рисами історіографії адвокатури є не лише накопичення історичного матеріалу, але й важливі наукові висновки щодо визначення ролі адвокатури у системі правосуддя, принципів організації та діяльності адвокатури, виокремлення етичних приписів у законодавстві, процедури притягнення адвокатів до дисциплінарної відповідальності (Є. Васьковський [3; 4], О. Загоровський [5], А. Стоянов [6], І. Фойницький [7] тощо). На другому етапі історіографії адвокатури спостерігається формування наукових підходів до розуміння функцій адвокатури – від віднесення її до буржуазної інституції до надання юридичної допомоги населенню, відстоювання адвокатської етики як такої у зв'язку із ідеологією єдиної соціалістичної етики для представників усіх професій, обґрунтування видів дисциплінарної відповідальності адвокатів на підставі законодавства та діяльності президій колегій адвокатів в УРСР (наприклад, Д. Камінська [8], В. Леоненко [9], Н. Немеринська [10], В. С. Островський [11; 12]). На третьому етапі варто зазначити поступове окреслення історії адвокатури як складової самостійної науки про адвокатуру (Н. Бакаянова [13], С. Фурса [14], М. Погорецький, О. Яновська [15], С. Іваницький [16], Т. Вільчик [17], О. Святоцький [18], Д. Святоцька [19], І. Переверза [20], А. Молдован, Т. Тилик [21] тощо), розвитку принципів адвокатської етики та відповідальності адвоката за порушення правил адвокатської етики (Н. Таварткіладзе (Бакаянова) [22], С. Компанейцев [23], Т. Коваленко [24], І. Семенюк [25], С. Логінова [26] тощо).

Перш ніж перейти до висвітлення наукової думки щодо адвокатської етики та відповідальності за її порушення в сучасні часи, вважаємо за доцільне звернути увагу на деякі праці видатних європейських вчених, які були підготовлені задовго до появи цих понять на території України, але не втратили своєї актуальності й сьогодні.

У роботі А. Луазель «Паскье або діалог адвокатів паризького парламенту» (1602 р.) [27, с. 23] містяться роздуми щодо значення адвокатури та уявлень, яким повинен бути адвокат, згадується значення репутації адвоката. Так, стосовно адвоката Ф. де Монтленона було відзначено, що він мав репутацію настільки чесної особи, що йому навіть вірили на слово.

Ключове значення для розвитку адвокатської етики на теренах тогочасної Європи мали Правила адвокатської професії у Франції, підготовлені Ф.-Е. Молло (1842 р.) [28]. Ці Правила є збіркою традицій французької адвокатури та складаються з чотирьох розділів: загальні обов'язки адвокатів, обов'язки адвокатів щодо клієнтів, обов'язки адвокатів щодо один до одного та обов'язки адвокатів до суду. Незважаючи на те, що їх не було санкціоновано з боку законодавчої влади Франції, їх обов'язковість обумовлювалась загальним визнанням моральної правоти та бездоганності їх принципів. Крім того, їх порушення визнавалося Радою тяжким професійним проступком.

Особливе значення Правил та повага до них підтверджується й тим фактом, що протягом значного періоду часу вони були настільною книгою кожного представника французької адвокатури, а Паризька рада адвокатів дотримувалася звичаю дарувати кожному, допущеному до практики, їх примірник.

Звернемо увагу й на роботу англійського адвоката Р. Гарріса «Школа адвокатури. Керівництво з ведення цивільних та кримінальних справ» (XVIII ст.). У роботі автор порівнює діяльність адвоката в процесі з мистецтвом та робить акцент на таких рисах адвоката як такт, зваженість, розсудливість та лаконічність виступів [29].

У контексті теми нашого дослідження необхідно висвітлити й точку зору видатного дослідника адвокатури Є. Васьковського, відомі наукові праці якого безпосередньо стосувалися сфери етичних правил поведінки адвоката

та відповідальності за їх порушення. Концептуальний підхід щодо зазначених проблем є цінним й для сучасної науки.

У роботі Є. Васьковського «Організація адвокатури» (1893 р.) висвітлювалися загальні питання історії розвитку адвокатури, її організації та діяльності, а також становлення адвокатури в інших країнах світу. Приділено увагу й деяким етичним аспектам діяльності адвоката. Так, вчений зауважував, що якщо адвокат бажає сумлінно виконувати свої обов'язки, він має не лише орієнтуватися у справі, але й бути чесним, безкорисним, помірним, незалежним та дотримуватись традицій та правил професії. Особливу увагу Є. Васьковський приділяв й етичній складовій відносин адвоката з клієнтом, іншими адвокатами та з магістратурою.

Щодо дисциплінарної відповідальності, то вчений вважав, що держава, передавши дисциплінарну владу адвокатському стану і не залишивши за собою права контролювати його діяльність, не буде мати ніякої гарантії, що проступки адвокатів стануть переслідуватися з належною енергією і неупередженістю [4, с. 164].

Особливий інтерес становить також робота І. Гессена «Історія російської адвокатури» (1914 р.), яка присвячена утворенню та статусу адвокатури у період з 1864 по 1914 рр. У роботі аналізується діяльність адвокатури у трьох судових округах: Петербурзькому, Московському і Харківському, оскільки лише в цих округах на той час було створено ради присяжних повірених, які забезпечували організацію професійної діяльності адвокатів та виконували управлінські функції нагляду за діяльністю адвокатської корпорації [30].

У 1913 р. А. Марков опублікував роботу «Правила адвокатської професії в Росії: Досвід систематизації постанов Рад присяжних повірених з питань професійної етики». Вчений узагальнив дисциплінарну практику Рад присяжних повірених, здійснив її ретельний аналіз. Зокрема, у роботі є дані щодо діяльності Харківської та Одеської Рад присяжних повірених. По суті,

він зробив тематичну інкорпорацію складів професійних правопорушень присяжних повірених, виділивши серед них: перехід на бік противника, недостатнє знання законів, неявка на засідання суду та ін. [6, с. 218].

Окремої увагу потребує доповідь адвоката В. Вегера на тему «Дисципліна і етика захисника» (1925 р.) [31], в якій висвітлювався розвиток норм професійної етики адвоката в умовах радянської держави і права, та його робота «Дисциплінарне провадження» (1925 р.) [32].

Щодо подальших років, то можна відзначити збереження тенденції до появи окремих досліджень в рамках адвокатської етики. До прикладу, стаття П. Елькінд «Адвокатська етика (початок)» (1940 р.) [33], продовження якої було опубліковано під назвою «Адвокатська етика (закінчення)» (1940 р.) [34], Т. Круглової «Адвокатська етика» (1941 р.) [35], А. Ципкіна «Про деякі питання адвокатської етики» (1948 р.) [36], В. Гольдінера «Про етику діяльності адвоката» (1965 р.) [37], Я. Кисельова «Етика адвоката (моральні основи діяльності адвоката в кримінальному судочинстві)» (1974 р.) [38], Д. Ватмана «Адвокатська етика (моральні основи судового представництва у цивільних справах)» (1977 р.) [39], А. Бойкова «Етика професійного захисту у кримінальних справах» (1978 р.) [40].

Відзначимо, що у 1980 р. М. Некрасова захищає першу на радянському просторі кандидатську дисертацію на тему: «Правові, моральні і психологічні аспекти захисту у кримінальних справах» [41], яка має безпосереднє відношення до досліджуваної проблематики.

Адвокатура радянського періоду (1917-1988 рр.) практично не залишила наукових публікацій з професійної відповідальності адвокатів. У цей період переважав такий вид наукових робіт як систематизація дисциплінарної практики, про що свідчать результати дисертаційного дослідження О. Святоцького [42], архівні матеріали Київської колегії адвокатів, опубліковані у 2012 році в журналі «Українській адвокат» [43], праці радянських дослідників - Н. Волосової «Практика президіумів колегій адвокатів з

застосування дисциплінарних стягнень (1978 р.) [44], О. Чіркової «Відповідальність адвокатів за порушення фінансової дисципліни (1987 р.) [45].

Після розпаду Радянського Союзу ставлення в суспільстві до колишніх засад змінилося, що спричинило за собою зміну правових цінностей, руйнування колишніх традицій, моральних і етичних норм. На цьому тлі був об'єктивно обумовлений сплеск науково-дослідницької активності в області вдосконалення норм професійної етики, і не тільки в нормативно-правовому регулюванні адвокатури, а й в інших галузях права. Цьому сприяло зростання масштабів юридичної освіти, а відтак і наукових пошуків у галузі держави і права в цілому.

Щодо періоду незалежної України, то, на нашу думку, спочатку варто звернути увагу на ключові роботи з загальних питань організаційно-функціональних аспектів діяльності інституту адвокатури в цілому та статусу адвоката, зокрема, адже саме вони створюють базис для здійснення вже спеціалізованих досліджень, у тому числі в сфері адвокатської етики та відповідальності за її порушення.

Так, потребує уваги кандидатська дисертація П. Хотенця «Правовий статус адвоката в Україні» (2001 р.), в якій автор окремий розділ приділяє етичним засадам діяльності адвоката: поняттю, класифікації етичних засад та етичним засадам взаємовідносин: «адвокат – клієнт», «адвокат – колега», «адвокат – суд (суддя)». Ці взаємовідносини, як вказує сам вчений, досліджувалися здебільшого щодо адвоката в цивільному судочинстві [46].

У кандидатській дисертації С. Логінової «Адвокатська таємниця: теорія і практика» (2002 р.) приділяється увага одній з найважливіших заповорок довіри між адвокатом та клієнтом – адвокатській таємниці. Надається визначення цього поняття, досліджуються її складові елементи, місце у системі захисту прав і свобод людини та громадянина, запропоновано механізми її забезпечення [26].

Одним з комплексних досліджень на дисертаційному рівні є робота Т. Вільчик на здобуття ступеня доктора юридичних наук «Адвокатура як інститут реалізації права на правову допомогу: порівняльно-правовий аналіз законодавства країн Європейського союзу та України (2016 р.). Завдяки вивченню досвіду країн Європейського Союзу, країн – кандидатів у члени ЄС та України авторка пропонує концепцію реформування та розвитку вітчизняної адвокатури, метою якої є приведення національного законодавства, що регулює діяльність адвокатури, у відповідність до європейських стандартів. В дисертації знайшла висвітлення й проблематика дисциплінарної відповідальності адвоката (з урахуванням досвіду Австрії, Франції, Польщі, Великої Британії, Іспанії, Німеччини). Т. Вільчик вказала на необхідність розширення видів дисциплінарних стягнень шляхом включення до їх переліку догани та грошового стягнення. Заслужовує на підтримку точка зору щодо того, що між такими видами дисциплінарних стягнень, як попередження та зупинення права на заняття адвокатською діяльністю на строк від одного місяця до одного року, дистанція вельми значна [17, с. 300].

Фундаментальний вклад у дослідження загальних засад адвокатології зроблено Н. Бакаяною у дисертації на здобуття ступеня доктора юридичних наук «Функціональні та організаційні основи адвокатури України» (2017 р.). Робота присвячена виробленню концепції функціональних та організаційних основ адвокатури України як тих її характеристик, що визначають головні цінності, принципи, основоположні інститути і норми у функціональному та організаційному аспектах. Висновки авторки щодо принципів організації та діяльності адвокатури створюють теоретичну базу для дослідження й етичних принципів поведінки адвоката [13]. Зазначимо, що дослідження вченої набули подальшого розвитку в монографії «Основи адвокатури: функціональні та організаційні аспекти» (2017 р.) [47].

Не можна залишити поза увагою й висновки С. Іваницького у докторській дисертації «Теоретичні основи організації адвокатури в Україні: принципи та система» (2017 р.) [16], які набули розвитку у його монографії, виданій у 2017 р. [48]. Заслуговує на увагу позиція автора, що запропонований принцип професійної компетентності утворюється сукупністю правоположень, що встановлюють перелік й механізм набуття та підтримання не лише знань, вмінь і практичних навичок, ділових якостей, але й морально-етичних якостей і вимог, які визначають здатність особи успішно здійснювати адвокатську діяльність [48, с. 264]. Спірною, проте, видається пропозиція відносити принцип незалежності, професійної компетентності, конфіденційності та уникнення конфлікту інтересів до основоположних принципів адвокатури на шляху європейської інтеграції України. На нашу думку, вказаний перелік потребує переосмислення через прив'язку визначених принципів адвокатури лише до євроінтеграції та вимагає доповнення.

В.В. Заборовський у дисертації «Правовий статус адвоката в умовах становлення громадянського суспільства та правової держави» (2018 р.) [49] та своїй монографії «Правовий статус адвоката: проблеми теорії та практики» (2019 р.) [50] розкриває місце і роль інституту адвокатури в механізмі здійснення правосуддя, етапи його становлення та розвитку в контексті еволюції розуміння терміно-понять «адвокат» і «адвокатура» (автора також надає визначення кожного з понять та встановлює співвідношення між ними).

Крім того, здійснено комплексне дослідження сутності кожного із структурних елементів професійного правового статусу адвоката та підкреслене значення саме правил адвокатської етики. Погоджуємося з В. Заборовським, що їх дотримання є однією з умов забезпечення гарантій адвокатської діяльності [49, с. 356].

У 2019 р. А. Бірюковою захищено докторську дисертацію «Правовий статус адвоката і адвокатури: вітчизняна модель у контексті процесів глобалізації» (2019 р.). На нашу думку, вказана робота є особливо актуальною з урахуванням наближення правових сімей одна до одної. Загалом, метою дослідження була розробка моделі трансформації правового статусу вітчизняної адвокатури та адвоката з урахуванням природи, проявів і тенденцій глобалізації та формування на її основі пропозицій і рекомендацій, спрямованих на модернізацію нормативної бази організації та функціонування адвокатури в Україні.

Заслуговують на увагу висновки авторки щодо того, що позбавлення права на заняття адвокатською діяльністю з наступним виключенням з ЄРАУ є найсуворішим дисциплінарним стягненням, яке накладається на адвокатів за вчинення найбільш грубих порушень професійних обов'язків та правил адвокатської етики, які несумісні із високим званням адвоката та підривають авторитет адвокатури України. Отже, погоджуємося з А. Бірюковою щодо сумнівного характеру можливості адвокатів, які зазнали такого стягнення, повернутись до адвокатської практики вже через два роки після накладення стягнення [51, с. 206].

У свою чергу, В. Святоцька у докторській дисертації «Стандарти організації та професійної діяльності адвокатури: порівняльно-правове дослідження» (2019 р.) приділяє увагу розробленню стандартів організації та професійної діяльності адвокатів, сукупність яких формує ідеальну теоретичну модель інституту адвокатури, що базується на найкращих демократичних практиках діяльності адвокатської спільноти на національному рівні, а також на універсальних і регіональних міжнародних угодах, актах міжнародних неурядових організацій та міжнародних асоціацій адвокатів.

В рамках роботи вчена виокремлює групу етичних стандартів, до яких відносить: етику і культуру поведінки адвоката; чесність і добропорядність

адвоката у відносинах із клієнтом; високу кваліфікацію адвоката і прагнення до розвитку; чесність і добропорядність адвоката у відносинах з іншими адвокатами; коректне рекламування адвокатської діяльності; клієнтоцентризм адвоката [52, с. 9].

У 2020 р. О. Джабурією захищено дисертацію на здобуття ступеня доктора філософії «Організаційні форми адвокатської діяльності», в якій сформульовано висновки щодо організаційних форм адвокатської діяльності для підвищення ефективності діяльності адвокатури України. Щодо адвокатської етики та відповідальності за її порушення, то варто підтримати зауваження О. Джабурії щодо того, що фактично найменування ст. 61 ПАЕ та зміст абзацу першого цієї статті входять у суперечність з назвою розділу IX ПАЕ, оскільки вони вказують на обов'язок дотримання адвокатськими бюро та адвокатськими об'єднаннями цих правил, натомість у назві розділу йдеться про забезпечення ними дотримання цих Правил (очевидно, іншими суб'єктами) [53, с. 153].

Крім того, варто звернути увагу на висновки О. Фоміної в дисертації на здобуття ступеня доктора філософії «Відносини адвоката з клієнтом за договором про надання правової допомоги» (2021 р.). Загалом робота присвячена пропозиціям з удосконалення правового регулювання відносин між адвокатом та клієнтом за договором про надання правової допомоги. Проте авторка звертає увагу на велике значення дотримання Правил адвокатської етики у відносинах «адвокат-клієнт» та виокремлює такі ознаки ПАЕ: імперативний характер (обов'язковість до виконання як у повсякденному, так і в професійному житті), неперсоніфікований характер (їх мають дотримуватися всі адвокати), тривалість у застосуванні, системність положень, можливість застосування заходів примусового впливу з боку органів адвокатського самоврядування [54, с. 150].

У дисертації Т. Демчини «Організаційно-правові засади реалізації принципу незалежності адвокатури» (2021 р.) досліджено й питання

адвокатської етики. Принцип незалежності адвокатури розглядається у роботі як такий, що містить два структурних елементи - незалежність адвокатури та незалежність адвоката при здійсненні адвокатської діяльності. Вбачається, за такого підходу відбувається ототожнення принципу незалежності адвоката при здійсненні адвокатської діяльності з гарантією його реалізації – незалежністю адвокатури. Крім того, у дисертації сформульовано тезу про необхідність визнання на національному рівні правової теорії, згідно з якою адвокатська таємниця розглядається як публічно-правове явище, загальний принцип відправлення правосуддя [55, с. 190]. Проте з визначенням адвокатської таємниці як загального принципу відправлення правосуддя неможливо погодитися через те, що правосуддя та адвокатура не є тотожними поняттями. Адвокатська таємниця є складовою принципу конфіденційності – принципу адвокатської діяльності. При цьому інститут адвокатської таємниці не обмежуються виключно сферою діяльності адвоката у системі правосуддя.

Дослідження інституту адвокатури проводились й в рамках багатьох підручників та навчальних посібників.

Так, комплексне дослідження інституту адвокатури було проведено авторами підручнику «Адвокатура України. Книга 1. Організація адвокатури» (2016 р.) за загальною редакцією С. Фурси та Н. Бакаєвої, в якому висвітлено теоретичні основи науки про адвокатуру, історію становлення та розвитку цього інституту, організацію адвокатури в Україні, правові основи її діяльності тощо. Значущість цієї роботи для вивчення обраної теми дослідження полягає в наданні детального визначення етичних принципів адвокатської професії та сутності професійної відповідальності адвоката [14].

Крім того, питання дотримання адвокатом правил адвокатської етики та відповідальності адвоката висвітлено в підручниках А. Молдована та Т. Тилик «Адвокатура України» (2013 р.) [21], М. Погорецького та О. Яновської

«Адвокатура України» (2014 р.) [15], Д. Фіолевського «Адвокатура» (2014 р.) [56] тощо.

У 2016 р. Н. Бакаяною та О. Храпенко підготовлено посібник «Історія адвокатури України у запитаннях та відповідях, ілюстраціях та фотографіях», в якому окрім історичного досвіду становлення інституту адвокатури на українських землях, розвитку адвокатського самоврядування, вдосконалення організаційних форм адвокатської діяльності, розглядаються також питання щодо впровадження правил адвокатської етики та відповідальності адвоката, у тому числі за порушення ПАЕ [57].

У 2019 р. М. Погорецьким, О. Яновською та О. Хотинсько-Нор підготовлено коментар до Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність», в якому розкривається: зміст термінології та засад функціонування адвокатури в Україні; питання допуску до адвокатської професії; форми і види адвокатської діяльності, її гарантій; особливості організації адвокатського самоврядування; інститут дисциплінарної відповідальності адвоката [58].

Не можна залишити поза уваги й колективну монографію «Адвокатура Одеси та Одеської області: історичні нариси» (2020 р.), присвячену історії адвокатури Одеси та Одеської області від виникнення міста Одеси до наших днів. Значну увагу авторами приділено питанням дотримання норм адвокатської етики й відповідальності адвокатів за їх порушення, розробці та прийняттю перших Правил адвокатської етики в Україні [59].

Щодо дисертацій, які присвячено деяким аспектам дотримання правил адвокатської етики та відповідальності за їх порушення, то варто звернути увагу на такі роботи.

Вважаємо, що першою комплексною роботою в сфері адвокатської етики є дисертація Н. Бакаяної (Н. Таварткіладзе) на здобуття ступеня кандидата юридичних наук «Етичні основи діяльності адвоката-захисника» (2003 р.), в якій проаналізовано етичні правила і принципи адвокатської

діяльності, виявлено прогалини у правовому регулюванні у цій сфері, а також особливості відповідальності адвокатів за порушення норм професійної етики. Позитивним видається визначення шляхів вирішення проблемних питань забезпечення адвокатської етики та пропозиції щодо вдосконалення законодавства про адвокатуру [22]. Наведені у дисертації висновки знайшли свій подальший розвиток у монографії «Етичні принципи адвокатури в Україні» (2003 р.) [60].

Потребує уваги й кандидатська дисертація С. Коваленко на тему «Дисциплінарна відповідальність адвоката» (2010 р.). Автор узагальнює проблеми дисциплінарної відповідальності адвокатів та надає рекомендації щодо вдосконалення нормативно-правового регулювання в цій сфері. До прикладу, вчинення дисциплінарного проступку Т. Коваленко пов'язує не лише з порушенням законодавства про адвокатуру, а й порушенням присяги адвоката [24].

У кандидатській дисертації С. Компанейцева «Деонтологічні засади діяльності адвокатів в Україні» (2010 р.), сформульовано поняття професійного обов'язку адвоката як основи його належної поведінки та виокремлено його ознаки. Крім того, розкрито зміст деонтологічних засад діяльності адвокатів та охарактеризовано деонтологічні рівні діяльності адвокатів (професійний та особистісний). Заслуговує на підтримку теза, що професійний обов'язок адвоката має моральне підґрунтя та наділений правовими властивостями, що становить його зміст [23].

У дисертації М. Косенко на здобуття ступеня кандидата юридичних наук «Організаційно-правові засади діяльності кваліфікаційно-дисциплінарної комісії адвокатури» (2014 р.) приділено увагу дисциплінарній процедурі щодо адвоката [61].

У кандидатській дисертації І. Семенюка «Моральні засади діяльності інституту адвокатури: теоретико-правовий аспект» (2016 р.) проведено теоретико-правовий аналіз основних закономірностей та особливостей

формування моральних засад діяльності інституту адвокатури. Автором встановлено, що моральні норми як складовий елемент моральних засад діяльності адвокатів при захисті інтересів особи виникають у результаті злиття норм права та норм моралі, оскільки з одного боку вони містять стандарт належної поведінки, а з іншого – за їх невиконання на особу накладається відповідальність. Погоджуємося, що не володіючи певними морально-етичними якостями, адвокат не здатний повною мірою виконувати професійні завдання [25].

Значний внесок у розвиток наукових положень щодо окремих аспектів правил адвокатської етики та відповідальності адвоката за їх порушення зроблено на рівні наукових статей.

Так, корифеєм у розвитку поглядів у сфері правил адвокатської етики є Й. Бронз. Серед його праць, до прикладу, «Створення кодексу адвокатської етики – веління часу» (1996 р.) [62], «Етичні проблеми адвокатської діяльності: повторення уроків та завдання на майбутнє» [63], «Бути чи не бути адвокатською таємницею» (2006 р.) [64], «Адвокатська етика – історичні паралелі» (2018 р.) [65], «Розпрямися, чоловіче!» (2021 р.) [66].

Науковий вклад Н. Бакаянної (Н. Таварткіладзе) у розвиток знань про адвокатську етику – у статтях «До питання поняття адвокатської етики» (1999 р.) [67], «Етичні аспекти прийняття адвокатом доручення на ведення справи» (2008 р.) [68], «Про необхідність нової редакції Правил адвокатської етики» (2012 р.) [69], «Про новації щодо допустимості розголошення адвокатської таємниці» (2015 р.) [70], «Про вдосконалення процедури притягнення адвоката до дисциплінарної відповідальності» (2016 р.) [71], «Роль Правил адвокатської етики в адвокатській діяльності та історія їх прийняття (2018 р.) [72], «Чесність та добропорядна репутація адвоката» (2019 р.) [73], «Правові та етичні аспекти діяльності помічника адвоката та стажиста адвоката» (2021 р.) [74] тощо.

Окрему увагу заслуговують праці викладачів кафедри організації судових, правоохоронних органів та адвокатури НУ «ОЮА», а саме: Ю. Полянського «Юридична відповідальність за неповагу до суду: проблемні питання» [75], О. Храпенко «Дотримання Правил адвокатської етики на телебаченні та в Інтернеті» (2019 р.) [76] та «Щодо етичних аспектів збереження таємниці клієнта адвокатом» [77], О. Джабурії «Адвокатське бюро та адвокатське об'єднання як суб'єкти відносин щодо забезпечення дотримання Правил адвокатської етики» (2019 р.) [78], О. Свиди «Окремі аспекти додержання адвокатами етичних правил поведінки» (2019 р.) [79] тощо, І. Кісліциної «Особливості дисциплінарної відповідальності адвоката у Німеччині» (2020 р.) [80], «До питання про конфіденційність листування адвоката з клієнтом на прикладі практики ЄСПЛ (2021 р.)» [81], «Етичні засади взаємодії адвоката з судом та іншими учасниками судового процесу» (2021 р.) [82], А. Кубаєнка «Несумісність з діяльністю адвоката: до розв'язання проблеми» (2020 р.) [83], Л. Нестерчук «Вплив принципів адвокатської етики на діяльність адвоката» [84].

Питання правил адвокатської етики та дисциплінарної відповідальності розглянуті В. Заборовським у статтях «Проблемні питання визначення поняття “адвокатська таємниця”» (2014 р.) [85], «Правова природа принципів, на яких побудовані взаємовідносини адвоката із судом та іншими учасниками судового провадження» (2015 р.) [86], «Перевірка відомостей про дисциплінарний проступок адвоката як початкова стадія дисциплінарного провадження щодо адвоката» (2015 р.) [87], «Дисциплінарний проступок як підстава дисциплінарної відповідальності адвоката» (2015 р.) [88] тощо.

Грунтовний вклад у розвиток окремих принципів Правил адвокатської етики зроблено також А. Бірюковою в статтях «Принцип пріоритету інтересів клієнта в системі етичних засад адвокатської діяльності» (2017 р.) [89], «Конфлікт інтересів в адвокатській діяльності в умовах глобалізації»

(2017 р.) [90], «Реклама адвокатської діяльності як прояв впливу процесу глобалізації» (2018 р.) [91]. Звертає авторка увагу й на юридичну відповідальність адвоката в роботі «Дисциплінарна відповідальність адвоката: перші кроки, перші помилки» (2013 р.) [92].

З урахуванням процесів глобалізації, відзначимо статті Т. Варфоломеевої «Впровадження міжнародних правил адвокатської етики в Україні» (2009 р.) [93], Т. Вільчик «Дисциплінарна відповідальність адвокатів в країнах ЄС та в Україні» (2015 р.) [94] та «Відповідальність адвоката перед клієнтом: напрями гармонізації законодавства України до європейських стандартів» (2016 р.) [95], Н. Бакаянної «Імплементація міжнародних принципів дисциплінарної процедури щодо адвокатів у законодавство України» (2017 р.) [96].

Варто відзначити й розрізнені дослідження деяких вчених у сфері правил дотримання адвокатської етики та відповідальності адвоката: Т. Варфоломеева, О. Жуковська «Історія розробки перших правил адвокатської етики в Україні» (2006 р.) [97], В. Божков «Поняття дисциплінарної відповідальності адвоката» (2016 р.) [98], Л. Волошина «Поняття та види юридичної відповідальності адвоката» (2016 р.) [99], Д. Кухнюк «Нові правила адвокатської етики як джерело адвокатського самоврядування в Україні» (2017 р.) [100], Л. Чекмарьова «Професійна відповідальність адвоката: поняття та основні ознаки» (2017 р.) [101] та «Страхування професійної відповідальності адвоката» (2021 р.) [102], Л. Остафійчук «Професійні етичні якості адвоката очима студентів» (2018 р.) [103], Т. Вільчик «Дисциплінарна та цивільно-правова відповідальність адвокатів» (2015 р.) [104], Б. Гамалюк та І. Семенюк «Моральні імперативи в системі професійної адвокатської діяльності» (2018 р.) [105], Є. Хижняк «Адвокатська етика як складова професійної підготовки адвокатів» (2019 р.) [106], А. Діхтярь, О. Овчаренко «Адвокатська етика у соціальних мережах» (2020 р.), [107] Л. Остафійчук «Етичні аспекти укладення договору про

надання правової допомоги адвокатом» (2020 р.) [108], О. Шандула «Моральні засади адвокатської діяльності» (2020 р.) [109].

Визнаючи усю важливість спеціальної літератури, не можна оминути той факт, що будь-яке дослідження неможливе без напрацювань у сфері загальної теорії держави та права. Так, суттєве значення у розвиток таких понять як «мораль», «етика», «відповідальність», «обов'язок» зроблено Ю. Оборотовим, В. Дудченко, Н. Крестовською, А. Крижанівським, В. Завальнюком, І. Антошинаю, П. Богучьким, М. Рязановим, Ю. Тищенко, Г. Чуваковою, В. Федоровим та ін. У якості прикладів можна навести такі ґрунтовні роботи в сфері загальнотеоретичної юриспруденції як «Теорія держави і права: Державний іспит» [110], «Актуальні грані загальнотеоретичної юриспруденції» тощо [111], «Креативність загальнотеоретичної юриспруденції» [112].

Отже, підсумовуючи аналіз наукових досліджень, можна зробити висновок щодо того, що:

1) кількість досліджень, присвячених правилам адвокатської етики, більша, аніж досліджень дисциплінарної або інших видів відповідальності адвоката (у тому числі за їх порушення);

2) переважна більшість досліджень зроблена після 2016 р., що, на нашу думку, обумовлюється змінами внесеними до Конституції України щодо правосуддя у тому ж році та запровадженням адвокатської монополії;

3) збільшується увага до змін у досліджуємій сфері, що обумовлено процесами євроінтеграції та глобалізації;

4) набули розвитку лише фрагментарні аспекти проблематики дотримання правил адвокатської етики та притягнення адвоката до відповідальності за їх порушення (до прикладу, у певному типі судочинства тощо).

Отже, відсутність комплексного дослідження відповідальності адвоката за порушення правил адвокатської етики, змін у правовому регулюванні цієї

проблематики, сучасних викликів, що постають перед адвокатами, лише підкреслюють актуальність обраної теми та потребу її всестороннього вивчення.

1.2. Генезис етичних правил у професії адвоката та відповідальності за їх порушення

Вивчення становлення та розвитку етичних правил у професії адвоката та відповідальності за їх порушення є необхідною умовою для з'ясування як позитивного, так і негативного досвіду, що може стати корисним для вдосконалення чинного законодавства про адвокатуру та попередження допущення нових помилок. Проте перш ніж розпочати безпосереднє дослідження розвитку правил адвокатської етики на території України, вважаємо за необхідне приділити увагу розвитку та становленню поняття «етика». Вважається, що воно походить від стародавнього фецького слова «ethos», що спочатку означало місцеперебування або спільне житло. З часом, воно набуло нового значення – звичай, темперамент, характер. У подальшому Аристотель, взявши за основу поняття «ethos», сформував прикметник «ethicos», тобто етичний, роблячи акцент на особливостях людської доброчинності (мужності, мудрості, помірності, справедливості), що відрізняються від доброчинностей розуму. Для визначення науки, що вивчає етичні чесноти, Аристотель сформував новий іменник «ethics» – етика [113].

Отже, етика як вчення про моральність з'явилося у Стародавній Греції та отримало розвиток в Стародавньому Римі, в якому латинським аналогом слова «ethos» виступили «mos» або «moris», що означають «характер» та «звичай». З часом Цицерон утворив похідний прикметник – «моральний», за аналогією зі словом «етичний». Сьогодні мораль визначається як система поглядів, норм, уявлень, оціночних суджень, регулюючих діяльність людини; своєрідна форма суспільної свідомості [114].

Незважаючи на те, що непоодинокими є випадки ототожнення поняття «етика» та «мораль», вони мають різні змістовне навантаження. Під етикою розуміється наука про мораль, її походження, розвиток і роль у суспільному та особистому житті людей; норми поведінки, сукупність моральних правил якого-небудь класу, суспільної організації, професії тощо [115]. Етика також розглядається як філософська наука, яка відповідає на питання «як потрібно правильно жити?». У свою чергу, під мораллю розуміють реальні явища (звичаї суспільства, норми поведінки, уявлення про добро та зло тощо). Крім того, мораль визначається предметом етики [116].

Щодо поняття «адвокатська етика», то видається логічним, що адвокатська етика є складовою професійної етики загалом, під якою розуміють: 1) сукупність правил поведінки певної соціальної групи, що забезпечує морально-етичний характер відносин, зумовлених професійною діяльністю; 2) норми моралі, що регулюють стосунки людей у трудовій діяльності та ставлення людини до виконання своїх професійних обов'язків; 3) галузь науки, що вивчає прояви моралі в різноманітних видах людської діяльності. Вважається, що професійна етика має виявляти певний тип міжособистісних морально-етичних відносин, що є необхідним для виконання професійних обов'язків, а також обґрунтувати та укласти кодекси, формулювати завдання та мету професійної діяльності [117, с. 36].

На нашу думку, професійна етика має особливе значення, перш за все, для тих професій, які належать до типу «людина-людина». Адже вона виступає однією з заборук попередження професійної деформації – явища, що характеризується змінами властивостей особистості (стереотипів сприймання, ціннісних орієнтацій, характеру, способів спілкування та поведінки тощо), змінами рівня виразності професійно важливих якостей особи, що відбуваються під впливом змісту, умов, тривалості виконання діяльності та індивідуальних психологічних особливостей людини [118].

У самому загальному вигляді Л. Кокорев та Д. Котов професійну етику юристів визначають як вчення про професійну мораль юриста. У свою чергу, В. Леоненко та С. Любічев вважають, що професійна етика юриста виступає родовим явищем, що розв'язує загальні питання і проблеми, а її зміст складається із вчення про загальні моральні принципи і норми щодо правоохоронної і правозастосовної діяльності юриста [119, с. 16].

Щодо професійної етики юриста, то варто також звернути увагу на точку зору Н. Бакаянкової, яка зауважує, що значна кількість питань професійної етики юриста вивчалась в рамках судової етики. Отже, спочатку виникла судова етика. Так, вчена зазначає, що вперше у юридичній літературі визначення судової етики надав Л. Ароцкер. Під нею він розумів вчення про моральні основи кримінального та цивільного судочинства, сукупність норм поведінки та моралі працівників органів юстиції та судових експертів. У свою чергу, Д. Перлов характеризував зміст судової етики як загальні вимоги моральності, застосовувані в специфічних умовах судової, прокурорської, слідчої та адвокатської діяльності [59, с. 18, 19].

Погоджуємося, що більшість досліджень у галузі адвокатської етики було пов'язане з прагненням обґрунтувати її як самостійний вид професійної етики, визначити її особливі риси, розібратися в різноманітті ситуацій морального характеру, властивих професії адвоката. Щодо поняття адвокатської етики, то А. Бойков визначив її як нормативну систему з внутрішньою узгодженістю приписів і певною структурою, яка охоплює і загальні, і приватні моральні вимоги та регулює: взаємовідносини адвокатських колективів з окремими адвокатами й громадянами, установами й організаціями; відносини адвокатських колективів і адвокатів з правоохоронними органами та їх посадовими особами; відносини всередині адвокатських колективів [59, с. 27].

Сьогодні ж досить поширеною є точка зору, яку висловлено Н. Бакаянковою, відповідно до якої, адвокатська етика – це наука про моральні

вимоги до адвоката, моральні відносини, які виникають під час здійснення адвокатської діяльності, моральні приписи, якими адвокат керується під час здійснення адвокатської діяльності [59, с. 27].

Щодо поняття «відповідальність», то відповідно до українського тлумачного словника, це покладений на когось або взятий на себе обов'язок відповідати за певну ділянку роботи, справу, за чийсь дії, вчинки, слова; серйозність, важливість справи, моменту тощо [115].

У свою чергу, В. Хитра визначає поняття «відповідальність» як філософсько-соціологічну категорію, що відображає об'єктивний, історично конкретний характер взаємовідносин між особистістю, колективом, суспільством з погляду свідомого здійснення взаємних вимог, що ставляться до них [120, с. 385].

Термін «відповідальність» також використовується у позитивному і негативному розумінні. Позитивну відповідальність розуміють як «активний аспект» відповідальності, в якому вона є: 1) усвідомленням особою свого місця в суспільстві, ролі у суспільному прогресі, особистої участі у справах суспільства і держави; 2) своєрідним моральним і політичним регулятором поведінки; 3) показником розуміння обов'язку перед суспільством і державою, характеру і виду зв'язків, у яких живе і діє людина; 4) почуттям морального та суспільного обов'язку; 5) переконаністю в необхідності дотримання законів, недопущенням вчинення правопорушень. Натомість, негативна або ретроспективна відповідальність стосується не майбутньої, а минулої поведінки індивіда, пов'язана із застосуванням засобів юридичних санкцій [121, с. 165].

Зазначимо, що юридична відповідальність, яка буде цікавити нас в рамках цього дослідження, визначається як вид соціальної відповідальності, сутність якої полягає у застосуванні до правопорушників передбачених законом санкцій, що забезпечуються у примусовому порядку державою [122,

с. 437]. Соціальний характер юридичної відповідальності проявляється у тому, що вона застосовується в інтересах суспільства.

Звернемо увагу, що застосування юридичної відповідальності спрямовано на упорядкування суспільних відносин, закріплення навичок правомірної поведінки як з точки зору поваги до закону, так і прагнення запобігти притягненню до юридичної відповідальності. Це стосується різних видів відповідальності: кримінальної, дисциплінарної, адміністративної тощо.

Визначення юридичної відповідальності, наведені в літературі, містять численні повтори. Відтак є доцільним виокремити з них найважливіші ознаки цього поняття, а саме:

1) настання юридичної відповідальності завжди пов'язано з виданням акта застосування норми права, якою передбачено юридичну відповідальність стосовно конкретної особи (зазначеним актом особа може бути визнана винною у правопорушенні і притягнутою до відповідальності, а в разі відсутності для цього підстав – звільняється від відповідальності);

2) заходи відповідальності застосовуються компетентними органами влади або їх посадовими особами;

3) притягнення до відповідальності має бути законним і справедливим на основі принципу верховенства права;

3) залежно від характеру застосованих санкцій для забезпечення розгляду відповідних проваджень можуть застосовуватися примусові заходи;

4) юридична відповідальність залежно від характеру правопорушень може пов'язуватися з громадським осудом неправомірної поведінки;

5) відповідальність застосовується лише відповідно до санкцій та процедурних правил, визначених законами або іншими правовими актами.

Визначивши зміст понять «адвокатська етика» та «юридична відповідальність», вважаємо за можливе перейти до найбільш яскравих

прикладів закріплення вимог адвокатської етики та відповідальності за її порушення на різних історичних етапах.

Велике значення для закріплення правового регулювання діяльності адвокатів XVI-XVII ст., у тому числі й етичного аспекту цієї професії, мають Статути ВЛК (у той час професія адвоката мала назву прокуратора). Отже, перше законодавче закріплення участі прокуратора в судовому процесі відбулося саме в Статуті ВЛК 1529 р. У свою чергу, арт. 35 «Про недобросовісних і підступних прокураторів...» Другого Статуту був присвячений питанню професійної етики та мав на меті законодавчо захистити клієнта від можливого шахрайства з боку захисника. Задля цього закріплювалось: «Устауємо теж, що коли б який прокуратор, взявшись кому справу його вести і судитись, і вивідавши у нього ту справу, і листи [документи] його огледівши, видав його у тому стороні супротивній, або до тієї сторони його супротивної пристав, і від цього тому, кого він першому обіцяв його справу вести, вийшли збитки, і те б на нього яким явним і слушним доводом доведено було, тоді такий, якщо є шляхтич, честь втрачає, а не шляхтич — життя втрачає». Таким чином, можемо констатувати не лише закріплення обов'язку зберігати адвокатську таємницю, але й відповідальність за її розголошення. Пізніше цей статут передбачив кримінальну відповідальність за порушення адвокатом своїх обов'язків та нанесення шкоди своєму підзахисному.

Щодо Третього Литовського Статуту, то арт. 57 встановлював санкції за відмову адвоката надати безкоштовні послуги малозабезпеченим вдовам і сиротам. Крім того, була посилена відповідальність адвокатів за шахрайські дії. Звернемо увагу, що якщо Другий Статут за зраду клієнта карав адвоката шляхтича втратою честі, то арт. 59 Третього Статуту передбачав за подібний злочин смертну кару або тюремне «шляхетське ув'язнення» на чотири тижні. Отже, ми можемо зробити висновок про посилення відповідальності адвоката з метою захисту інтересів клієнта [123].

Дослідження історії адвокатури на західно-українських землях свідчать про те, що незалежним і самостійним інститутом на Галичині адвокатура стала у відповідності до законодавства Австрії, адже ці західноукраїнські землі з 1772 по 1918 рр. знаходилися у складі Австрії та Австро-Венгрії.

Питання здійснення адвокатської діяльності було врегульовано Законом від 01.05.1781 р. про судоустрій Австрії, за яким адвокати поділялися на різні категорії. Згідно декрету від 30.01.1797 р. адвокатів зі Львова, Тарнова і Станіслава (*advocate provinciales*) відрізняли від адвокатів, які працювали в інших місцевостях (*forenses*) та мали обмежені права щодо участі в справах.

Тимчасове положення про адвокатуру 1849 р., як і Положення про суд 1781 р., основний акцент робило на «незаплямованості» кандидата, але з 1851 р. до уваги брались також такі риси, як порядність і моральність кандидата, його зразкова політична поведінка, при цьому підтвердженням перелічених якостей служила характеристика, яку видавали кандидату до адвокатури в поліції.

Органи адвокатського самоврядування – адвокатські палати було сформовано на західноукраїнських землях у 1862 р. Першу палату створено у Львові, на загальних зборах адвокатів у березні 1862 р., а згодом засновано було Краківську, Станіславську, Тернопільську та Золочівську палати адвокатів (у 1862–1865 рр.), з яких остання самостійно проіснувала лише до 1873 р., після чого об'єдналася зі Львівською палатою. При кожній адвокатській палаті, відповідно до адвокатського дисциплінарного статуту від 01.04.1872 р., було створено дисциплінарне відділення, склад обирався строком на три роки. Діяльність дисциплінарних відділень слід оцінювати як важливий крок у напрямі підсилення адвокатського самоврядування, розвитку правил адвокатської етики та відповідальності адвокатів за їх порушення [124, с. 120].

Заслуговує на увагу і період існування Російської імперії, в якій із реформою 1864 р. передбачалось функціонування присяжних повірених. Згідно із Судовим Статутом, інститут присяжних повірених створювався як особлива корпорація при судових палатах, що не входила до їх складу. Щодо етичного аспекту їх діяльності, то ст. 354 Судового Статуту встановлювала жорсткі етичні вимоги для присяжних повірених. Так, враховувались відомості про моральні якості особи, що клопотала про зарахування її до присяжних повірених. Такий підхід до формування корпорації адвокатів обґрунтовувався тим, що «високого престижу повірених в очах суспільства добитися можливо тільки моральною бездоганністю і слова, і діла. Статутом також встановлювалися заборони виступати присяжному повіреному у суді як повіреному проти своїх батьків, дружини, дітей, рідних братів та сестер, дядьків та двоюрідних братів і сестер. Це положення базувалося на нормах моралі та суворо дотримувалося. Присяжний повірений не мав також права бути представником протилежних сторін спору та не мав права по одній і тій самій справі переходити послідовно від однієї сторони до іншої (приклад реалізації принципу уникнення конфлікту інтересів). Крім того, встановлювалася заборона на придбання присяжними повіреними прав своїх довіритель по їх тяжбам як на себе, так і під видом придбання на інших осіб. Усі такі правочини визнавалися недійсними, а присяжний повірений притягувався до дисциплінарної відповідальності. Особливої уваги приділялось обов'язку збереження адвокатської таємниці як протягом часу ведення справи, так і по її завершенні [125].

Щодо відповідальності повірених, то Судові статuti 1864 р. не містили переліку дисциплінарних проступків, але надавали право радам стану карати в дисциплінарному порядку ті вчинки адвокатів, які не відповідали гідності їх звання [126].

Зауважимо, що у тих судових округах, де не було створено рад, нагляд за присяжними повіреними було покладено на окружні суди. Проте такий

нагляд не сприяв розвитку адвокатської етики. В округах, де чисельність присяжних повірених збільшувалася, суди не могли впоратись із покладеними на них обов'язками, що примушувало їх звертатися по допомогу до адвокатської корпорації [127, с. 231]. Крім того, суду ставали відомими лише ті проступки адвокатів, які вчинялися ними у зв'язку з участю у судовому розгляді. Що ж стосувалося діяльності адвокатів поза його межами, то відомості щодо неї були малодоступними як суду, так і іншим органам влади. Негативним аспектом такої ситуації був також той факт, що неупередженість суду у ставленні до адвокатури не могла бути гарантована з повною впевненістю, адже з якою б увагою не відносились суди до обов'язків щодо нагляду за адвокатами, цей нагляд, у жодному разі, не міг замінити діяльність установи, обраної корпорацією адвокатів [128, с. 237].

Щодо дисциплінарної практики, то у трьох судових округах, а саме: Санкт-Петербурзькому, Московському і Харківському, у яких утворені РПП, з 1887 по 1889 рр. було порушено двісті п'ятдесят п'ять дисциплінарних справ щодо сімсот восьмидесяти семи присяжних повірених, в інших семи округах – Київському, Одеському, Казанському, Саратовському, Вільненському, Тіфліському і Варшавському, за той же час було порушено лише сто шістдесят дисциплінарних проваджень на рік щодо дев'ятсот сорока одного присяжного повіреного. За період з 1891 р. по 1895 р. в округах, де було утворено ради, було порушено двісті вісімдесят вісім дисциплінарних справ щодо дев'ятисот п'ятнадцяти присяжних повірених, а в інших семи округах – в середньому сто дев'ятсот сім справ на одна тисяча сто дев'ятнадцять повірених [129, с. 122].

Отже, практика утворення інституту присяжних повірених свідчить про те, що одразу після своєї появи присяжна адвокатура опинилася під потрібним контролем: судів, органів адвокатського самоврядування і суспільної думки. Досвід показав, що найбільш пильним був нагляд станових

рад, які проявляли у цьому відношенні більшу принциповість, ніж суди, і намагалися разом із тим виробити ПАЕ [130].

Можна також звернути увагу, що дисциплінарна влада ради поширювалася на вчинки присяжного повіреного, здійснені ним до вступу у стан присяжних повірених, виходячи з того, що приймаючи певну особу в присяжні повірені, комітет, так як і рада, керується лише зібраними даними про кандидата у присяжні повірені, які не завжди є повними та точними. І якщо зі сплином часу з'являться факти, які не були відомі комітету чи раді при прийнятті присяжного повіреного у стан та породжували ґрунтовні сумніви у його сумлінності, правильності поглядів на обов'язки адвоката, то рада мала повне право і навіть була зобов'язана видалити таку особу назавжди або на деякий час із середовища присяжних повірених [128, с. 143].

Запозичення подібного досвіду до сучасного законодавства України є сумнівним, адже такий підхід не корелюється з поняттям дисциплінарної відповідальності адвоката, яке сьогодні розуміється у контексті вчинків особи саме під час наявності в неї статусу адвоката. Безумовно, до стану сучасної адвокатури мають входити лише особи з незаплямованою репутацією. Варто звернути увагу на п.5 ч.1 ст. 32 Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність», згідно з якою право на заняття адвокатською діяльністю припиняється шляхом анулювання свідоцтва про право на заняття адвокатською діяльністю у разі встановлення факту надання недостовірних відомостей для отримання свідоцтва про право на заняття адвокатською діяльністю та складення присяги адвоката України. До таких відомостей доцільно віднести й ті, що у світлі вимог до адвоката ганьблять статус адвоката та унеможливають набуття особою такого статусу.

Слід зазначити, що коли присяжні повірені намагались уникнути дисциплінарної відповідальності шляхом подачі клопотання про звільнення їх зі стану присяжних повірених, ради відхиляли їх. Відмова рад

пояснювалась тим, що присяжним повіреним, які виходили зі стану, видавалися свідоцтва про те, що вони не притягувалися до відповідальності. В іншому випадку ради видавали б однакові свідоцтва і тим присяжним повіреним, поведінка яких була бездоганною, і присяжним повіреним, які вчинили дисциплінарний проступок, проте ухилились від відповідальності шляхом виходу зі стану [128, с. 106]. Вважаємо за доцільне запозичити цей досвід і законодавчо передбачити можливість відмови адвокатам у задоволенні їх заяв про припинення права на заняття адвокатською діяльністю до завершення дисциплінарної процедури з метою запобігання фактам уникнення від відповідальності.

Вартою уваги в рамках нашого дослідження є й діяльність Союзу Українських Адвокатів, який було створено у 1923 р. До його складу входили К. Левицький, Л. Ганкевич, Я. Олесницький, В. Охрімович та інші. В цілому завдання Союзу полягало у розвитку адвокатської організації. Союзом видавались Бюлетень Союзу Українських Адвокатів та професійний правничий часопис «Життя і Право», в яких висвітлювались етичні питання професійної діяльності адвокатів, особливості та специфіка адвокатської професії. До прикладу, відзначалось, що ідеал адвокатського звання полягав у тому, що адвокат мав бути митцем думки і слова, людиною боротьби і лицарського духу, речником права і справедливості [131, с. 15].

Щодо радянського періоду, то варто відзначити, що відповідно до існуючої в той час ідеології, адвокатура знаходилась під контролем державних органів [59, с. 155]. Конституції РРФСР і СРСР до 1977 р. не приділяли уваги цьому інституту, що негативно впливало не лише на професіоналізацію адвокатури та можливість підвищення її статусу в суспільстві, але й на моральний образ адвокатів. Підготовка адвокатів залежала виключно від них самих (самоосвіта, особистий ентузіазм, напрацювання практичного досвіду) [132]. Перешкодою для розвитку адвокатської етики також був той факт, що у радянських громадян могла

бути лише одна етика – комуністична. Так, XXII з'їздом КПРС була прийнята оновлена програма партії, що включала Моральний кодекс будівельника комунізму, який мав охопити всі сфери моральних стосунків [133].

Отже, комуністична етика застосовувалась у всіх сферах суспільного життя, а розробка жодних спеціальних правил етичної поведінки для окремих професій не допускалась. Така тенденція проіснувала до 70-х років.

Щодо дисциплінарної відповідальності, то дисциплінарний розгляд згідно з Наказом від 11 квітня 1940 р. №47 здійснював Наркомат Юстиції. Його рішення могли бути оскаржені до Міністерства Юстиції [134].

В якості безпосередніх прикладів дисциплінарної процедури доцільно звернутися до архівних матеріалів: наприклад, до Звіту про діяльність Одеської обласної колегії адвокатів 1950 р. З метою підвищення почуття відповідальності адвокатів за якість наданої юридичної допомоги Президія посилила контроль за веденням проваджень, підготовкою до справ, виступами в судах та більш чітким і правильним правовим обґрунтуванням процесуальних документів. За цей період здійснено перевірку якості складання касаційних скарг п'ятдесяти шести адвокатів та тридцяти трьох виступів адвокатів у судах першої та другої інстанцій [135, с. 19]

Контроль за якістю роботи здійснювався також безпосередньо у юридичних консультаціях. Задля цього було запроваджено систему обов'язкової перевірки всіх документів, що випускалися з консультацій, на яких ставився спеціальний штамп із зазначенням найменування консультації та прізвища адвоката, який склав документ.

Щодо результатів перевірок, то, до прикладу, адвокат Гольшан був відрахований з колегії на строк за те, що, виступаючи в Лінійному суді, ставив навідні питання, намагаючись тим самим виграти справу і ввести суд в оману [135, с. 19].

Оминаючи детальний історичний аналіз розвитку правового регулювання адвокатської етики та відповідальності за її порушення, що не є

безпосереднім предметом дослідження, вважаємо за доцільне зробити декілька висновків щодо періодів, які передували незалежності України, а саме:

- 1) фрагментарність правового регулювання правил адвокатської етики та, як наслідок, відповідальності за їх порушення;
- 2) участь сторонніх суб'єктів у вирішенні питання щодо дотримання адвокатами правил адвокатської етики та вирішення питання щодо притягнення до дисциплінарної відповідальності;
- 3) відсутність єдиного нормативного акту, присвяченого правилам адвокатської етики.

Щодо останньої риси, то протягом певного часу, вона зберігалась й за часів незалежної України. Нагадаємо, що ст. 15 Закону України «Про адвокатуру» від 1992 р. закріплювала в присязі адвоката обов'язок суворо дотримуватися правил адвокатської етики, хоча таких правил на той час не існувало [136].

Уперше пропозиція щодо розробки окремого документа, який би закріплював норми професійної етики, була зроблена Й. Бронзом під час Установчого з'їзду Спілки адвокатів України, що відбувся 22-23 вересня 1990 р. У подальшому ця ідея неодноразово підіймалася ним на засіданнях правління Спілки адвокатів України у січні й червні 1991 р. та у січні 1995 р. На жаль, ідея не знайшла підтримки.

Пізніше, у червні 1995 р., на черговому засіданні правління Й. Бронз знову акцентував увагу на необхідності розробки етичного кодексу з узагальненням відповідної практики і вивченням іноземних деонтологічних правил. Згодом, 16.06.1995 р. на засіданні правління Спілки адвокатів України було створено робочу групу з розроблення Кодексу адвокатської етики, яку очолив О. Жуковський. До складу групи також увійшли й одеські адвокати – Й. Бронз, Ю. Полонський та В. Маслов. Упродовж 1995-1996 рр. робоча група досліджувала міжнародні етичні норми адвокатської діяльності,

правила адвокатської діяльності окремих держав, історичний досвід і традиції адвокатури. Попри той факт, що у деяких областях (Закарпатській, Миколаївській, Херсонській, Хмельницькій та у м. Севастополі) адвокати висловилися проти ухвалення такого кодексу, його проект в основних положеннях було схвалено 23.02.1996 р. У подальшому, він мав бути доопрацьований робочою групою з урахуванням пропозицій та зауважень адвокатів з усіх регіонів держави (проект було скорочено на 1/3, а назва документу було змінено на Правила адвокатської етики) [59, с. 443].

У 1997 р. проект Правил адвокатської етики, розроблений Союзом адвокатів України, пройшов експертизу фахівців Ради Європи з Англії, Франції й Німеччини та здобув позитивну оцінку. 1–2 жовтня 1999 р. Вища кваліфікаційна комісія адвокатури схвалила перші в Україні Правила адвокатської етики.

На нашу думку, визначення в ПАЕ їх дії за предметом, колом осіб та в часі, введення поняття «клієнт», «гонорар», закріплення основних принципів адвокатської етики та можливості притягнення адвоката до дисциплінарної відповідальності за їх порушення стало у той час значним кроком на шляху вдосконалення врегулювання поведінки адвоката та у цілому сприяло підвищенню якості надання правової допомоги [137].

Зауважимо, що Закон України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» від 05.06.2012 р. посилив дію ПАЕ шляхом закріплення обов'язку їх дотримання як одного з професійних обов'язків адвоката (ч. 1 ст. 21 Закону); врегулював, що кваліфікаційний іспит полягає у виявленні в особи, яка виявила бажання стати адвокатом, теоретичних знань з адвокатської етики (ч.2 ст.9); визначив порушення правил адвокатської етики дисциплінарним проступком адвоката (п.3 ч.2 ст. 34) [138].

Прийняття Закону України «Про безоплатну правову допомогу» від 02.06.2011 р. [139], нового КПК України від 13.04.2012 р. [140] обумовило

необхідність прийняття нової редакції ПАЕ. Загалом, можна відзначити скорочення їх обсягу шляхом:

- 1) видалення з принципів адвокатської етики принципу чесності і порядності та культури поведінки;
- 2) вилучення переліку факторів, які мають братись до уваги при визначенні обґрунтованого розміру гонорару;
- 3) скорочення вимог щодо рекламування адвокатської діяльності [141].

Внесення змін до Конституції України у 2016 р., набуття все більшого значення інтернет-ресурсів та інтернет-застосунків для спілкування обумовили необхідність оновлення ПАЕ. Так, 09.06.2017 р. була прийнята нова редакція цього корпоративного акта. До суттєвих недоліків цієї редакції відносять закритість процедури розробки та прийняття ПАЕ, адже, як зазначається, проєкт документа було надано делегатам з'їзду в день його голосування [142].

Зауважимо, що змін зазнали близько 83,6% норм ПАЕ 2012 р., а загальна кількість статей збільшилася з шістдесяти семи до сімдесяти. Наприклад, ст. 31 «Обмеження щодо майнових угод адвоката з клієнтом» була вилучена з тексту ПАЕ, натомість розділ «Дотримання норм адвокатської етики при використанні мережі Інтернет» було додано [143].

Останні зміни у тексті ПАЕ відбулись 15.02.2019 р., коли V з'їзд адвокатів України проголосував за прийняття змін та доповнення Правил адвокатської етики принципом «Чесність та добропорядна репутація адвоката», який більш детально буде розглянуто в наступному розділі роботи.

Отже, можна відзначити, що у періодизації становлення та розвитку ПАЕ в Україні залежно від дати прийняття документу можна виділити такі періоди:

- 1) чинність ПАЕ, прийнятих ВККА при Кабінеті Міністрів України 01.10.1999 р.;

2) чинність ПАЕ, затверджених Установчим З'їздом адвокатів України 17.11.2012 р.;

3) чинність ПАЕ, затверджених звітно-виборним з'їздом адвокатів України 09.06.2017 р. [1, с. 31].

У свою чергу, залежно від суб'єкту прийняття ПАЕ можна виокремити два періоди:

1) їх затвердження органом адвокатського самоврядування, залежного від виконавчої гілки влади (з 01.10.1999 р. по 17.11.2012 р.);

2) їх затвердження повністю незалежним органом адвокатського самоврядування (з 17.11.2012 р. по сьогоднішній день).

Дослідження різних редакцій правил адвокатської етики, дозволяє дійти висновку й щодо того, що внесення змін до ПАЕ обумовлювалися такими факторами: 1) пристосування до сучасних соціальних викликів (запровадження нового розділу щодо поведінки в мережі Інтернет); 2) зміни національного законодавства (до прикладу, у частині забезпечення єдності термінології); 3) урахування міжнародних стандартів, що обумовлюється процесами глобалізації та євроінтеграції (до прикладу, поширення Кодексу поведінки європейських адвокатів на адвокатів України при здійсненні ними адвокатської діяльності в інших країнах); 4) пошук оптимальних формулювань норм адвокатської етики (до прикладу, заміна терміну «домінантність» на «пріоритет» інтересів клієнта).

Суттєве значення ПАЕ підкреслює й той факт, що рішенням РАУ № 158 від 01.06.2013 р. було створено Комітет з питань адвокатської етики при НААУ. Метою цього комітету було сприяння впровадженню, дотриманню та удосконаленню ПАЕ. До завдань цього комітету віднесено: розроблення механізму забезпечення реалізації Правил адвокатської етики; вивчення, аналіз та узагальнення професійних вимог до діяльності і правил поведінки різних професійних і соціальних груп в Україні та закордоном, підготовка рекомендацій щодо їх врахування при впровадженні, застосуванні і

удосконаленні Правил адвокатської етики; підготовка роз'яснень з'їзду адвокатів України або Ради адвокатів України щодо Правил адвокатської етики; здійснення моніторингу та узагальнення практики застосування Правил адвокатської етики; розробка пропозицій щодо удосконалення Правил адвокатської етики; розробка пропозицій до рішень з'їзду адвокатів України, актів Ради адвокатів України, Голови НААУ, РАУ, а також нормативно-правових актів з питань адвокатської етики тощо [144].

Ухвалення ПАЕ є значним успіхом української адвокатури: ПАЕ вмістили у собі важливі положення щодо врегулювання етичних аспектів адвокатської діяльності, підвищили вимоги до поведінки адвокатів, визначили єдині підходи до дисциплінарної відповідальності адвокатів у дисциплінарній практиці.

Як і будь-який правовий акт, ПАЕ також мають певне коло ознак, що мають як загальний характер, так і спеціальний характер.

До загальних ознак відносимо: 1) правову регламентацію (з часом прослідковується їх визначеність та конкретизація, адже саме у новітню історичну епоху відбувається перехід від далекого минулого (їх перших історичних витоків та поступових трансформацій) до сьогодення); 2) наявність відповідальності за їх порушення; 3) узгодженість норм ПАЕ між собою, обумовлена єдиною метою їх дії [1, с. 31].

У свою чергу, спеціальними ознаками ПАЕ є: 1) особлива мета – відіграють ролі орієнтиру в поведінці адвоката та спрямовані на вирішення невизначеного кола ситуацій; особлива предметна сфера; 2) особливий суб'єкт застосування (адвокат, стажист, помічник адвоката); 3) особливий суб'єкт тлумачення ПАЕ; 4) особливий суб'єкт вирішення питання щодо порушення ПАЕ; 5) особливий порядок затвердження, внесення змін та доповнень.

Підтримуємо точку зору Й. Бронза, що саме правила адвокатської етики складають внутрішню силу стану адвокатури та є його могутньою зброєю проти нападів на цей інститут [62, с. 17].

1.3. Методологія наукового дослідження

Вищим рівнем пізнавальної діяльності людини вважається наукове пізнання, тобто цілеспрямований процес, що вирішує чітко визначені завдання, обумовлені цілями пізнання. Варто погодитися, що наукове пізнання має відрізнятися від інших видів пізнання (повсякденного, релігійного тощо) такими рисами як: 1) свій предмет (лише істотні, загальні, повторювальні зв'язки світу); 2) особлива методологія; 3) специфічна наукова мова; 4) спеціальний суб'єкт пізнання; 5) суворе доказовість, що забезпечується системністю, конкретністю, обґрунтованістю та фундаментальністю проведеного дослідження [145].

Отже, як вбачається, наукове пізнання обов'язково має ґрунтуватися на належній методологічній базі або методології. Відповідно до словника, методологія це вчення про науковий метод пізнання й перетворення світу, його філософська, теоретична основа; сукупність прийомів дослідження, що застосовуються в будь-якій науці відповідно до специфіки об'єкта її пізнання [115]. У свою чергу, В. Дудченко вказує, що методологія є системою концептуальних підходів, загальнонаукових та спеціальних методів і засобів дослідження, а також знанням про закономірності їх застосування [146, с. 248].

Значення методології полягає у тому, що вона дозволяє:

- 1) визначити способи здобуття наукових знань, які відображають динаміку досліджуваних процесів та явищ;
- 2) передбачити особливий шлях, за допомогою якого може бути досягнута науково-дослідна мета;

3) забезпечити всебічність отриманої інформації щодо процесу чи явища, що вивчається;

4) ввести нову інформацію;

5) забезпечити уточнення, збагачення, систематизацію термінів і понять у науці;

6) створити систему наукової інформації, яка базується на об'єктивних явищах і логіко-аналітичному інструменті наукового пізнання [147].

Як відзначає Ю. Оборотов, сучасна методологія плюралістична за своєю природою. Це забезпечує наявність різних підходів до одного й того самого об'єкту дослідження, а отже й ширші можливості для його багатогранного аналізу та вищу ефективність наукових досліджень [148, с. 38].

Підсумовуючи значення методології, підтримуємо точку зору В. Дудченко щодо того, що методологія, її роль в суспільстві та вплив на розвиток і функціонування правової системи та держави завжди знаходились в центрі уваги правознавців [149].

Таким чином, результати наукової і практичної діяльності залежатимуть не лише від того хто діє (суб'єкт пізнання) або на що спрямована пізнавальна діяльність (об'єкт пізнання), а й від того, якими способами, прийомами і засобами здійснюється пізнавальний процес. У зв'язку з цим варто звернути увагу на вирішення проблеми обрання методу наукового пізнання, яка завжди була і залишається в центрі уваги.

У найбільш загальному значенні метод – це спосіб пізнання явищ природи та суспільного життя. Це поняття також може бути визначено як шлях до чогось або спосіб діяльності суб'єкта в будь-якій її формі або як спосіб, шлях пізнання і практичного перетворення реальної дійсності; система прийомів і принципів, що регулюють практичну і пізнавальну діяльність людей (суб'єктів) [115].

Як вказують В. Дудченко та Д. Манько, метод це сукупність прийомів, способів, правил пізнавальної, теоретичної і практичної, перетворюючої

діяльності людей. Ці прийоми, правила в кінцевому результаті встановлюються не довільно, а розробляються, виходячи з закономірностей самих досліджуваних об'єктів [150, с. 13].

У свою чергу, Г. Рузавін метод пізнання визначив як деяку специфічну процедуру, що складається з певних дій або операцій, за допомогою яких здобувається й обґрунтовується нове знання в науці. Можна зустріти точку зору відповідно до якої під методом дослідження розуміється спосіб вирішення науково-технічних завдань.

Досліджуючи поняття «метод», Ю. Сурмін наводить цілий ряд прикладів його визначень, а саме:

- 1) діяльність, спрямована на об'єкт із метою одержання знань про нього;
- 2) правильний шлях, засіб досягнення будь-якої мети;
- 3) засіб пізнання, спосіб відтворення дійсності в нашій свідомості;
- 4) система принципів та правил практичної і теоретичної діяльності;
- 5) сукупність систематизованих пізнавальних операцій;
- 6) сукупність пізнавальних процесів;
- 7) система дій щодо досягнення поставлених цілей [151, с. 13].

Заслуговує на увагу й точка зору І. Павлова, який зазначив, що метод – найперша, основна річ та саме від методу, від способу дії залежить уся серйозність дослідника [152, с. 15].

Щодо співвідношення понять «метод» та «методологія», то варто підтримати точку зору О. Скакун, що ці поняття співвідносяться як частина і ціле, зазначаючи, що метод є системою розумових і практичних операцій (процедур), спрямованих на вирішення конкретних пізнавальних завдань з урахуванням визначеної пізнавальної мети. Погоджуємося з позицією автора, що призначенням методу є не лише заглиблення у сутність явищ та процесів, виявлення їх закономірностей, але й отримання нової інформації про навколишню реальність [153, с. 14].

Перш ніж перейти до висвітлення конкретних методів пізнання, які використовуватимуться в роботі, відзначимо декілька класифікацій методів за різними критеріями.

Так, у найбільш широкому виді методи дослідження поділяють на загальнонаукові (методи емпіричного та теоретичного дослідження) і спеціальні, що застосовуються в конкретній галузі науки. У будь-якому дослідженні загальнонаукові і спеціальні методи дослідження поєднуються [154, с. 13].

Методи теоретичних та емпіричних досліджень виокремлюють також М. Клименко, В. Фещенко та Н. Вознюк. До методів теоретичних досліджень вчені відносять аналіз, синтез, дедукцію, індукцію, аналогію, абстрагування, конкретизацію, моделювання, узагальнення, систематизацію, класифікацію, аргументацію, ранжування, формалізацію, гіпотетичний метод, аксіоматичний метод, метод ідеалізації, системний аналіз, створення теорії. До емпіричних – спостереження, експеримент, вимірювання і порівняння, опитування, тестування, експертне оцінювання, кореляційний аналіз, факторний аналіз, аналіз імплікаційних шкал, конвент-аналіз, запровадження результатів [151, с. 15].

Достатньо поширеним є підхід щодо поділу методів пізнання на:

1) загальнофілософський (універсальний) метод (використовується при дослідженні всіх областей дійсності і на всіх етапах кожного конкретного пізнавального процесу);

2) загальнонаукові методи (використовуються усіма чи майже усіма науками, але на відміну від загального методу не на всіх етапах пізнавального процесу, а тільки на конкретно визначених для розкриття певних сторін чи властивостей предмета);

3) часткові методи [155, с. 3].

У свою чергу, О. Крушельницька в методах дослідження виділяє три класифікаційні групи: філософські методи; загальнонаукові методи;

конкретно-наукові методи [151, с. 15].

Погоджуємося, що не варто до методів дослідження відносити вивчення (до прикладу, вивчення літератури, досвіду, документації тощо), адже це методологічна помилка. Вивчення може бути лише етапом дослідження, пізнання або супроводжувати дослідника на всьому шляху пізнання. До прикладу, з вивчення літератури або об'єкта може починатися дослідження, а в подальшому до нього можна в будь-який час повертатися для більш глибокого осмислення проблеми [154, с. 16].

Щодо безпосередніх методів, які використовуватимуться в рамках роботи, то ключовим методом є діалектичний метод наукового пізнання. Зауважимо, що поняття «діалектика» протягом різних історичних періодів мало різні визначення. Під нею розумілося:

1) мистецтво суперечки, суб'єктивне вміння вести полеміку – вміння знайти суперечності в судженнях супротивника з метою спростування його аргументів (одним із перших за часів античних часів діалектику ототожнив з мистецтвом саме Гегель);

2) визначення (формування) понять, що мали відображати сутність речей, тобто те загальне, що було незмінним «законом» для одиничних виявів речі;

3) теорія розвитку «абсолютної ідеї», «абсолютного духу»;

4) теорія розвитку матеріального світу, яка враховує різнобічність речей, їх взаємодію, суперечності, рухливість, переходи тощо;

5) наука про найбільш загальні закони розвитку природи суспільства і пізнання.

Погоджуємося, що опанування сутності діалектики та пізнання дійсності неможливе без вивчення категорій діалектики. На думку М. Костицького, вони є універсальними логічними формами мислення, в яких відображені ті загальні властивості, відношення і зв'язки, які існують в об'єктивній реальності [156, с. 216]. Всі категорії діалектики є взаємопов'язаними та

мають значення загальності і тому є загальнометодологічними принципами пізнання і практичної дії. Деякі з них співвідносяться як єдність протилежностей (наприклад, категорії кількості та якості), їх називають співвідносними або парними: одиничне, особливе і загальне; причина і наслідок; необхідність і випадковість; зміст і форма; сутність і явище; можливість і дійсність; система й елемент тощо. Незважаючи на їх протилежність, ці категорії визнаються сходинками пізнання світу і кожного з його об'єктів або інструментами пізнання та перетворення людиною дійсності [157].

Отже, саме діалектика забезпечує адекватне відтворення локальних подій, індивідуально-неповторних властивостей соціально-історичних процесів у контексті загальних соціальних теорій і законів [158, с. 139].

Значення діалектики в рамках нашого дослідження полягає в тому, що вона дозволила розглядати такі явища як «адвокатська етика», «відповідальність адвоката» (у тому числі й за порушення правил адвокатської етики) в розрізі закономірностей їх розвитку, взаємопов'язаності та суперечності. Крім того, саме діалектичний метод дозволяє дізнатися глибинну суть цих та інших суміжних понять.

Особливої уваги в рамках дослідження заслуговує також історико-правовий метод. Загалом, цей метод дослідження заснований на вивченні виникнення, формування та розвитку об'єктів у хронологічній послідовності. Відзначимо, що завдяки використанню історичного методу досягається поглиблене розуміння суті проблеми та з'являється можливість формувати більш обґрунтовані рекомендації для попередження цих проблем у подальшому [158, с. 140].

Погоджуємося з М. Таганцевим щодо того, що визначити правильність того чи іншого юридичного інституту на сучасному етапі можна лише простеживши його історичну долю, тобто ті обставини, в силу яких з'явилася

та чи інша правова норма, й ті видозміни, яких вона зазнала у своїй еволюції [159, с. 1].

Щодо значення цього методу в рамках дисертаційної роботи, то історико-правовий метод дозволив прослідкувати зародження, розвиток, трансформацію адвокатської етики, Правил адвокатської етики як ключового корпоративного документу в цій сфері, та відповідальності адвоката, як в цілому, так і за порушення адвокатської етики.

У процесі написання роботи використано також порівняльно-правовий метод дослідження. Зауважимо, що цей метод є багатофункціональним, оскільки застосовується як на теоретичному, так і на емпіричному рівнях пізнання. Для ефективності застосування цього методу мають дотримуватися певні правила:

1) об'єкти, що входять до предмета порівняльно-правового дослідження, повинні бути порівнюваними, тобто вони мають бути однорідними;

2) необхідно враховувати суттєві відмінності деяких зовні схожих явищ і процесів та намагатися з'ясувати причини таких відмінностей;

3) при здійсненні порівняльного аналізу необхідно мати на увазі специфіку окремих правових систем та їх інститутів, що зумовлює унікальність деяких юридичних термінів;

4) при проведенні співставлення законодавчого матеріалу необхідно враховувати той факт, що змістовне наповнення однакових термінів може суттєво відрізнятися [160, с. 21].

В рамках дисертаційного дослідження завдяки цьому методу було порівняно етичні правила поведінки адвоката та особливості відповідальності за їх порушення в Україні та за кодом на прикладі Франції, Німеччини, Італії та деяких інших країн.

Ще одним методом, що заслуговує на увагу є статистичний метод дослідження. Задля розуміння його змісту необхідно звернути увагу на

поняття «статистка» та деякі суміжні. Слово «статистика» походить від латинського «statistica», тобто сума знань про державу. Термін статистика означає:

- 1) вид інформації, тобто зібрані статистичні дані про різноманітні масові явища суспільного життя;
- 2) форму практичної діяльності, спрямовану на збирання, упорядкування, оброблення та інтерпретацію даних;
- 3) суспільну науку – спеціальну наукову дисципліну, яка займається розробкою теоретичних положень і методів, що використовуються статистичною практикою;
- 4) навчальну дисципліну, яку викладають у вищих закладах освіти всіх рівнів для підготовки здобувачів освіти [161, с. 2].

Щодо статистичного дослідження, то це науково-організаційний процес, в якому за єдиною програмою проводиться спостереження за певними явищами і процесами, збір, реєстрація первинних даних, їх обробка та аналіз [162]. У результаті такого дослідження отримується статистична інформація – сукупність статистичних даних, які відображають соціально-економічні явища і процеси, формуються в процесі статистичного спостереження, а потім систематизуються, групуються, аналізуються та узагальнюються.

В рамках дисертаційного дослідження статистичний метод, до прикладу, дозволив прослідкувати тенденцію щодо зменшення кількості випадків притягнення адвокатів до дисциплінарної відповідальності за порушення правил адвокатської етики.

В рамках роботи також використовувався один з соціологічних методів дослідження, а саме – анкетування, що передбачає збирання інформації шляхом письмового заповнення заздалегідь розроблених анкет. Відповідно, анкета – це тиражований, упорядкований за формою та змістом набір запитань у формі опитувального листка [163]. Питання для анкет можуть

бути як відкритими (не передбачають варіантів відповіді), так і закритими (надають чіткі варіанти). Проте в закритому варіанті, в більшості випадків, присутній так званий «свій варіант», що також є відкритим питанням [164].

Для того щоб бути інформаційною як для респондентів, так і для дослідника, анкета має складатися з декількох частин:

1) вступна частина, у якій зазначаються відомості щодо суб'єкта, який проводить дослідження, пояснюється мета дослідження, гарантується анонімність відповідей, викладаються правила заповнення анкети, підкреслюються важливість та цінність відповідей респондента;

2) основна частина, що містить запитання, які поступово розкривають зміст проблеми. Запитання викладаються блоками з дотриманням логічної послідовності (крім того, запитання мають розташовуватися від простіших до складніших). Головна мета, що має бути досягнута в цій частині, це зацікавлення респондента, його поступове включення в процес співпраці з анкетною;

3) заключна частина, до якої входять контрольні запитання, метою яких є поглиблення та уточнення інформації, що була отримана у відповідях на попередні запитання [165].

Не можна оминати той факт, що анкетування має суттєве коло переваг:

1) опитування максимально формалізується й таким чином забезпечується висока порівняльність відомостей;

2) анкетування забирає часу менше, ніж інтерв'ю, не потребує залучення великої кількості осіб, які його здійснюють;

3) витримується вимога анонімності відповідей, що підвищує їхню достовірність [163].

В рамках дисертації за допомоги анкетування було опитано сто адвокатів щодо кола актуальних проблем пов'язаних з застосування правил адвокатської етики та практики притягнення до дисциплінарної відповідальності (Див. Додаток Б).

В рамках роботи також використовувався метод прогнозування. Цей метод базується як на накопиченому у минулому досвіді, так і поточних припущеннях щодо майбутнього з метою його визначення. Якщо прогнозування виконано якісно, результатом буде картина майбутнього, яку можна застосовувати як основу для планування [166].

Об'єктами прогнозування можуть бути як держава, право, законодавство, правова система, система державних органів і правових норм, так і окремі галузі права та їхні інститути. В рамках нашого дослідження вказаний метод дозволив зробити висновки щодо змін деяких аспектів правил адвокатської етики та відповідальності за їх порушення в умовах глобалізації [167].

Безумовно, використовувались й такі загальні методи пізнання як аналіз – розчленування предмета на його складові (сторони, ознаки, властивості, відношення) з метою їх всебічного вивчення, та синтез – об'єднання раніше виділених частин (сторін, ознак, властивостей, відношень) предмета в єдине ціле.

В рамках дослідження метод аналізу дозволив розглянути правила адвокатської етики як сукупність окремих ідей, настанов поведінки та краще зрозуміти зміст кожного з них. Щодо синтезу, то він полягає в об'єднанні окремих елементів в одне ціле [168]. Таким чином, відтворення системи в її цілісності за допомогою синтезу набагато точніше відображає її сутність, ніж початкове, безпосереднє її бачення. Наведений підхід є повністю прийнятним і в рамках цієї роботи.

Використовувались в дисертації також методи індукції (перехід від знання меншого ступеню спільності до знання більшого ступеню загальності) та дедукції (пізнання від загального знання певної системи речей до встановлення окремого, одиничного) [169, с. 61]. В рамках роботи метод індукції дозволив зробити висновок щодо тенденцій у змінах правил адвокатської етики для всіх країн Європи на підставі вивчення зарубіжного

досвіду Франції, Італії, Німеччини, Польщі тощо. Метод дедукції, у свою чергу, був корисним під час вивчення впливу Загального кодексу правил для адвокатів ЄС на кодекси чи правила адвокатської етики окремих країн.

Важливим елементом методології є також понятійно-категоріальний апарат, від вивчення та удосконалення якого залежить якість результатів наукового дослідження. У роботі використано основні визначення (категорії), закріплені в Законі України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» та Правилах адвокатської етики. Серед них:

- адвокат – фізична особа, яка здійснює адвокатську діяльність на підставах і в порядку, передбачених Законом;

- адвокатура України – недержавний самоврядний інститут, що забезпечує здійснення захисту, представництва та надання інших видів професійної правничої (правової) допомоги на професійній основі, а також самостійно вирішує питання організації і діяльності адвокатури;

- дисциплінарне провадження – процедура розгляду письмової скарги, яка містить відомості про наявність у діях адвоката ознак дисциплінарного проступку;

- конфлікт інтересів – суперечність між особистими інтересами адвоката та його професійними правами і обов’язками перед клієнтом, наявність якої може вплинути на об’єктивність або неупередженість під час виконання адвокатом його професійних обов’язків, а також на вчинення чи не вчинення ним дій під час здійснення адвокатської діяльності [138].

Підсумовуючи, варто зазначити, що наведені у підпункті методи є лише найбільш яскравими прикладами використання методів, оскільки у роботі використані й інші методи. Всі вони у своїй сукупності сприяли об’єктивності, всебічності, достовірності та обґрунтованості проведеного дослідження та зроблених висновків.

РОЗДІЛ 2. ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ ПРОФЕСІЙНОЇ ЕТИКИ АДВОКАТА

2.1. Європейський досвід регулювання професійної етичної поведінки адвоката

Вже протягом тривалого часу простежується тенденція орієнтування керівництва нашої держави на європейські цінності в усіх сферах політичного, економічного та соціального життя. Наведене обумовлює потребу дослідження регулювання етичної поведінки адвоката не лише в рамках України, але і за її межами. Отже, відповідність норм адвокатської етики та відповідальності за їх порушення загальновизнаним європейським стандартам є необхідною передумовою ефективності діяльності адвокатури як одного з ключових інститутів держави.

Європейські стандарти є складовою міжнародних стандартів, під якими розуміються норми міжнародного права, які встановлюють вимоги до організації адвокатури та здійснення адвокатської діяльності, що конкретизуються у системах національного законодавства різних держав. Ці стандарти прийняті і визнані на міжнародно-правовому рівні та діють як критерії при оцінці ситуацій, що регулюються національними правовими системами, дозволяють визначити ступінь реалізації завдань адвокатури та рівень надання правової допомоги в державі. У свою чергу, системою міжнародних стандартів адвокатської діяльності є структурно упорядкована сукупність взаємопов'язаних норм міжнародного права, що визначають сутність, правові й морально-етичні цінності адвокатури [170, с. 228].

Заслуговує на підтримку точка зору, відповідно до якої міжнародними стандартами адвокатури також визнаються загальновизнані світовою спільнотою оптимальні зразки організації та здійснення адвокатської діяльності, що відображають найвищі досягнення у цій сфері, які

сформувалися під впливом певних історичних подій і закріплені у низці міжнародних актів. Джерелами таких стандартів є міжнародні акти та договори (міжнародні угоди, конвенції, пакти), які враховують всесвітній досвід і втілюють сучасні потреби й тенденції розвитку адвокатури.

Повертаючись безпосередньо до європейських стандартів, варто погодитися, що, перш за все, маються на увазі ухвалені в межах ЄС та Ради Європи уніфіковані зразки організації та здійснення адвокатської діяльності, що відображають цінності та ідеї, загальноприйняті в європейському правовому просторі [171].

Підтримуємо точку зору А. Бірюкової щодо того, що стандарти відіграють ряд важливих функцій. Серед них:

1) сигнальна – вироблення нового стандарту є сигналом для будь-якої держави з приводу того, що її правова система можливо потребує змін та вдосконалення;

2) ціннісна – стандарти відображають якісний стан адвокатури як певної системи цінностей, що превалюють у суспільстві, відображуючи його запит на певному етапі розвитку;

3) стримувальна – стандарт відіграє роль обмеження, що стоїть на заваді запровадження таких правових норм, які суперечили б або порушували права людини у певній країні;

4) допоміжна – наявність розроблених стандартів спрощує процес національного нормотворення, особливо у країнах, які до цього не мали досвіду правового регулювання суспільних відносин з ринковою економікою, і у яких адвокатура відносно донедавна була державним інститутом тощо [51, с. 80, 81].

Отже, звернемо увагу на ряд ключових європейських стандартів у сфері адвокатської етики та відповідальності за її порушення.

1. Загальний кодекс правил для адвокатів країн ЄС. Положеннями Кодексу визначено суть правил професійної етики, принципи адвокатської

діяльності (незалежність; довіра і особиста порядність; конфіденційність; дотримання правил інших адвокатських асоціацій та правових товариств; неприпустимість видів діяльності; особиста реклама; пріоритет інтересів клієнта), особливості відносин адвоката з клієнтом, судом, іншими адвокатами. У п. 1.2.1 наголошується увага на добровільності виконання етичних правил та закріплюється можливість застосування покарання за їх недодержання, у тому числі, дисциплінарного [172].

Досліджуючи значення цього Кодексу, варто відзначити, що межі його інтеграції в національні законодавства різних держав є неоднозначними. Так, Ірландія прийняла цей Кодекс повністю, замінивши ним «старий» кодекс. Англія істотно переробила національний Кодекс відповідно до Загального кодексу правил для адвокатів країн ЄС. В Нідерландах, Данії, Португалії і Бельгії застосовуються як національні етичні кодекси, так і Загальний кодекс, а Франція, Італія та Греція залишили на розсуд кожної регіональної палати адвокатів питання щодо адаптації чи імплементації європейських засад адвокатської діяльності [25, с. 121].

2. Хартія основних принципів європейської адвокатської професії. Цей документ є складовою частиною Загального кодексу поведінки адвокатів Європейського Співтовариства та містить десять принципів європейської адвокатської професії: 1) незалежність адвоката і свобода адвоката щодо ведення справи клієнта; 2) право та обов'язок адвоката зберігати конфіденційність справ клієнта і дотримуватися професійної таємниці; 3) уникнення конфлікту інтересів як між різними клієнтами, так і між клієнтом і адвокатом; 4) честь та гідність адвокатської професії, доброчесність та бездоганна репутація окремого адвоката; 5) лояльність до клієнта; 6) справедливе ставлення до клієнтів у питаннях гонорару; 7) професійна компетентність адвоката; 8) повага до колег по професії; 9) повага до верховенства права та справедливого здійснення правосуддя; 10) саморегулювання адвокатської професії.

Вкрай важливими, на нашу думку, є положення щодо проблем професійної етики адвоката, які виникають унаслідок протизаги між принципом лояльності до клієнта і принципами, які встановлюють ширші обов'язки адвоката – честі і гідності, поваги до колег по професії, поваги до верховенства права та справедливого здійснення правосуддя. Отже, можна зробити висновок, що цей документ заснував базу для вирішення моральних дилем, що можуть виникнути під час здійснення адвокатської діяльності [173].

3. Рекомендації Ради Європи № (2000) 21 від 25.10.2000 р. «Про свободу професійної діяльності адвокатів». В рамках нашого дослідження особливого значення набувають «Принцип III. Роль і обов'язки адвокатів» та «Принцип VI. Дисциплінарне провадження» цього документа. Так, передбачена необхідність адвокатським колегіям або іншим професійним об'єднанням адвокатів розробити професійні стандарти і кодекси поведінки та забезпечити, щоб при захисті законних прав та інтересів своїх клієнтів адвокати були зобов'язані діяти незалежно, сумлінно і справедливо. Визначено й обов'язок адвокатів зберігати професійну таємницю відповідно до національних законів, підзаконних актів і професійних стандартів, уникати конфлікти інтересів та намагатися, в першу чергу, дійти дружнього врегулювання справи.

Щодо дисциплінарної відповідальності, то в документі передбачена можливість вживати належних заходів, включаючи дисциплінарне провадження, у випадку, якщо адвокати не діють у відповідності з професійними стандартами, викладеними в кодексах професійної поведінки, які розроблені адвокатськими колегіями чи іншими професійними об'єднаннями адвокатів [174].

4. Основні положення про роль адвокатів від 01.08.1990 р. Цей документ визначає особливу роль професійних асоціацій адвокатів у підтриманні адвокатами професійних стандартів та етичних норм поведінки. Крім того,

за урядами, професійними асоціаціями адвокатів та навчальними інститутами закріплюється обов'язок з забезпечення одержання адвокатами знань з етичних обов'язків [175].

5. Основні принципи, що стосуються ролі юристів від 27.08.1990 р. Щодо етичної складової поведінки адвоката, то зміст цього документу є подібним до змісту статей Основних положень про роль адвокатів. Проте, Основні принципи, що стосуються ролі юристів, закріплюють також вимогу, що усі дисциплінарні заходи мають визначатися відповідно до кодексу професійної поведінки, цього документу, інших визнаних стандартів та професійної етики юриста [176].

У межах теми дослідження, окрім європейських стандартів, важливим є й вивчення європейського досвіду.

Так, у Франції питання адвокатської етики на національному рівні регулюються Внутрішнім національним регламентом, Паризькими правилами, Законами «Про реформу ряду судових та юридичних професій», «Про правила професійної етики адвоката» та Декретом «Про адвокатуру та адвокатську діяльність».

Основним документом, що регулює питання адвокатської етики є Закон «Про правила професійної етики адвоката» від 12.06.2005 р. Так, ст. 3 закону передбачає, що адвокат здійснює свої функції чесно та сумлінно, зберігаючи гідність та професійну незалежність, дотримуючись принципів гуманізму та дотримуючись принесеної присяги. Крім того, він має дотримуватися принципів честі, порядності, незацікавленості та шанобливого ставлення до колег, поводитися делікатно, стримано та ввічливо. Стосовно своїх клієнтів адвокат повинен виявляти компетентність, відданість їх інтересам, турботу про них та обачність.

У певному сенсі, структура цього документа є подібною до ПАЕ, окрім розділу із загальними принципами є окремі розділи присвячені відносинам «адвокат–клієнт», «адвокат–процесуальні опоненти та колеги».

Зауважимо, що обов'язок дотримуватись деяких етичних норм закріплено й в присязі адвоката. Так, відповідно до ст. 3 Закону «Про реформу ряду судових та юридичних професій» від 1971 р. адвокат клянеться виконувати свою роботу чесно та сумлінно, зберігаючи свою гідність та професійну незалежність, дотримуючись принципу гуманізму.

Національний внутрішній регламент Франції про професію адвоката також закріплює необхідність дотримання принципів честі, лояльності, безкорисливості, делікатності, поміркованості, ввічливості та братерства [177, с. 5].

Щодо відповідальності адвоката, то варто звернути увагу на вже зазначений Декрет «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» від 27.11.1991 р. Відповідно до ст. 138, за порушення вимог законодавства, невиконання професійних правил, відступ від принципів честі, чесності та порядності, навіть якщо відступ не пов'язаний із професійною діяльністю, до адвокатів застосовуються заходи дисциплінарної відповідальності: 1) попередження; 2) догана; 3) тимчасове (не більше ніж на три роки) позбавлення прав на провадження адвокатської діяльності; 4) виключення з реєстру колегії адвокатів або позбавлення звання почесного адвоката.

До дисциплінарної відповідальності адвоката притягує дисциплінарна рада, що утворюється кожною колегією адвокатів окрім Паризької. Звернутися до дисциплінарного органу з мотивованою заявою щодо дисциплінарного проступку невідкладно або після деонтологічного аналізу може окружний прокурор або голова колегії, в якій діє адвокат [178, с. 103].

Щодо досвіду Німеччини, то правове регулювання питань адвокатської етики та відповідальності за її порушення передбачено Федеральним Положенням про адвокатуру від 01.08.1959 р. Серед етичних засад та обов'язків закріплено такі ідеї як: 1) добросовісність; 2) незалежність; 3) збереження адвокатської таємниці; 4) об'єктивність; 5) уникнення випадків

суперечності інтересів; 6) належне поводження із чужими матеріальними цінностями тощо.

Зміст присяги, відповідно до ст. 12 Положення, передбачає, що особа клянеться перед Богом, Всемогутнім та Всевидячим, захищати конституційний лад та добросовісно виконувати обов'язки адвоката, а в цьому допоможи їй Бог. На нашу думку, такий суттєвий акцент на релігійній складовій має на меті посилення психологічного впливу на особу з метою більш відповідального ставлення до професії.

Заходами, що вживаються до адвокатів у випадку вчинення проступку, є: 1) попередження; 2) догана; 3) грошовий штраф у розмірі до двадцяти п'яти тисяч євро; 4) заборона здійснювати діяльність у певних галузях права у якості представника та помічника на термін від одного до п'яти років; 5) виключення із адвокатури. Такі заходи як догана та грошовий штраф можуть застосовуватись паралельно.

Адвоката може бути усунуто від здійснення професійної діяльності, якщо: 1) його діяльність не відповідає принципам права та високої моралі; 2) він здійснював представництво іншої особи в одній і тій же справі або був учасником однієї ж справи у ролі судді, арбітра, прокурора чи представника іншого підприємства, установи чи організації чи захищав інтереси клієнта із яким у постійних службових чи інших офіційно-ділових відносинах (прояв обов'язку дотримуватись принципу уникнення конфлікту інтересів) [179, с. 26].

До відповідальності адвоката притягують спеціальні суди у справах адвоката, що належать до палати адвокатів, для округу якої створено суд. Як наглядова інстанція виступає Сенат у справах адвокатів, що функціонує при Федеральному Верховному суді.

Щодо суб'єкта звернення з дисциплінарною скаргою, то відповідно до пар. 118а Федерального положення про адвокатуру, якщо прокурор має намір відкрити проти адвоката провадження у суді у справах адвокатів, то він

інформує про це прокуратуру або орган державної влади, що відповідає за відкриття проти нього провадження як проти представника іншої професії. Якщо прокурор або орган державної влади, які відповідають за іншу професію, мають намір відкрити проти адвоката провадження, то вони інформують про це прокуратуру, яка є відповідальною за відкриття провадження проти адвоката у суді у справах адвокатів [180].

Таким чином, можна зробити висновок про відсутність окремого правового акту в ФРН, присвяченого дотриманню адвокатської етики. Вищезгадане Федеральне Положення про адвокатуру достатньо детально регламентує всі аспекти адвокатської діяльності та статусу адвоката та суттєво відрізняється за своєю структурою та змістом від національного законодавства про адвокатуру (положення складається із тринадцяти частин, що містить розділи, які у свою чергу складаються з параграфів) [181, с. 528].

Цікавим для вивчення є досвід Польщі. Питання щодо правил адвокатської етики та відповідальності за їх порушення регулюються Законом про адвокатуру від 26.05.1982 р. та Зводом правил адвокатської етики і чинності професії (Кодекс адвокатської етики).

Етичними принципами, якими має керуватися адвокат у своїй діяльності, є: об'єктивність, конфіденційність, міра, співмірність та обережність у висловлюваннях тощо. Крім того, передбачено обов'язок адвоката піклуватися про гідність професії, тобто уникати дій, які могли б її знизити серед громадськості або підірвати довіру до професії взагалі.

За своєю структури Звід правил адвокатської етики і чинності професії є достатньо типовим та складається з розділів, присвячених: загальним положенням; професійній діяльності (до прикладу, закріплено обов'язок збереження адвокатської таємниці та заборону виправдовувати порушення етики та гідності професії, спираючись на пропозиції клієнта); відносинам з судами та іншими органами, перед якими виступає адвокат; відносинам з

колегами; відносинам з клієнтами; відносинам з владою адвокатури (тобто органами адвокатського самоврядування).

Адвокат несе дисциплінарну відповідальність за ухилення від вимог адвокатської етики або порушення гідності професії під час професійної, публічної діяльності, а також у приватному житті. Відповідно до Закону про адвокатуру, до адвоката можуть бути застосовані такі види дисциплінарних стягнень: 1) попередження; 2) догана; 3) грошове стягнення; 4) призупинення професійної діяльності на строк від трьох місяців до п'яти років; 6) виключення з колегії адвокатів. Окрім покарання у вигляді догани і грошового стягнення (штрафу) додатково також може застосуватись заборона на виконання патронату протягом усього терміну від одного до п'яти років.

Рішення з дисциплінарних питань виносяться дисциплінарним судом ради адвокатів або Вищим Дисциплінарним Судом. У якості касаційної інстанції виступає Верховний Суд. Зауважимо, що дисциплінарний суд розглядає справи на вимогу уповноваженого обвинувачувача. Міністр юстиції також може розпочати розслідування чи провадження перед дисциплінарним судом відносно адвоката або апліканта [182].

Щодо присяги, то відповідно до Закону «Право про адвокатуру» від 14.11.2014 р., особа урочисто присягає у своїй праці старатися зі всіх сил для охорони прав і свобод громадянина та зміцнення правового порядку Республіки Польща, виконувати свої обов'язки професійно, сумлінно і згідно із законом, зберігати професійну таємницю, а у своєму поступі керуватися засадами гідності, чесності і суспільної справедливості [183].

В Італійській республіці питання адвокатської етики та відповідальності за її порушення регулюються Законом «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» та Кодексом професійної етики адвокатів від 31.01.2014 р.

На відміну від ПАЕ, етичний кодекс не містить преамбули. Розділи кодексу мають класичний характер та присвячені: загальним положенням;

відносинам з клієнтом; відносинам між адвокатами; обов'язкам адвоката перед судом; відносинам адвоката з третіми сторонами та протилежною стороною; відносинам з органами адвокатського самоврядування. Завершують Кодекс професійної етики адвокатів прикінцеві положення.

Дослідження італійського досвіду дозволяє дійти висновку, що поведінка адвоката має базуватися на таких етичних засадах, як обов'язок уникати несумісності, чесність, гідність, пристойність, незалежність, довіра, збереження адвокатської таємниці.

Відповідно до ст. 20 Кодексу, за порушення засад, передбачених в ньому, можливе застосування заходів дисциплінарної відповідальності, а саме: попередження; засудження; призупинення діяльності; виключення зі складу адвокатури [184].

В Іспанії правове регулювання правил адвокатської етики та відповідальності за їх порушення врегульовано Законом «Про доступ до професії адвоката» та Етичним кодекс іспанських адвокатів. Так само як й в інших країнах, адвокат в Іспанії присягає дотримуватись Конституції та решти законів, сумлінно дотримуватися Правил професійної поведінки адвокатів.

Щодо відповідальності, то тут наявна суттєва відмінність – адвокати підлягають кримінальній відповідальності за правопорушення, які вчинені під час виконання ними адвокатської діяльності. Крім того, вони можуть бути притягнуті до цивільної відповідальності, якщо їх поведінка завдала шкоди інтересам осіб, яких вони захищають.

Дисциплінарна відповідальність передбачає такі стягнення, як: 1) приватна догана; 2) письмове попередження; 3) відсторонення від практики на термін не більше двох років; 4) виключення зі складу адвокатури.

Суттєво відрізняється від етичних кодексів інших країн й структура кодексу: хоча наявні преамбула та дві статті-прикінцеві положення, відсутні окремі розділи – документ складається з послідовно викладених двадцяти

двох статей. Серед етичних засад поведінки можна виокремити, до прикладу, принцип незалежності, свободу захисту та обов'язок вільно захищати та консультувати своїх клієнтів, довіру, вільну конкуренцію, наявність вимог щодо рекламування тощо [185].

Питання адвокатської етики та відповідальності у Чеській Республіці врегульовані Законом «Про адвокатуру» від 13.03.1996 р. Так, як і в інших країнах, вже під час складання присяги чеські адвокати клянуться своєю честю та совістю, що буду поважати право, а цілю професії буде захист прав людини. Крім того, вони дають обіцянку, що будуть дотримуватися конфіденційності та зберігати достовірність адвокатського стану.

Зауважимо, що одним з головних обов'язків є обов'язок діяти так, щоб не шкодити гідності адвокатського співтовариства. Саме для цього, перш за все, вони зобов'язані дотримуватися правил професійної етики та правил конкуренції.

За дисциплінарне порушення до адвоката може бути застосовано одне з стягнень: 1) догана; 2) публічна догана; 3) штраф у сумі до стократного мінімального розміру місячної оплати праці; 4) тимчасова заборона роботи в адвокатурі на термін від шести місяців до трьох років; 5) виключення зі списку адвокатів. Рішення про те, чи вчинив адвокат дисциплінарне порушення вирішується дисциплінарною колегією у складі трьох осіб.

Щодо суб'єктів подання дисциплінарної скарги, то ними можуть виступати голова контрольної ради та Міністр юстиції. Останній має право виступати з пропозиціями щодо виключення особи з переліку адвокатів або зупинення роботи в адвокатурі [186].

Якщо звернутися до досвіду Австрії, то відповідно до параграфу 7 Акту, що визначає порядок здійснення адвокатської професії, адвокат присягається завжди поважати конституційні закони, а також усі інші закони та чинні нормативні акти, та сумлінно виконуватиму свої обов'язки адвоката.

Дисциплінарним статутом для адвокатів і стажерів-адвокатів встановлено міру відповідальності за дії, які шкодять репутації професії. Згідно з першим параграфом, адвокат зобов'язаний дбати про честь і дотримання ідеалів професії як під час професійної діяльності, так і поза неї. Подібну позицію підтримав Верховний суд Австрії у 1972 р., постановивши, що професія адвоката знаходиться в фокусі громадської уваги і повинна викликати особливе довір'я, а отже, немає жодної різниці між тим чи діє адвокат в професійній сфері чи поза неї. Проте на практиці дисциплінарна палата рідко виносить серйозні звинувачення щодо публічної поведінки адвокатів, якщо він/вона своїм ходом не порушили громадський порядок.

Зауважимо, що скарга на адвоката може бути подана будь-якою особою, у тому числі анонімно [187].

В Австрії до адвоката може бути застосовано одне з таких стягнень: 1) письмений вирок; 2) штраф на суму до 45000 євро; 3) заборона здійснення адвокатської практики на термін до одного року; 4) виключення з адвокатури. Цікавим є той факт, що до адвоката можуть застосовуватися і деякі тимчасові санкції: 1) здійснення нагляду за його діяльністю; 2) заборона на ведення діяльності в окремих судах та інших органах влади; 3) тимчасова заборона на адвокатську практику; 4) заборона на навчання адвокатів-стажерів [188].

Підсумовуючи досвід зарубіжних країн, можна відзначити наявність значного кола спільних рис у регулюванні правил адвокатської етики та відповідальності за їх порушення:

1) переважно дуалістичний характер національного правового регулювання (закон та кодекс або правила, що містять перелік етичних засад поведінки);

2) подібний перелік та зміст принципів адвокатської етики;

3) архітектоніка етичних кодексів (преамбула, декілька розділів, що складаються зі статей, прикінцеві положення);

4) закріплення дисциплінарної відповідальності за порушення етичних норм.

Щодо відмінностей, то вони полягають у:

1) характері дисциплінарних стягнень (їх перелік, тривалість застосування);

2) суб'єктах, що здійснюють дисциплінарне провадження, та виступають інстанцією для оскарження рішення;

3) суб'єктах звернення (будь-яка особа або чітко визначений правовим актом перелік осіб, до прикладу, прокурор, Міністр юстиції тощо).

На наш погляд, порівняно з іншими кодексами адвокатської етики, Правила адвокатської етики в Україні відрізняються деякими перевагами: 1) є більш динамічними, а отже, краще пристосованими до сучасних викликів суспільства; 2) мають детальнішу систему та структуру.

Повертаючись до зарубіжного досвіду, вважаємо, що він буде вкрай корисним під час вирішення питання щодо розширення переліків дисциплінарних стягнень, що буде розглянуто в четвертому розділі дисертаційної роботи.

2.2. Етичні засади діяльності адвоката в Україні: феноменологічний підхід

Перш ніж розпочати дослідження етичних засад діяльності адвоката в Україні, вважаємо за доцільне приділити увагу поняттю «феноменологія» та феноменологічному підходу як одному з підходів пізнання дійсності.

Поняття «феноменологія» походить від слова «феномен», що означає щось, що досягається через органи почуттів, не є точною картиною реальності, а лише відображенням дійсності через призму нашого сприйняття [189]. Аристотель під феноменом розумів щось видиме, примарне, а Дж. Берклі та Д. Юм – елементи досвіду та факти свідомості, які утворювали єдину

реальність. Як філософська категорія поняття «феномен» використовується для позначання явища, що усвідомлюється в чуттєвому досвіді [190, с. 63].

Феноменологія як напрямок філософії набула розвитку у 60-х роках минулого століття з визнання того, що людина як особистість виявляє свою індивідуальність, маючи власну інтерпретацію соціальної реальності і досвід соціальної взаємодії [191, с. 58].

Зауважимо, що творцем феноменологічного підходу вважається Е. Гуссерль. Його праця «Логічні дослідження» та наступні роботи справили вплив на багатьох філософів, до прикладу, М. Хайдеггера, Ж.-П. Сартра, Л. Карсавіна, С. Франка, І. Ільїна, Г. Шпета, А. Лосева [192]. На думку Е. Гуссерля, зміст феноменологічного підходу полягає в тому, що окремий предмет чи явище мають свою сутність (ейдос), яка не тотожна самому явищу чи предмету. Сутність можна вивчати шляхом її «вбачання», а сутність речей можна вивчити лише реконструювавши первісні або «чисті переживання» [191, с. 59]. Отже, феноменологія дає змогу пізнати об'єктивну дійсність за допомогою внутрішнього почуття.

Повертаючись безпосередньо до проблематики цього підпункту роботи, зауважимо, що відповідно до ст. 59 Конституції України, кожен є вільним у виборі захисника своїх прав [193]. У зазначеній нормі, на нашу думку, закладено повсютох до професійного зростання та високу репутацію адвокатів. При цьому правова культура та моральна свідомість є важливими критеріями вибору клієнтом адвоката поміж інших його колег.

Відповідно до ст. 131-2 Конституції України, для надання професійної правничої допомоги в Україні діє адвокатура, а засади її організації та діяльності, здійснення адвокатської діяльності визначаються законом. Отже, Основний Закон держави не закріплює будь яких морально-етичних засад та вказує на врегулювання цих питань профільним законодавством.

У Законі України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» положення щодо адвокатської етики зафіксовані в багатьох статтях:

«кваліфікаційний іспит полягає у виявленні теоретичних знань у галузі права, історії адвокатури, *адвокатської етики* особи, яка виявила бажання стати адвокатом....» (ст. 9 «Кваліфікаційний іспит»);

«Я, (ім'я та прізвище), урочисто присягаю у своїй адвокатській діяльності дотримуватися принципів верховенства права, законності, незалежності та конфіденційності, *правил адвокатської етики...*» (ст. 11 «Присяга адвоката України»);

«Під час здійснення адвокатської діяльності адвокат має право вчиняти будь-які дії, не заборонені законом, *правилами адвокатської етики* та договором про надання правової допомоги» (ст. 20 «Професійні права адвоката»);

«Під час здійснення адвокатської діяльності адвокат зобов'язаний дотримуватися присяги адвоката України та *правил адвокатської етики...*» (ст. 21 «Професійні обов'язки адвоката»);

«Зміст договору про надання правової допомоги не може суперечити Конституції України та законам України, інтересам держави і суспільства, його моральним засадам, присязі адвоката України та *правилам адвокатської етики....*» (ст. 27 «Форма та зміст договору про надання правової допомоги») тощо;

«Накладення на адвоката дисциплінарного стягнення у вигляді зупинення права на заняття адвокатською діяльністю може застосовуватися виключно у разі: ... 3) систематичного або грубого одноразового порушення *правил адвокатської етики*» (ч.2 ст. 31 «Зупинення права на заняття адвокатською діяльністю»);

«Накладення на адвоката дисциплінарного стягнення у вигляді позбавлення права на заняття адвокатською діяльністю може застосовуватися виключно у разі: ... 4) систематичного або грубого одноразового порушення *правил адвокатської етики*, що підриває авторитет адвокатури України» (ч.2 ст. 32 «Припинення права на заняття адвокатською діяльністю»);

«Дисциплінарним проступком адвоката є:.... 3) *порушення правил адвокатської етики*» (ч.2 ст. 34 «Підстави для притягнення адвоката до дисциплінарної відповідальності») [138].

Вивчаючи питання щодо етичних засад діяльності, варто звернути увагу на співвідношення понять «засади» та «принципи», адже ПАЕ містять поняття «принцип», а профільний закон використовує одночасно обидва ці поняття.

Зауважимо, що термін «принцип» походить від латинського «*princīpiū*», що означає початок, основа. Відповідно до словника, принцип – це те, що лежить в основі певної теорії науки, внутрішнє переконання людини, основне правило поведінки [115]. За тлумачним словником Даля, «принцип» – наукове чи моральне начало, основа, правило, від якого не відступають. Термін «принцип» також ототожнюється з вихідними теоретичними положеннями, основними, керівними засадами (ідеями), закономірністю, сутністю та ін. [194, с. 40].

Щодо поняття «засади», то у філології воно визначається як «підґрунтя, основа». Поміж тим, Н. Бакаянова обґрунтовано досліджує окрім співвідношення понять «принцип» та «засади» ще поняття «основи», яке обґрунтовано можна вважати більш фундаментальним. Варто підтримати загальний висновок Н. Бакаянкової, що дискусія щодо співвідношення категорій «основи», «засади» та «принципи» є проявом особливостей сучасного стану національної юридичної науки з гносеологічної точки зору [13, с. 94].

В рамках нашого дослідження поняття «принцип» та «засади» будуть вважатися синонімами.

Щодо значення принципів, то погоджуємося, що принципи дозволяють дослідити функціональні та організаційні основи адвокатури через закріплену у законодавстві систему ідей, кожна з яких відображає якесь окреме визначене начало [13, с. 149].

Принципи адвокатури, а отже, й принципи закріплені в ПАЕ, мають свої ознаки, зокрема: 1) кожен принцип адвокатури містить в собі певну ідею, яка складає його зміст; 2) така ідея прямо чи опосередковано закріплена в нормативно-правових актах (як актах загального характеру, так і актах спеціального законодавства про адвокатуру); 3) принципи визначають типові риси адвокатури; 4) принципи адвокатури характеризуються значною стійкістю та стабільністю порівняно зі звичайними нормами права; 5) вони складають певну систему, в якій один з принципів може впливати з іншого або бути його гарантією [13, с. 146].

Ст. 4 Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» визначає, що адвокатська діяльність здійснюється на принципах верховенства права, законності, незалежності, конфіденційності та уникнення конфлікту інтересів [138]. У свою чергу, II розділ ПАЕ «Основні принципи адвокатської етики» закріплює такі засади: 1) незалежність та свобода адвоката у здійсненні адвокатської діяльності; 2) дотримання законності; 3) пріоритет інтересів клієнта; 4) неприпустимість конфлікту інтересів; 5) конфіденційність; 6) компетентність та добросовісність; 7) повага до адвокатської професії; 8) чесність та добропорядна репутація; 9) вимоги до рекламування адвокатської діяльності [142].

Відповідно до ст. 1 ПАЕ, їх норми не відміняють і не замінюють положень чинного законодавства про адвокатуру та адвокатську діяльність, а доповнюють і конкретизують його. Отже, як бачимо, усі принципи, окрім принципу верховенства права, закріплені у ст. 4 Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність», знайшли своє відображення у Правилах адвокатської етики.

Щодо принципу верховенства права, то вважаємо за необхідне приділити йому особливої уваги.

Перш за все відзначимо, що верховенство права є загальнотеоретичною категорією, невід'ємною засадою діяльності демократичної, правової держави, закріпленою як на міжнародному, так і національному рівнях.

Відповідно до ст. 3 Статуту Ради Європи, вимога про визнання принципу верховенства права є складовою частиною національної правової системи [195]. Визнаючи принцип верховенства права, Конституція України створила належні умови ефективного захисту прав і свобод людини, затвердила, що національне законодавство не повинно суперечити природнім правам людини, зокрема, на життя, свободу, безпеку, власність, рівність тощо.

Суттєве значення для осмислення цього принципу має рішення Конституційного Суду України №15-рп/2004 від 2004 р., в якому закріплено, що верховенство права – це панування права в суспільстві, яке вимагає від держави його втілення у правотворчу та правозастосовну діяльність, зокрема у закони, які за своїм змістом мають бути проникнуті передусім ідеями соціальної справедливості, свободи, рівності тощо [196].

На думку вітчизняних науковців, у понятті верховенства права поєднуються правові та політичні, культурні й етичні мотиви, внутрішньодержавні та міжнародні, національні й загальнолюдські аспекти, наукова істина і цінності добра й справедливості, досягнення правової теорії і практичний юридичний досвід, правові ідеї та здоровий глузд [197, с. 41].

П. Рабінович визначає верховенство права як всезагальну роль права у стосунках між усіма учасниками суспільного життя, у життєдіяльності державних і недержавних організацій, соціальних спільностей, груп, об'єднань, усіх людей [198, с. 11].

Загалом, для адвокатів принцип верховенства права набуває особливого значення, оскільки представники цієї професії у найбільш загальному сенсі мають спрямовувати свою діяльність на захист загальновизнаних принципів і норм міжнародного права, основним пріоритетом якого є права і свободи

людини і громадянина. Крім того, визнання і дотримання принципу верховенства права є однією з основних і невід'ємних ознак правової держави, у побудові якої бере активну участь адвокатура, керуючись своїм конституційним призначенням [199, с. 466]. Зокрема, право особи на судовий захист є одним із найважливіших прав людини та означає можливість кожного відстоювати свої права в суді. Ефективне використання цього права найчастіше можливо лише за наявності професійного представника (захисника), тобто адвоката.

Щодо ПАЕ, то у ст. 7 «Дотримання законності» визначено, що у своїй професійній діяльності адвокат (адвокатське бюро, адвокатське об'єднання) зобов'язаний використовувати всі свої знання та професійну майстерність для належного захисту й представництва прав та законних інтересів клієнта, дотримуючись чинного законодавства України, сприяти утвердженню та практичній реалізації принципів *верховенства права* та законності [142].

Виходячі зі змісту цієї норми, можна зробити висновок щодо людиноспрямованості (клієнтоспрямованості) діяльності адвоката, сприянню ним при виконанні професійних обов'язків утвердженню та реалізації принципу верховенства права.

Водночас принцип верховенства права знаходить лише завуальоване закріплення в ст. 7 ПАЕ у контексті принципу дотримання законності, хоча має самостійний зміст та значення. Сучасна назва ст. 7 ПАЕ сконструйована так, що дозволяє сприйняти за фундаментальну ідею – законність, а не верховенство права, але ж це принцип законності ґрунтується на ідеї верховенства права, що закріплено у п. 1 ч. 3 ст. 129 Конституції України.

Крім того, у Присязі адвоката України серед принципів, дотримуватись яких присягає адвокат, принцип верховенства права згадується першим. В інших професійних етичних кодексах цей принцип прямо закріплюється: Кодексі професійної етики та поведінки прокурорів [200], Кодексі

суддівської етики [201]. Таким чином, пропонуємо замінити чинну назву ст. 7 ПАЕ на «Дотримання верховенства права та законності».

Ст. 6 ПАЕ «Незалежність та свобода адвоката у здійсненні адвокатської діяльності» відображує важливі ідеї адвокатської етики. Проте огляд юридичної літератури дозволяє дійти висновку, що всі наукові дослідження присвячені лише першій складовій цього принципу – незалежності, тоді як поняття свободи адвоката залишається невисвітленим.

Зауважимо, що поняття «незалежність» в українській мові має значення самостійності, рішучості у поведінці, діях, вчинках, відсутності залежності від когось, чогось; самостійності у внутрішніх справах; суверенності. У той самий час, свобода визначається як відсутність політичного й економічного гноблення, утиску й обмежень у суспільно-політичному житті якого-небудь класу або всього суспільства; воля; можливість діяти без перешкод і заборон у якій-небудь галузі; можливість поводитися на свій розсуд [115].

Свободу адвоката ПАЕ визначають як складову незалежності, що передбачає свободу від будь-якого зовнішнього впливу, тиску чи втручання в його діяльність з надання правничої допомоги тощо.

Проте в юридичній науці саме незалежність визначається як невід’ємний компонент свободи. Зміст цих категорій перебувають у відношенні підпорядкування, причому категорія свободи, будучи більш фундаментальною, підпорядковує, а категорія незалежності – є підпорядкованою [202, с. 125].

У зв’язку з цим, пропонуємо змінити назву цього принципу в ПАЕ на «Свобода та незалежність адвоката у здійсненні адвокатської діяльності», а ч. 1 ст. 6 викласти в такій редакції: «Специфіка цілей і завдань адвокатури вимагає як необхідної умови належного здійснення адвокатської діяльності максимальної свободи адвоката у виконанні своїх професійних прав і обов’язків, що передбачає його незалежність від будь-якого зовнішнього впливу, тиску чи втручання в його діяльність з надання професійної

правничої (правової) допомоги, здійснення захисту або представництва клієнта, зокрема з боку державних органів, політичних партій, інших адвокатів тощо, а також від впливу своїх особистих інтересів».

Щодо принципу пріоритету інтересів клієнта, то не можна залишити поза уваги трансформацію складової його назви. Так, поняття «домінантність» було замінене на «пріоритет». Як вказує О. Фоміна, зміна пов'язана з тим, що «домінанта» це основна, пануюча ідея, головний, пануючий принцип, тоді як поняття «пріоритет» означає переважне, провідне значення кого-, чого-небудь; перевагу над кимсь, чимсь. Крім того, дослідження зарубіжних джерел свідчить, що стосовно клієнтів (не лише у сфері надання правових послуг) в англійській мові використовується термін «priority» [54, с. 179].

В певному сенсі можна стверджувати, що цей принцип має суперечливий характер, адже з одного боку, адвокат у своїй професійній діяльності має виходити з переваги інтересів клієнта, а з іншого – адвокат має залишатися незалежним від свого клієнта (ст. 8 ПАЕ). На нашу думку, наявність такого положення є додатковою гарантією того, що адвокат буде виконувати лише законні доручення клієнта, а отже, є додатковою гарантією в адвокатській діяльності.

Звернемо увагу на точку зору А. Бірюкової, яка вважає, що реалізація цього принципу можлива завдяки нормативно закріпленим юридичним та етичним обов'язкам адвоката:

1) застосовувати всі розумно необхідні і доступні йому законні засоби для надання ефективної професійної правничої (правової) допомоги клієнту, здійснення його захисту або представництва;

2) сприяти за можливістю досудовому та позасудовому врегулюванню спорів між клієнтом та іншими особами;

3) утримуватись від використання своїх прав всупереч правам, свободам та законним інтересам клієнта;

4) перед прийняттям доручення неупереджено та об'єктивно повідомити клієнту про наявність або відсутність фактичних і юридичних підстав для виконання доручення, про існування поширеної несприятливої з точки зору гіпотетичного бажаного для клієнта результату практики застосування відповідних норм права; час і обсяг роботи, який вимагається для виконання доручення;

5) приділяти кожному дорученню розумно необхідну для його успішного виконання увагу, незалежно від розміру обумовленого гонорару;

б) оперативно виконувати доручення клієнта, обумовлені договором про надання правової допомоги, при дотриманні всіх інших вимог законодавства та Правил адвокатської етики [82, с. 124].

На нашу думку, потребує уваги ч. 5 ст. 8 ПАЕ, яка забороняє адвокату, який надає безоплатну вторинну правову допомогу на підставі доручення органу (установи) з надання безоплатної вторинної правової допомоги, спонукати особу, якій ця допомога надається, до укладення Договору про надання професійної правничої (правової) допомоги з ним особисто або з адвокатським бюро, адвокатським об'єднанням чи іншим суб'єктом або адвокатом. Виникає питання щодо саме такого формулювання у відношенні до адвокатів, які працюють в рамках системи БПД.

На нашу думку, таке упереджене ставлення до адвокатів в системі БПД є неприйнятним, а заборона спонукання або нав'язливої пропозиції має стосуватись всіх без виключень адвокатів. Адже адвокат не є підприємцем, головною метою якого є отримання прибутку. Отже, пропонуємо ч. 5 ст. 8 вилучити, а ч. 4 цієї ж статті викласти таким чином: «Адвокат повинен поважати свободу вибору клієнтом захисника своїх прав (представника чи особи, яка надає йому професійну правничу (правову) допомогу) або таку відомову, і не перешкоджати у реалізації цієї свободи».

Наступний принцип, а саме, неприпустимості конфлікту інтересів, вбачається, є прямим продовженням принципу пріоритету інтересів клієнта.

Під конфліктом інтересів законодавець розуміє суперечність між особистими інтересами адвоката та його професійними правами і обов'язками перед клієнтом, наявність якого може вплинути на об'єктивність або неупередженість під час виконання адвокатом його професійних обов'язків, а також на вчинення чи не вчинення ним дій під час здійснення адвокатської діяльності (п.8. ч.1 ст.1 Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність»).

У науці виокремлюють явні та неявні конфлікти інтересів: до перших належать ті, що є очевидними для всіх учасників справи, до других – ті, що є неочевидними для учасників справи і стають відомими лише після оприлюднення заяви власниками інформації. Їх також класифікують на: 1) діючі та потенційні конфлікти інтересів; 2) конфлікт інтересів між адвокатом і поточним або колишнім клієнтом (особисті конфлікти інтересів); конфлікт інтересів між поточними клієнтами або поточним і колишнім клієнтом (конфлікти клієнтів) [54, с. 165].

Варто відзначити, що проблематика конфлікту інтересів знайшла свого відображення в багатьох роз'ясненнях РАУ, а саме:

1. Роз'яснення щодо можливості надання адвокатами правової допомоги членам сім'ї та родичам, затверджене рішенням РАУ № 198 від 22.09.2017 р. Так, надання правової допомоги члену сім'ї та/або родичу за загальним правилом не заборонено, а наявність конфлікту інтересів може встановлюватися в кожному випадку індивідуально, виходячи з обставин, що склалися [203].

2. Роз'яснення щодо наявності конфлікту інтересів при наданні правової допомоги клієнтам з різним процесуальним статусом в кримінальних провадженнях, затверджене рішення РАУ № 120 від 15.11.2019 р. Висловлено позицію, що участь адвоката, який здійснює на підставі договору про надання правової допомоги захист підсудного у кримінальній справі (кримінальному провадженні) у допиті свідків обвинувачення у судовому

засіданні у цій справі, за обставин надання цим адвокатом цим особам правової допомоги у інших, не пов'язаних з цією справою справах (провадженнях), за умови відсутності конфлікту інтересів, обставин, визначених статтею 46 КПК України та відсутності підстав для відводу захисника, передбачених статтею 78 КПК України, не має ознак порушення Правил адвокатської етики [204].

3. Роз'яснення щодо окремих умов застосування положень Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» і Правил адвокатської етики, затверджене Рішенням РАУ №103 від 23.04.2016 р. Передбачено, що надаючи безоплатну правову допомогу відповідно до Закону України «Про безоплатну правову допомогу», адвокат не виключається зі сфери правового регулювання Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» і ПАЕ. Тому на адвоката завжди в повній мірі розповсюджуються положення про конфлікт інтересів, про права, обов'язки і гарантії адвокатської діяльності, про адвокатську таємницю відповідно до приписів Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» і ПАЕ, так і будь які інші положення зазначених спеціальних профільних нормативно-правових актів [205].

3. Роз'яснення щодо практичних питань реалізації Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» щодо організаційних форм адвокатської діяльності, затверджене рішенням РАУ №71 від 04-05.07.2014 р. Висловлено позицію, що адвокатська діяльність у кількох визначених законом організаційно-правових формах, як така, що не суперечить одна одній, може здійснюватись адвокатом одночасно. У зв'язку із цим, у разі здійснення адвокатом своєї адвокатської діяльності одночасно у кількох організаційно-правових формах, на нього покладається обов'язок уникнення самої можливості виникнення конфлікту інтересів між його особистими інтересами та професійними правами і обов'язками, наявність яких може

вплинути на об'єктивність або неупередженість під час виконання ним професійних обов'язків, а також на вчинення чи невчинення ним дій [206];

4 Роз'яснення щодо здійснення адвокатом та його помічником представництва різних сторін в одній господарській справі, затверджене рішенням РАУ №33 від 30.03.2018 р. Встановлено, що з огляду на системний аналіз викладених положень ПАЕ та Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність», а також виходячи із принципу домінантності інтересів клієнта, помічник адвоката та адвокат не можуть представляти інтереси різних сторін в одному господарському процесі [207].

В рамках дії цього принципу варто приділити увагу нормам ПАЕ щодо того, що адвокат без письмового погодження з клієнтами, щодо яких виник конфлікт інтересів, не може представляти або захищати одночасно двох або більше клієнтів, інтереси яких є взаємно суперечливими, або вірогідно можуть стати суперечливими, а також за таких обставин надавати їм професійну правничу (правову) допомогу. Зауважимо, що така письмова згода констатує відсутність конфлікту інтересів станом лише на певну дату і не може гарантувати відсутність такого конфлікту в майбутньому.

Вивчення літератури та дослідження досвіду адвокатів-практиків, дозволяє дійти висновку щодо довільної форми такої згоди. Проте, на нашу думку, вона має містити певні елементи:

- 1) ПІБ особи-клієнта, паспорт та ідентифікаційний код;
- 2) ПІБ адвоката, якому надається така згоди, номер та дата видачі свідоцтва про право на заняття адвокатською діяльністю;
- 3) відомості щодо договору про надання правової допомоги між адвокатом та клієнтом, що дає таку згоду;
- 4) інформація щодо того, що клієнт розуміє зміст поняття «конфлікт інтересів»;
- 6) згода клієнта на надання правової допомоги адвокатом іншій особі;
- 7) дата написання згоди;

8) підпис (Див. Додаток Д).

Вважаємо такий документ проявом безумовної довіри клієнта до адвоката та впевненості в його високих морально-етичних якостях. Враховуючи, що можливі випадки, коли з об'єктивних причин клієнт не може одразу надати письмову згоду, висновок щодо її наявності або відсутності можна зробити на підставі і інших фактів. До прикладу, це може бути телефонна розмова, листування між адвокатом та клієнтом (електронною поштою, за допомоги месенджерів) тощо. Безумовно, адвокат у випадку звернення клієнта до КДКА зі скаргою щодо порушення положень ПАЕ повинен бути готовим надати підтвердження отримання усної згоди (скріншоти листування у Вайбері, Телеграм, копії або оригінали паперових листів, запис аудіо- або відео-розмови). Вважаємо, що в сучасних умовах розвитку мережі Інтернет для клієнта не становить проблеми написання від руки або друк такої згоди та відправлення її скан-копії адвокату.

Цікавою для ознайомлення є узагальнення ВКДКА, яка з 2014 р. до червня 2019 р. досліджувала практику вирішення КДКА скарг щодо порушення принципу уникнення конфлікту інтересів (проаналізовано двадцять шість справ). За наслідками розгляду:

у чотирнадцяти справах – рішення було залишено без змін;

у п'яти – скасовано, ухвалено нове рішення про порушення/відмову в порушенні дисциплінарної справи;

у трьох – скасовано, справу направлено на новий розгляд;

в одному – скасовано, ухвалено нове рішення про закриття дисциплінарної справи;

у трьох – скасовано, ухвалено нове рішення про притягнення адвоката до відповідальності та застосування до нього дисциплінарного стягнення.

За результатами узагальнення, виокремлено такі випадки порушення принципу уникнення конфлікту інтересів:

одночасне надання правової допомоги адвокатами, які є подружжям, в одному і тому ж господарському, цивільному, адміністративному процесі чи в кримінальному провадженні або під час розгляду справи про адміністративне правопорушення клієнтам, процесуальні інтереси яких є протилежними й суперечать один одному;

представлення адвокатом інтересів колишнього керівника юридичної особи, якій адвокат раніше надавав правову допомогу;

втрата довірчих стосунків між адвокатом і клієнтом, вчинення клієнтом дій, які ганьблять честь, гідність і ділову репутацію адвоката;

укладення адвокатом договору про надання правової допомоги зі свідком у справі, у якій він є захисником обвинуваченого;

вчинення дій в інтересах клієнта, спрямованих на захист його прав, які перебувають у конфлікті інтересів з юридичною особою, у якій адвокат раніше працював, якщо адвокат володіє інформацією, що може бути використана проти такої юридичної особи;

інтереси клієнта об'єктивно суперечать інтересам іншого клієнта, з яким адвокат пов'язаний договором про надання правової допомоги.

У той саме час визначено, що не буде порушенням принципу уникнення конфлікту інтересів у таких випадках:

1) представлення інтересів потерпілого та підозрюваного адвокатами, які є учасниками одного адвокатського об'єднання в одному кримінальному провадженні;

2) надання адвокатом правової допомоги одночасно працівнику і його роботодавцю, якщо відсутня ймовірність використання отриманої інформації на шкоду клієнтам;

3) представлення інтересів клієнта, які об'єктивно суперечать інтересам іншого клієнта, з яким адвокат пов'язаний договором про надання правової допомоги, у справі з іншим предметом надання правової допомоги за відповідним договором;

4) представлення інтересів клієнта у спорі з колишнім роботодавцем, якщо виконувана правником робота відповідно до трудового договору не була пов'язана із наданням правової допомоги [208].

Щодо принципу конфіденційності, то відповідно до ст. 10 ПАЕ, його дотримання є необхідною і найважливішою передумовою довірчих відносин між адвокатом і клієнтом, без яких неможливе належне надання професійної правничої (правової) допомоги, здійснення захисту та представництва.

Визначаючи значимість довіри, яке вже здобуло ґрунтовного дослідження у відносинах адвоката з клієнтом, вважаємо за доцільне приділити більше уваги поняттю «адвокатська таємниця», що є невід'ємним для розуміння принципу конфіденційності. Так, відповідно до ст. 22 Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність», адвокатською таємницею є будь-яка інформація, що стала відома адвокату, помічнику адвоката, стажисту адвоката, особі, яка перебуває у трудових відносинах з адвокатом, про клієнта, а також питання, з яких клієнт (особа, якій відмовлено в укладенні договору про надання правової допомоги з передбачених цим Законом підстав) звертався до адвоката, адвокатського бюро, адвокатського об'єднання, зміст порад, консультацій, роз'яснень адвоката, складені ним документи, інформація, що зберігається на електронних носіях, та інші документи і відомості, одержані адвокатом під час здійснення адвокатської діяльності.

Наведене поняття потребує детального аналізу у частині словосполучень «про клієнта», «а також питання, з яких клієнт». Для порівняння, ПАЕ не дають визначення адвокатської таємниці, проте вказують у ч. 3, що адвокатською таємницею є «факт звернення особи за правовою допомогою». Тобто замість поняття «клієнт» використовується поняття «особа». Вважаємо такий підхід більш вдалим, адже поняття «клієнт» відповідно до словника означає: 1) особа, що доручила ведення своєї справи адвокату, нотаріусові тощо; 2) постійний відвідувач, замовник, покупець [115].

Виходячи з першого визначення, можна констатувати вже відбувшийсЯ факт доручення ведення справи, коли сторони узгодили всі ключові умови їх відносин та уклали договір про надання правової допомоги. А щодо другого підходу, то можна констатувати наявність тривалих договірних відносин між адвокатом та клієнтом або їх систематичний характер. У зв'язку з цим, вважаємо підхід, що використовується в ПАЕ, більш вдалим, адже особа, звернувшись до адвоката, може не дійти згоди по справі і не укласти договір. Таким чином, вона не набуде статус клієнта. У зв'язку з цим пропонуємо викласти ст. 22 Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» у такій редакції: «Адвокатською таємницею є будь-яка інформація, що стала відома адвокату, помічнику адвоката, стажисту адвоката, особі, яка перебуває у трудових відносинах з адвокатом, про особу, а також питання, з яких вона звернулася до адвоката, адвокатського бюро, адвокатського об'єднання, зміст порад, консультацій, роз'яснень адвоката, складені ним документи, інформація, що зберігається на електронних носіях, та інші документи і відомості, одержані адвокатом під час здійснення адвокатської діяльності».

Щодо положень відповідно до яких адвокат зобов'язаний поінформувати та роз'яснити дотримання принципу конфіденційності його помічникам, стажистам та іншим особам, які перебувають у трудових відносинах з адвокатом (адвокатським бюро, адвокатським об'єднанням), то варто звернути увагу на деякі практичні аспекти цього обов'язку.

Відповідно до Положення про помічника адвоката, помічник зобов'язаний дотримуватись Правил адвокатської етики та зберігати адвокатську таємницю (п.п.7.1-7.3). Розголошення адвокатської таємниці є дисциплінарним проступком, за який до помічника адвоката застосовується дисциплінарне стягнення у вигляді звільнення (дане дисциплінарне стягнення є іншим дисциплінарним стягненням, що може бути застосоване

до помічників адвоката, як того вимагає стаття 147 Кодексу законів про працю України, і встановлене цим Положенням) (п.7.4) [209].

Додаток № 3 до Положення про організацію та порядок проходження стажування для отримання особою свідоцтва про право на заняття адвокатською діяльністю визначає, що договір на керівництво стажуванням передбачає обов'язок керівника стажування здійснювати поточний контроль за дотриманням стажистом під час стажування чинного законодавства та правил адвокатської етики. У свою чергу, стажист зобов'язаний дотримуватися під час стажування чинного законодавства та правил адвокатської [210].

Отже, як ми бачимо, спеціалізовані корпоративні акти не містять роз'яснень в якій саме формі має відбуватися таке роз'яснення. Як свідчить практика, воно відбувається в усній формі і, як правило, жодних письмових підтверджень проведення роз'яснювальної роботи адвокат не має.

Відповідно до результатів соціологічного дослідження (Див. Додаток Б), наявні випадки звернення клієнтів із скаргою на адвоката саме через дії помічника. У зв'язку з цим, вважаємо за необхідне приділення адвокатами більшої уваги з роз'яснення важливості ПАЕ, необхідності їх дотримання та практичних ситуацій, що можуть призвести до їх порушення.

Щодо принципу компетентності та добросовісності, передбаченого ст. 11 ПАЕ, то його зміст передбачає високий рівень професійної підготовки адвоката, фундаментальне знання ним чинного законодавства, практики його застосування, опанування тактики, методів і прийомів адвокатської діяльності, ораторського мистецтва та ефективності правової допомоги.

Як зазначає Я. Зейкан, робота адвоката в цілому ґрунтується на поєднанні здорового глузду, глибокому знанні права і судової практики та специфічних навичок професії, які відіграють вирішальну роль в успіху або невдачі адвоката в конкретній справі [211].

Вважається, що професійна компетентність є результатом інтеграції різних типів компетентності, у тому числі: 1) концептуальної (наукової) компетентності; 2) інструментальної компетентності (володіння базовими професійними навичками); 3) інтегративної компетентності (здатності сполучати теорію й практику).

Професійна компетентність – це не тільки знання, вміння та навички в галузі права, виражені ключові якості особистості, здібності, що допомагають у вирішенні необхідних завдань, але й особистісні установки на сприйняття і використання важливої інформації, готовність застосувати набуті знання й уміння на практиці. На нашу думку, вона тісно пов'язана з спеціалізацією адвоката. Взагалі, спеціалізація передбачає набуття особою певних знань, навиків у якій-небудь галузі науки або техніки [115]. Як зазначається у літературі, підставою для спеціалізації адвокатів переважно виступає галузева диференціація права, в основу якої покладена теорія диференціації правовідносин. За такого підходу критерієм розподілу сфери професійних інтересів між спеціалізованими адвокатами найчастіше буде предмет матеріальних галузей права, який для адвоката може становити зацікавленість з огляду на особисті міркування, якості, уподобання і прагнення у розвитку. Проте в адвокатській діяльності наявні й інші критерії для спеціалізації, наприклад, залежно від клієнтури (адвокати, що спеціалізуються на наданні правової допомоги переважно клієнтам-юридичним особам, або адвокати, що спеціалізуються на наданні допомоги клієнтам-фізичним особам). Можливий і змішаний підхід, коли до уваги одночасно приймається як галузь матеріального права, так і тип клієнтури [212, с. 65].

Заслуговують на підтримку висновки О. Хотинської-Нор щодо проблематики спеціалізації адвоката та її значення для адвокатури в цілому, а саме: 1) спеціалізація передбачає сегментацію, нехай і умовну, сфер адвокатської діяльності; 2) спеціалізація передбачає наявність і концентрацію

певних поглиблених (експертних) знань і навичок в адвоката у відповідній, відмінній від інших, сфері адвокатської діяльності; 3) обрана як спеціалізована сфера адвокатської діяльності є постійною та пріоритетною для адвоката; 4) спеціалізація позиціонує, персоніфікує та вирізняє адвоката серед його колег.

Повністю погоджуємося з першим, другим та четвертим висновками, проте вважаємо, що третій потребує деякого уточнення, адже з часом адвокат може змінити власні вподобання. До прикладу, на початку своєї професійної діяльності адвокат може надавати перевагу справам про адміністративні правопорушення, а з набуттям більшого практичного досвіду та впевненості у власних силах, обрати іншу галузь права. Можливі й інші випадки: адвокат через тривале психологічне навантаження може полишити кримінальні справи, яким присвятив більшу частину життя, та обрати іншу, більш «нейтральну» галузь права.

Заслуговує на увагу й точка зору вченої, що спеціалізація виступає детермінантою професіоналізму, що ґрунтується на прагненні ексклюзивного застосування спеціальних знань і досвіду, адже спеціалізація будь-якої діяльності, не лише адвокатської, покращує її якісні характеристики [213, с. 87, 92].

Повертаючись до професійної компетентності, відзначимо, що за зовнішніми проявами в поведінці клієнта адвокат повинен вміти бачити його психічний стан, риси характеру, мотиви поведінки, вміти прогнозувати поведінку, обирати найбільш ефективні техніки взаємодії в процесі спілкування. Психологічна компетентність адвоката – це його своєрідний особистісний інструментарій, забезпечує ефективне вирішення професійних завдань.

Адвокат покликаний надавати професійну правничу допомогу суспільству в усіх сферах життєдіяльності. У відповідності до свого покликання, він має усвідомлювати, що надання якісної правової допомоги

вимагає значних інтелектуальних зусиль, постійного самовдосконалення, підвищення своєї кваліфікації та постійного розвитку загальної та професійної правової культури.

Професійні цінності юриста, а отже й адвоката, поділяють на дві групи: професійно-моральні цінності (гуманізм, порядність, чесність, об'єктивність) і службово-професійні (професійна майстерність, лідерство, трудова дисципліна) [214, с. 5]. Пропонуємо дослідити професійні компетентності адвоката за допомогою феноменологічного підходу, який вже згадувався нами на початку підпункту роботи.

Оскільки професійна компетентність є частиною психологічної культури адвоката, то вона також є елементом його професіоналізму. У свою чергу, психологічна культура – елемент загальної культури, що зумовлює організованість, підтримує психологічне здоров'я та притаманна будь-якій розвиненій особистості. Феноменологія дає змогу пізнати об'єктивну дійсність за допомогою внутрішнього почуття. Для фахівця у галузі права досить важливими є вміння формувати свої якості за допомогою внутрішнього переконання.

Власне, ціннісна орієнтація та професійна майстерність адвоката залежить від усвідомлення ним системи правових цінностей та етичних норм у суспільстві, стриманості, тактовності, людської та професійної гідності.

За допомогою феноменологічного підходу, пропонується виокремити внутрішні компетенції адвоката, на основі яких визначити зовнішні.

До внутрішніх компетентностей відносимо ті знання, навички та уміння, які пов'язані безпосередню із самим адвокатом, це, зокрема: правова культура, професійне мовлення, стресостійкість, аналітичне мислення, правова свідомість.

До зовнішніх компетентностей варто віднести ті, що стосуються певних життєвих ситуацій та їх вирішення, зокрема: комунікативна компетентність, соціальна компетентність, ситуативна компетентність.

Ці компетентності, безумовно, є тісно взаємопов'язаними. Наприклад, коли клієнт при спілкуванні із адвокатом-захисником порушує будь-які норми суспільної моралі, одразу ж проявляється правова свідомість, стресостійкість та аналітичне мислення, далі – прослідковується ситуативна компетентність, де можливо застосувати і професійне мовлення і комунікативну та/або соціальну компетенції [215, с. 322].

Наведені компетенції вважаємо основою професійного іміджу адвоката (і будь-якого іншого правника), що становить сукупність зовнішніх факторів та особистих якостей, до яких, зокрема, можна віднести репутацію особи чи компанії в цілому, маркетингову стратегію, кваліфікацію, якість надання правової допомоги [216].

У певному сенсі зовнішні та внутрішні компетентності адвоката за своїм характером подібні до «hard skills» та «soft skills», які наразі набувають все більшої уваги з боку працедавців під час прийняття на роботу. Під «hard skills» або «жорстких» навичках розуміють професійні навички, яким можна навчити і які можна виміряти або перевірити, до прикладу, за допомогою іспиту (набір тексту на комп'ютері, знання іноземної мови тощо). У свою чергу, «soft skills» або «м'які» навички іноді називають особистими якостями, тому що вони залежать від характеру людини і здобуваються з особистим досвідом (комунікабельність, вміння працювати в команді, креативність, пунктуальність, врівноваженість тощо) [217]. Отже, так само як і «hard skills» внутрішні компетентності формуються завдяки навчанню та самовдосконаленню адвоката, а зовнішні компетентності так само як і «soft skills» залежать в переважній мірі від особистісних рис адвоката.

Загалом, професія адвоката є вкрай престижною та користується повагою у сучасному суспільстві. Відтак адвокат має відрізнятися високим рівнем почуттям особистої відповідальності за належне виконання ним взятих на себе зобов'язань щодо надання правової допомоги. У свою чергу, правова спрямованість мислення сприяє пошуку істини, оперативності

професійних дій та належного обґрунтування явищ правової дійсності [218, с. 34]. Невипадково, що саме висока психологічна культура формує справжній професійно-правовий характер адвоката, а професійний досвід дає змогу йому бути готовим до будь-яких практичних ситуацій.

До того ж необхідно відзначити, що при формуванні високоморальних якостей особистості адвоката суттєву роль відіграє сучасна юридична освіта, яку має на належному рівні забезпечувати держава [219, с. 86].

Нові підходи організації освітнього процесу впливають на покращення рівня підготовки будь-якого фахівця, у тому числі й в галузі права. Водночас, слід констатувати, що, на жаль, у сучасних правових школах правові акти, які містять важливі етичні та правові корпоративні приписи, не завжди вважаються вартими до вивчення у достатньому на те рівні [220, с. 250].

У якості позитивного прикладу впровадження знань щодо етичних засад поведінки, звернемо увагу на перелік дисциплін, що викладаються в Національному університеті «Одеська юридична академія». Так, на факультеті адвокатури та антикорупційної діяльності вже на другому році навчання здобувачі в загальних рисах знайомляться з правилами адвокатської етики в рамках дисциплін «Адвокатура України» та «Історія адвокатури». На четвертому році навчання на цьому самому факультеті здобувачі вивчають курс «Адвокатська етика», метою якого є надання знань щодо історії виникнення та розвитку адвокатської етики, поняття адвокатської етики, структури та змісту ПАЕ, основних принципів адвокатської етики, етичних норм, що регулюють відносини адвоката з клієнтом, з адвокатами-колегами, з судом та іншими учасниками судового провадження, іншими державними органами тощо.

Щодо дисциплін, які викладаються для магістрів факультету, то серед них такі як: «Адвокатура у системі надання безоплатної правової допомоги», «Особливості тактики представництва в цивільному процесі», «Адвокат в адміністративних судах», «Способи захисту прав учасників поза

кримінального судочинства», «Актуальні проблеми правового регулювання адвокатської діяльності». Наведені навчальні курси в більш вузькому аспекті також надають важливі знання з професійної етики адвоката.

Крім того, на першому курсі магістратури здобувачі вищої освіти всіх факультетів НУ «ОЮА» вивчають дисципліну «Професійна етика та дисциплінарна відповідальність юриста», яка має на меті ознайомити здобувачів з: 1) етичними вимогами, що висуваються до правників, які працюють у різних галузях; 2) міжнародними етичними стандартами юридичної професії; 3) етичними засадами поведінки судді, прокурора, адвоката, нотаріуса. Окрема увага приділяється значенню дисциплінарної відповідальності правників та порядку їх притягнення до відповідальності.

Таким чином, ПАЕ у певному сенсі є ціннісним орієнтиром освітнього процесу при формуванні правової свідомості та культури здобувачів вищої освіти юридичної спрямованості й майбутніх адвокатів, зокрема. Крім того, їх вивчення сприятиме формуванню уявлення про етичні ідеали та стандарти ще за часів навчання у вищій правничій школі, що полегшить «вступ» до професії у майбутньому.

Як наслідок, логічним та необхідним сьогодні постає питання щодо введення всіма правничими школами обов'язкової навчальної дисципліни «Етика правника», яка б формувала повагу до права та закону, орієнтир на визнання таких цінностей та ідеалів як: доброчесність, порядність, відданість справі, почуття гідності тощо.

Звернемо увагу, що особливості деонтологічних засад, які визнаються адвокатською світовою спільнотою як необхідний важіль підвищення ролі адвокатури у суспільстві, морально-етичні засади професійної діяльності важливі не лише для адвокатського співтовариства, але й законодавця. Тому, нормотворча діяльність в Україні повинна бути спрямована на досягнення високого рівня культури адвоката, який зобов'язаний реалізовувати її практично.

Принцип поваги до адвокатської професії, виходячі зі змісту ст. 12 ПАЕ, на перший погляд, має узагальнюючий характер. Дотримання адвокатом принципів, що закріплені у попередніх статтях та тих, що йдуть далі, логічно свідчить про те, що адвокат має шанобливо ставитися до сутності та громадського призначення професії та турбуватися про ставлення суспільства до адвокатури.

Водночас повага до професії обґрунтовано окреслюється як самостійна за значенням етична вимога до адвоката, адже вона охоплює різноманітні відносини у середині адвокатури й зовні. Цей принцип корелює діяльність адвоката у напрямку підвищення авторитету адвокатури та її визначальної правозахисної ролі, які вона відіграє у суспільному житті. Принцип поваги до професії адвоката є гарантією належного дотримання принципів незалежності та свободи у професійній діяльності адвоката, пріоритету інтересів клієнта та інших етичних принципів у дусі відданості професії та її цінностям. З метою кращої послідовності у викладанні принципів адвокатської етики в ПАЕ, без прив'язки до їх більшої або меншої значущості, адже всі вони рівноцінні, вважаємо логічним та доцільним перенести цей принцип в кінець II Розділу ПАЕ.

Принцип чесності та добропорядної репутації (ст. 12-1 ПАЕ) як один з основних принципів адвокатської етики вперше був закріплений у ст. 11 ПАЕ від 1-2 жовтня 1999 р. Наступні редакції ПАЕ 2012 р. та 2017 р. не передбачили його у переліку основних принципів адвокатської етики. До тексту ПАЕ його було повернуто рішенням З'їзду адвокатів України 15.02.2019 р.

Реалізація цього принципу, відповідно ст. 44 ПАЕ, вимагає від адвоката під час здійснення професійної діяльності в суді бути добропорядним, поводитися чесно та гідно, стверджуючи повагу до адвокатської професії, поважати процесуальні права адвоката, який представляє іншу сторону, не вдаватись до дій, що грубо порушують останні, а також не вчиняти дій,

спрямованих на невиправдане затягування судового розгляду справи. Ст. 65 ПАЕ зобов'язує адвоката у межах дотримання принципу чесності і добропорядної репутації надавати достовірну інформацію до ЄРАУ, органам адвокатського самоврядування, членам органів адвокатського самоврядування під час здійснення ними повноважень.

Останнім принципом, закріпленим у II Розділі ПАЕ, є вимоги до рекламування адвокатської діяльності. Так, ПАЕ визначають певне коло заборон стосовно того, що не може містити реклама, а саме: оціночних характеристик відносно адвоката; критики адвокатами інших адвокатів; заяв про вірогідність успішного виконання доручень та інших заяв, що можуть викликати безпідставні надії у клієнтів; вказівок, які можуть сформувати уявлення, що діяльність саме цього адвоката характеризується рисами і показниками, притаманними, в дійсності, адвокатурі як такій.

Проблема допустимості рекламування адвокатської діяльності знайшла суттєвої розробки. Значного поширення та підтримки отримала позиція М. Барщевського, відповідно до якої реклама для адвоката заборонена, а інформація про його діяльність дозволена і, більше того, необхідна і корисна. Таку точку зору підтримує Н. Бакаянова, яка розмежовує рекламу адвокатської діяльності (саморекламу) і спеціальну інформацію про осіб з метою прямого або опосередкованого одержання прибутку від інформування громадян про надання адвокатських послуг (інформацію про адвоката). Вчена звертає увагу, що перший варіант суперечить етичним основам адвокатської діяльності (заманювання адвокатом клієнтів), а у випадку другого – населення одержує відомості про таку діяльність [60, с. 13].

Як зазначає А. Бірюкова, не надає якогось рішення щодо допустимості адвокатської реклами й Загальний кодекс правил для адвокатів країн ЄС. По суті, п. 2.6. Загального кодексу відсилає до національних деонтологічних правил [91, с. 203]. Загалом, в ЄС існують три моделі регламентації адвокатської реклами (встановлені деонтологічними кодексами європейських

держав): ліберальна (Велика Британія, Данія), обмежувальна (Німеччина, Франція, Австрія) та забороняюча (Польща) [221, с. 43].

Повертаючись до українського досвіду, зазначимо, що деякі роз'яснення щодо рекламування містяться в Рішенні НААУ «Про затвердження роз'яснення з питань застосування положень Правил адвокатської етики при використанні мережі Інтернет» № 196 від 22.09.2017 р. Так, адвокати, які здійснюють адвокатську діяльність індивідуально або через адвокатське бюро чи об'єднання (керівники адвокатського об'єднання), несуть персональну відповідальність за достовірність рекламних матеріалів про них (про адвокатські бюро, об'єднання), а також за їхню відповідність чинному законодавству та ПАЕ. Отже, за рекламування індивідуальної практики адвокат самостійно несе відповідальність, а у разі формування реклами адвокатським об'єднанням – персонально його керівник [222].

Не можна залишити поза увагою й дисциплінарну практику ВКДКА. Важливість дослідження такої практики обумовлюється тим, що під час вирішення питання щодо порушення адвокатом вимог до рекламування, потребує вивчення не лише законодавство про адвокатуру, але й Закон України «Про рекламу».

ВКДКА розглянула скаргу на рішення КДКА Київської області №166/2020 від 15.07.2020 р. Одна з складових скарги на дії адвоката була пов'язана з тим, що адвокат у своїй печатці використав словосполучення «Ügyvéd Magyarországon» (адвокат Угорщини). У той саме час, він не був іноземним адвокатом у розумінні чинного законодавства України. Дисциплінарна палата КДКА Київської області, досліджуючи це питання, виходила з аналогій положень норм чинного законодавства України щодо відбитку печатки, а також Рішення РАУ № 118 від 21.09.2019 «Про затвердження роз'яснення щодо обов'язкового використання печатки адвокатським об'єднанням при оформленні ордеру» як необов'язкового реквізиту документу.

У свою чергу ВКДКА висловила протилежну точку зору, адже адвокат, проставляючи відтиск своєї печатки, на якому міститься інформація «Ügyvéd Magyarországon» (адвокат Угорщини), фактично міг викликати безпідставні надії у клієнтів, що він є адвокатом Угорщини, при тому, що відомості у ЄРАУ або будь-які інші докази таку інформацію не підтверджують. Отже, було зроблено висновок щодо порушення адвокатом ст. 13 ПАЕ та вимог щодо рекламування адвокатської діяльності [223].

Щодо назви ст. 13 ПАЕ, а саме – «Вимоги до рекламування адвокатської діяльності», видається, що вона не відповідає закладеному в ПАЕ підходу до назв принципів адвокатської етики. У зв'язку з цим постає питання щодо узгодження назви цієї статті з іншими, до прикладу, шляхом перейменування її на «Добросовісність реклами». Відповідно до словника, добросовісний – такий, що чесно, старанно і сумлінно виконує свої обов'язки (подібне визначення наводиться й в тлумачному словнику Даля [194]). Вважаємо, що така назва статті відповідала би її змісту та духу чинних ПАЕ, та сприяла би попередженню дискусій щодо того, чи є вимоги до рекламування адвокатської діяльності одним з принципів адвокатської етики.

Як бачимо, незважаючи на чисельні зміни до ПАЕ, деякі з їх положень все ще залишаються дискусійними або такими, що потребують вдосконалення. В загалі, така ситуація є прийнятною, але може призвести до певних проблем, обумовлених складністю тлумачення норм ПАЕ.

Зауважимо, ст. 5 ПАЕ закріплює, що якщо положення ПАЕ допускають їх різне тлумачення, то такі положення підлягають застосуванню у найбільш сприятливому для адвоката їх тлумаченні. Ця норма має вагоме значення під час вирішення питання щодо притягнення адвоката до дисциплінарної відповідальності.

Право офіційного тлумачення ПАЕ належить виключно З'їзду адвокатів України та Раді адвокатів України. У свою чергу, відповідно до ст. 69 ПАЕ, у випадках, коли в конкретній ситуації адвокату важко визначити варіант

поведінки, який у певних обставинах відповідав би нормам ПАЕ, він може звернутися за роз'ясненням до Ради адвокатів України чи з'їзду адвокатів України. Дії адвоката, що відповідають роз'ясненню Ради адвокатів України чи з'їзду адвокатів України, не можуть бути поставлені йому за провини і мати наслідком накладення дисциплінарного стягнення.

Отже, як вбачається з норм ПАЕ, труднощі у випадку недосконалості положень ПАЕ можуть виникнути безпосередньо як у адвоката, так і органу адвокатського самоврядування. Опосередковано, безумовно, недосконалість норм матиме вплив й на клієнта адвоката.

Як свідчать приклади роз'яснень РАУ щодо змісту ПАЕ, такі роз'яснення складаються з двох частин: рішення та додатка до нього. У рішенні зазначається: 1) номер рішення; 2) назва рішення; 3) дата та місце його прийняття; 4) правові підстави надання роз'яснення (посилання на Закон України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність», Положення про Раду адвокатів України); 5) зміст рішення (декілька пунктів невеликих за обсягом, що стосуються затвердження наданого роз'яснення та обов'язків секретаря РАУ повідомити про рішення заявника та опублікувати текст роз'яснення на офіційному веб-сайті НААУ); 6) ПІБ та підписи Голови РАУ та секретаря РАУ. У додатку до рішення надається детальне роз'яснення спірного питання, що стало причиною звернення.

Аналіз офіційного сайту НААУ, положень про РАУ та З'їзду адвокатів України дозволяє зробити висновок щодо відсутності роз'яснення порядку подання такого звернення та надання відповіді на нього.

У зв'язку з цим варто погодитися з Н. Бакаяною, що процедура звернення до цих органів, для отримання офіційного тлумачення змісту положень Правил або роз'яснення стосовно поведінки адвоката у конкретній ситуації є занадто ускладненою та такою, що не дозволяє адвокату оперативно отримати відповідь, як саме має застосовуватися етичне правило. Крім того, тлумачення норм Правил та їх роз'яснення не повинні суперечити

одне одному, адже лише системний зв'язок між положеннями Правил забезпечує їх сприйняття як єдиного зводу етичних норм [131, с. 18].

Досліджуючи морально-етичні засади у діяльності адвоката в Україні, на нашу думку, варто звернути увагу й на законодавчо закріплені вимоги до особи, яка бажає набути статусу адвоката. Так, у ст. 6 Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» зазначено, що адвокатом може бути фізична особа, яка має повну вищу юридичну освіту, володіє державною мовою, має стаж роботи в галузі права не менше двох років, склала кваліфікаційний іспит, пройшла стажування (крім випадків, встановлених законом), склала присягу адвоката України та отримала свідоцтво про право на заняття адвокатською діяльністю [138]. Як вбачається зі змісту закону, жодним чином не згадується вимога щодо високих моральних та ділових якостей адвоката.

Якщо ж оцінити реальний стан професійної культури адвоката в умовах трансформаційного суспільства, можна із впевненістю поставити питання щодо необхідності внесення згадки про морально-етичні вимоги до ст. 6 Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність», як, до прикладу, це зроблено в ст. 69 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» [224].

Підсумовуючи результати дослідження ключових принципів адвокатської етики, можна зробити висновок, що:

- 1) принципи мають особливе значення (для адвоката, адвокатського співтовариства, усього інституту адвокатури в цілому, клієнтів);
- 2) є обов'язковими до дотримання всіма адвокатами через їх морально-етичний зміст;
- 3) принципи тлумачаться на користь ефективності надання професійної правничої допомоги;
- 4) зміст принципів розкривається у Правилах адвокатської етики, роз'ясненнях РАУ та З'їзду адвокатів України (Рішення № 196 «Про затвердження роз'яснення з питань застосування положень Правил

адвокатської етики щодо рекламування адвокатської діяльності та дотримання норм адвокатської етики при використанні мережі Internet»; Рішення № 59 «Про затвердження роз'яснення щодо належності до адвокатської таємниці будь-якої інформації, яка стала відома адвокату під час здійснення ним представництва інтересів клієнта, та щодо права адвоката на розголошення такої інформації без згоди клієнта»; Рішення № 120 «Про затвердження роз'яснення щодо наявності конфлікту інтересів при наданні правової допомоги клієнтам з різним процесуальним статусом в кримінальних провадженнях»);

5) принципи взаємопов'язані між собою.

РОЗДІЛ 3. ПРАКТИЧНІ АСПЕКТИ РЕАЛІЗАЦІЇ ЕТИКО-ПРАВОВИХ ЗАСАД У ПРОФЕСІЙНІЙ ДІЯЛЬНОСТІ АДВОКАТА

3.1. Адвокатська етика у соціальних мережах: етико-деонтологічний аспект

Ст. 34 Конституції України закріплює, що кожній особі гарантується право на свободу думки й слова, на вільне вираження своїх поглядів і переконань. Реалізація цих прав може бути обмежена законом в інтересах національної безпеки, територіальної цілісності або громадського порядку з метою запобігання правопорушенням, для охорони здоров'я населення, для захисту репутації або прав інших людей, для запобігання розголошення інформації, одержаної конфіденційно, або для підтримання авторитету й неупередженості правосуддя [193].

У свою чергу, ст. 19 Міжнародного пакту про громадянські й політичні права передбачає, що кожна людина має право на вільне вираження своїх поглядів, що включає свободу шукати, одержувати й поширювати будь-яку інформацію та ідеї, незалежно від державних кордонів, усно, письмово, за допомогою друку або художніх форм вираження чи іншими способами на свій вибір. Щодо обмежень, то вони мають установлюватися законом і бути необхідними для забезпечення поваги прав, репутації інших осіб, для охорони державної безпеки, громадського порядку, здоров'я чи моральності населення [225].

Дослідження проблематики адвокатської етики у соціальних мережах потребує, перш за все, визначення змісту поняття «соціальна мережа». Так, цей термін вперше використав соціолог Д. Барнс у 1954 р. Під ним розумілась соціальна структура, яка охоплювала групи «вузлів», тобто соціальних об'єктів (людей чи організацій) і зв'язків між ними [226, с. 101].

Сьогодні під соціальними мережами розуміють структуру, що складається з інтерактивних веб-сайтів, які являють собою автоматизоване

соціальне середовище, що надає можливість спілкуватися, об'єднуватися спільними інтересами [227]. Зауважимо, що соціальні мережі класифікуються за:

- 1) типом (пошук людей, роботи, особисте спілкування, професійне спілкування, розваги);
- 2) географічним охопленням (світові і такі, що функціонують лише в якомусь одному місці (регіоні, частині світу, країні));
- 3) відкритістю (більшість мереж є відкритими, а до нечисельних закритих можна потрапити лише за рекомендацією або за запрошенням);
- 4) рівнем розвитку (веб-1.0 – найперші мережі з базовим функціоналом, веб-2.0 – сучасні мережі із широким функціоналом для спілкування, веб-3.0 – соціальні мережі майбутнього) [228, с. 206].

У сучасних умовах діджиталізації, соціальні мережі відіграють роль нової віртуальної реальності XXI ст., пронизуючи всі сфери суспільного життя. Вони стали унікальною платформою для консолідації різних груп суб'єктів на основі спільності їх інтересів, при цьому в результаті комунікативної взаємодії виникає масштабний синергетичний ефект. Соціальні мережі також сприяють структуризації комунікативного простору, створенню віртуальних співтовариств, які часто на практиці перетворюються на громадські об'єднання, а вже існуючим громадським інституціям дають можливість поширювати свої ідеї, залучати до своїх лав нових членів та координувати їх дії [229, с. 56].

Інтеграція соціальних мереж в діяльність правників обумовила необхідність правового регулювання їх діяльності в цій сфері. Так, Міжнародна асоціація юристів ще в 2014 р. прийняла Принципи Міжнародної асоціації юристів (IBA) щодо поведінки в соціальних мережах для юридичних професій. Метою цього документа було сприяння асоціаціям адвокатів та регуляторним органам по всьому світу впроваджувати настанови для юридичної професії щодо поведінки в соціальних мережах, які

відповідатимуть правилам професійної етики та морально-етичним нормам. Прийняття цих Принципів передувало соціологічне опитування щодо доцільності існування загальних правил поведінки в соціальних мережах для юридичної спільноти. Більше 90% респондентів висловилися щодо цього питання позитивно, зазначивши, що такі правила можуть бути закріплені на рівні місцевих асоціацій адвокатів та правничих співтовариств або ж на рівні Міжнародної асоціації юристів.

В подальшому Нормотворча група та представники Комітету з політики, який діє у структурі Комісії з юридичних питань, сформували робочу групу для розробки принципів, якими мають керуватися представники юридичної професії у використанні соціальних мереж. Як наслідок, в принципах Міжнародної асоціації юристів набули закріплення такі ідеї як:

незалежність (перед тим як вступати в онлайн відносини, юристи мають оцінити професійні наслідки публічної демонстрації зв'язку з клієнтом; інформація та коментарі, які публікуються в мережі, мають зберігати незалежність професії у всіх її проявах, аналогічно тим, які діють в реальному житті);

добросовісність (асоціації адвокатів та регуляторні органи мають заохочувати юристів звертати увагу на наслідки, які може нести в собі поведінка в соціальних мережах для їх професійної репутації);

відповідальність (юристи мають знати правила використання соціальних мереж, використовувати їх свідомо та у належний спосіб, дотримуватися законів та інших нормативних актів щодо реклами професійних послуг);

конфіденційність (асоціації адвокатів та регуляторні органи мають нагадувати юристам, що соціальні мережі не є належними платформами для роботи з клієнтськими даними або іншою конфіденційною інформацією, якщо лише вони не є повністю впевненими в тому, що така інформація захищена відповідно до своїх професійних, етичних та юридичних зобов'язань);

зміцнення довіри до професії у суспільстві (в онлайн мережі необхідно застосовувати запобіжники та обмеження, аналогічні тим, що діють у реальному житті, для підтримання образу професіонала);

корпоративна політика (асоціації адвокатів та регуляторні органи мають заохочувати юридичні фірми впроваджувати чіткі та ясні правила використання соціальних мереж; ці правила мають стати невід'ємною частиною трудових договорів та ввідного інструктажу персоналу, який має доповнюватися регулярними тренінгами та роз'ясненнями у випадку появи чи очікування нових ризиків у цьому зв'язку) [230].

Ще одним міжнародним документ у сфері поведінки адвоката в соціальних мережах є Рекомендації для адвокатів щодо поведінки в соціальних мережах відповідно до встановлених етичних норм і правил (SOCIAL MEDIA ETHICS GUIDELINES), прийняті 09.06.2015 р. Асоціацією адвокатів Нью-Йорка.

Цим документом, до прикладу, передбачено що:

1) юрист зобов'язаний розуміти переваги, ризики та етичні наслідки, пов'язані з соціальними медіа, включаючи їх використання для спілкування, реклами, досліджень та розслідування;

2) профіль юриста в соціальних мережах незалежно від того, призначений він для бізнесу та (або) особистих цілей може підпадати під дію правил щодо реклами юристів; отже, необхідно дотримуватися правил, що стосуються адвокатської реклами;

3) юрист не повинен рекламувати сфери практичної діяльності в заголовках у соціальних мережах з використанням терміну «спеціаліст», якщо він не має відповідного сертифікату, виданого акредитаційним органом в конкретній галузі [231].

Нагадаємо, що важливою новелою у прийнятих ПАЕ від 09.06.2017 р. є врегулювання питання поведінки адвокатів у соціальних мережах розділом VIII ПАЕ «Дотримання норм адвокатської етики при використанні мережі

Інтернет» (ст. 57 – 60). До речі, саме цей розділ і викликав найбільш жваві дискусії як серед теоретиків, так і практиків у 2017 р.

Варто зазначити, що тенденція щодо регулювання поведінки в мережі Інтернет притаманна й іншим правничим професіям. До прикладу, ст. 20 Кодексу суддівської етики закріплює, що участь судді у соціальних мережах, Інтернет-форумах та застосування ним інших форм спілкування в мережі Інтернет є допустимими, проте суддя може розміщувати, коментувати лише ту інформацію, використання якої не завдає шкоди авторитету судді та судової влади [201].

У свою чергу, ч. 5 Розділу XVII «Відносини нотаріуса з іншими нотаріусами та Нотаріальною палатою України» Правил професійної етики нотаріусів України забороняє нотаріусу подавати інформацію у формі пропаганди діяльності нотаріуса, спрямованої на отримання прибутку, через засоби масової інформації, телебачення, соціальні мережі, мережу Інтернет, відео, листівки, рекламні буклети, оголошення, дисконтні картки, плакати тощо [232].

Повертаючись безпосередньо до етичних вимог до поведінки адвоката в мережі інтернет, зауважимо, що ПАЕ передбачає, що використання адвокатом соціальних мереж, Інтернет-форумів та інших форм спілкування в мережі Інтернет повинно відповідати таким принципам, як: незалежність, професійність, відповідальність, чесність, стриманість та коректність, гідність, недопущення будь-яких проявів дискримінації, толерантність та терпимість, корпоративність та збереження довіри суспільства, конфіденційність [142].

Погоджуємося з Д. Кухнюком, що зіставлення вказаних принципів із основними принципами адвокатської етики свідчить, що лише два з них – незалежність та конфіденційність збігаються. Отже, складається враження, що на думку розробників нової редакції ПАЕ, таких принципів, як професійність, відповідальність, чесність, стриманість та коректність,

гідність, недопущення будь-яких проявів дискримінації, толерантність та терпимість, корпоративність та збереження довіри суспільства, адвокати повинні дотримуватись тільки у «віртуальному житті» [233].

Дослідження цього розділу дозволяє дійти висновку щодо нетипового характеру викладення його положень. Ст. 57 ПАЕ надає загальний перелік принципів, якими має користуватися адвокат в мережі Інтернет. В подальшому ж ПАЕ не розкривають змісту кожного з них окремо як це, наприклад, зроблено у II Розділі цього правового акту. Так, ст. 58 ПАЕ одночасно присвячена принципам незалежності, професійності та відповідальності; ст. 59 – принципам чесності, стриманості, коректності та гідності, а ст. 61 – принципам толерантності та терпимості, корпоративності, збереження довіри суспільства, конфіденційності та недопущення будь-яких проявів дискримінації.

Звернемо увагу, що в рамках цього розділу поряд із принципами, наведеними у переліку ст. 57 ПАЕ, дуже часто можна зустріти поняття «обережність». До прикладу:

адвокату слід *обережно* здійснювати адвокатську діяльність за допомогою соціальних мереж (ч. 3 ст. 58 ПАЕ);

у соціальних мережах, Інтернет-форумах та інших формах спілкування в мережі Інтернет адвокатам необхідно *обережно* відноситись до коментарів (ч. 6 ст. 58 ПАЕ);

при встановленні контактів та спілкуванні у соціальних мережах, Інтернет-форумах та інших формах комунікації в мережі Інтернет адвокат повинен проявляти властиву професії стриманість, *обережність* та коректність (ч. 2 ст. 59 ПАЕ).

Відповідно до словника, обережний означає такий, що поводить ся стримано, обдумано, передбачливо, не наражаючись на можливу небезпеку, неприємності; обачний [115]. Отже, це поняття може виступати синонімом поняття «стриманість», що вже знайшло своє закріплення на рівні принципу

в цьому розділі ПАЕ. На нашу думку, наголошення уваги на обережності як засаді поведінки має на меті посилити рівень усвідомлення адвокатами відповідальності за свої дії в мережі Інтернет та загалом посилити зміст закріплених в цьому розділі принципів.

В рамках цього підпункту потребує на увагу запропоновані О. Храпенко види активності адвокатів у мережі Інтернет:

1) створення професійного сайта (адвокатом, адвокатським бюро, адвокатським об'єднанням): такі сайти мають за мету рекламування своєї діяльності, вони наповнені переліком послуг, прайсом на послуги, можливо, переліком нагород;

2) ведення блогу (як правило, від імені адвоката). В таких блогах адвокати аналізують новели законодавства, обмірковують проблемні аспекти надання правової допомоги, можливо, інформують осіб, які підписані на блог, про виграшні справи тощо (на думку авторки, ведення блогу створює додатковий ризик розголошення адвокатської таємниці);

3) створення та ведення професійного або особистого профілю у соціальних мережах [76, с. 54-55].

З метою продовження розвитку цієї проблематики вважаємо за необхідно запропонувати додаткові критерії для класифікації активності адвоката в мережі Інтернет залежно від:

1) виду соціальної мережі, що використовується (Facebook, Twitter, LinkedIn, Pinterest, Google Plus+, Tumblr, Telegram тощо);

2) суб'єкту, який користується мережою: а) індивідуальний (адвокат, адвокатське бюро); б) колективний (адвокатське об'єднання, орган адвокатського самоврядування, комітет НААУ, НААУ);

3) мета використання мережі: просвітницька, консолідуюча, інформаційна тощо.

Отже, сучасна адвокатська спільнота повинна правильно реагувати на нові виклики онлайн-комунікацій, переосмислити новітні зміни традиційних

засобів зв'язку з клієнтами, громадськістю та іншими суб'єктами. Соціальні мережі та Інтернет-ресурси наразі використовуються не лише для обміну даними чи передачі відомостей правового характеру, але й для перемовин через захищений канал зв'язку (до прикладу, Skype) у відео- й аудіоконференціях. Такий формат конференції може використовуватися під час проведення судових засідань, для допиту потерпілих, підозрюваних, обвинувачених, свідків тощо. Крім того, за допомогою вільно поширюваних браузерів мережа Інтернет дає можливість збирати й аналізувати відкриті дані про клієнтів чи осіб, які беруть участь у судових справах.

Найбільшою популярністю серед адвокатів користується мережа Фейсбук, що є зручною платформою спілкування, обміном необхідною інформацією із колегами, клієнтами, друзями чи знайомими. Активно використовує Фейсбук і НААУ, сповіщуючи про результати своєї діяльності або проблеми, що існують в адвокатському співтоваристві. Комітети НААУ також мають окремі сторінки через які оперативно інформують про свою діяльність, проводять обговорення дискусійних питань, знаходять нових партнерів для реалізації чергових завдань.

Зазвичай у Фейсбуці адвокати висвітлюють події, що пов'язані із розглядом резонансних судових справ або судовою практикою. Проте окремі аспекти діяльності адвоката у соціальних мережах можуть впливати на масову свідомість щодо прихильності чи неприхильності до певних питань або окремих осіб, здійснювати формування суспільної думки, цінностей, стандартів адвокатської діяльності, популяризувати ті чи інші ідеї серед громадськості.

Необхідно зауважити, що інколи на офіційних сторінках окремих адвокатів з'являються публікації або коментарі, що порушують правила етичної поведінки не лише у соціальних мережах, а і правила спілкування з колегами. На жаль, бувають випадки, коли суперечки між професіоналами перетворюються у міжособистісні конфлікти, а інколи Фейсбук-пости прямо

служать засобом для заподіяння шкоди діловій та професійній репутації адвоката-опонента у судовій справі.

Аналіз наявної практики КДКА регіонів свідчить про те, що скажники найчастіше скажються на адвокатів через: 1) поширення неправдивих та (або) образливих відомостей, що порочать честь і гідність конкретних осіб, порушення презумпції невинуватості; 2) використання нецензурної лексики; 3) публікування викривленої інформації, яка підриває авторитет та престиж професійної діяльності адвокатури; 4) розголошення адвокатської таємниці [234].

Досліджуючи дисциплінарну практику, можна також відзначити наявність випадків, коли адвокати не заперечують свої дописи у соціальних мережах, проте не вбачають в них порушень ПАЕ. До прикладу, дисциплінарна палата КДКА Одеської області своїм рішенням від 31.07.2018р. притягнула адвоката Х. до дисциплінарної відповідальності за публікацію у Viber-групі повідомлення некоректного змісту (група була створена для спілкування між батьками дітей, що навчаються в одному класі загальноосвітньої школи). Адвокат Х. не заперечувала факту публікації повідомлення, проте зазначала, що під час публікації повідомлення вона не здійснювала адвокатську діяльність, а діяла як матір дитини, а отже на неї не можуть розповсюджуватись норми ПАЕ.

Дисциплінарна палата КДКА Одеської області при прийнятті рішення про притягнення адвоката до дисциплінарної відповідальності виходила з того, що дія ПАЕ поширюється не тільки на всі види адвокатської діяльності, але і на дії адвоката в суспільстві, оскільки особа не позбавляється статусу адвоката в повсякденному житті. А враховуючи той факт, що Розділ VIII ПАЕ не містить вичерпного переліку всіх форм спілкування в мережі Інтернет, комісія дійшла висновку щодо порушення адвокатом етичних правил поведінки [235, с. 14-15].

Повертаючись до теоретичної розробки проблематики дотримання адвокатської етики у соціальних мережах, зазначимо, що непоодинокими є випадки, коли адвокати нехтують принципом конфіденційності у відносинах із клієнтами і публікують дописи, які певним чином висвітлюють проблему, з якою особа звернулася по правову допомогу або консультацію.

Можливість довіряти адвокату – необхідний та найбільш важливий елемент у відносинах між адвокатом і його клієнтом. За стрімкого розвитку інформаційного простору адвокати все частіше користуються різними месенджерами, відправляючи офіційні документи чи звичайні файли, які містять відомості, що мають значення для справи. Така форма обміну інформацією є досить зручною, оскільки можна навіть побачити, що повідомлення не лише було доставлено, а й переглянуто.

Ще одна проблема, що пов'язана із попередньою, є складність ідентифікації власника сторінки. Щодо цього В. Колодницький зазначив, що Фейсбук як платформа для спілкування є досить знеособленим ресурсом, що дає кожній людині право висловлювати свою думку в будь-якій формі й прояві, однак урегулювати поведінку в соцмережах неможливо в принципі з огляду на неможливість достовірно ідентифікувати власника сторінки [236].

Як приклад, звернемо увагу на рішення № IX-002/2018 у справі за скаргою на рішення дисциплінарної палати КДКА Луганської області про відмову в порушенні дисциплінарної справи відносно адвоката. У скарзі було зазначено, що адвокат у мережі Фейсбук оприлюднив фото особи та розповсюдив стосовно неї недостовірну інформацію, спрямовану на підриг її ділової репутації. Адвокат заперечував свою причетність до цього вчинку та сам факт володіння сторінки в Фейсбук. У свою чергу, скаржниця надала скріншоти того, що адвокат кожен день оприлюднював свої особисті фото та місцезнаходження. Наданні скріншоти його сторінки не було визнано доказами, оскільки неможливо було достовірно ідентифікувати особу, яка створила вказані електронні документи на сторінці Фейсбук та

розповсюджує їх. У своєму рішенні КДКА зазначила, що у соціальній мережі може зареєструватись будь-яка особа та під будь-яким ім'ям, а відтак і створити та вести сторінку від цього імені [237, с. 98].

Чинний Порядок ведення єдиного реєстру адвокатів України, затверджений Рішенням Ради адвокатів України № 26 від 17.12.2012 р., в пункті 3.1.7 передбачає, що адреса офіційних сторінок адвоката в соціальних мережах може бути внесена до Єдиного реєстру адвокатів України за заявою самого адвоката [238]. Однак з аналізу відомостей з реєстру адвокатів можна дійти висновку, що адвокати майже ніколи не вказують свої офіційні сторінки в соціальній мережі у відповідних розділах реєстру адвокатів. Через це, якщо в соціальній мережі від імені адвоката було здійснено публікацію або залишено коментар, який за своїм змістом не відповідає ПАЕ, проте адвокат не визнає такі дії, встановити, хто саме здійснив відповідну публікацію є фактично неможливим [235, с. 14].

Крім того, проблема ідентифікації має подвійний характер. Як вказує О. Шевчук, у соціальних мережах неодноразово відкрито принижується честь і гідність не лише окремих адвокатів, а й діяльності української адвокатури загалом. При цьому допускається варіант, що такі публікації в соціальних мережах поширюються не просто учасником мережі, а учасником під чужим іменем діючого адвоката, або й учасником-адвокатом, але під чужим іменем адвоката. Так, будь-яка особа може створити Фейсбук-акаунт під вигаданим ім'ям. Це може прослідковуватися й у разі реєстрації фейкового профілю із застосуванням іменні реального адвоката чи адвокатської спільноти. Як наслідок – втрата довіри до акаунта та інформації, що в ньому розміщується, приниження репутації як окремого адвоката, так й адвокатури загалом [239].

Як зазначає О. Мігдаль, мають бути розроблені єдині правила ідентифікації адвоката в Інтернеті. Наприклад, правники можуть подавати відомості щодо своїх акаунтів у соцмережах або інтернет-форумах відповідним радам регіонів для внесення таких даних до ЄРАУ. У такому

випадку будуть підстави говорити про певний зв'язок адвоката з акантом [240].

Така позиція є цілком переконливою, оскільки якщо мова йде про відповідальність адвоката, необхідна чітка регламентація, а не тільки узагальнення щодо переліку соціальних медіа та принципів їх використання. Іншими словами, фактична спроба врегулювати поведінку адвоката у соціальних мережах, є правильним кроком, проте не доопрацьованим. Отже, необхідно розробити єдиний підхід для ідентифікації адвоката для забезпечення належних умов доведеності порушень. Крім того, згідно ст. 17 Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність», обов'язком Ради адвокатів України є забезпечення ведення ЄРАУ із метою збирання, зберігання, обліку та надання достовірної інформації про чисельність і персональний склад адвокатів України [138]. А відомості у графі у реєстру щодо онлайн-комунікацій, які б дозволили ідентифікувати адвоката до сьогодні, не регламентовані.

Внесення додаткових відомостей в ЄРАУ не потребує додаткових витрат, натомість клієнту буде забезпечена гарантія ідентифікації адвоката в соціальних мережах, а адвокати будуть більше поважати один одного в Інтернет-просторі. Крім цього, з метою своєчасного реагування на порушення правил користування соціальним ресурсом адміністраторам сайтів необхідно постійно здійснювати ретельний моніторинг наданої до соціальної мережі інформації.

Ще однією проблемою, пов'язаною зі спілкуванням в мережі Інтернет, на нашу думку, є проблема вибору платформи для спілкування. По-перше, ця проблема пов'язана з тим фактом, що перелік соціальних мереж у ПАЕ не є вичерпним, що обумовлюється об'єктивною причиною, а саме – розвитком соціальних мереж та появою нових платформ для спілкування. До прикладу, адвокати освоюють платформу ТікТок про яку не згадується в ПАЕ. По-друге, обираючи Інтернет-платформу, адвокат має враховувати ту аудиторію,

на яку вона спрямована, та формат спілкування, який ця платформа просуває (дописи, фото-публікації, відео (у тому числі їх тривалість)). До прикладу, вікова категорія переважної кількості користувачів Фейсбук становить від 35 до 50 років, Твіттер – від 20 на 40 років; Інстаграмм – від 18 до 35 років, ТікТок від 18 до 24 років [241; 242].

Варто звернути увагу на той факт, що правничі спільноти й профілі, що існують в українському сегменті, неоднаково популярні в кожній із цих соціальних мереж, що залежить від кількісної аудиторії кожної з них та її інтересів, а також від функціоналу й спрямованості ресурсів. Тож, в Україні по-справжньому якісних юридичних профілів у соціальних мережах не дуже багато. Особи, які їх ведуть, економлять грошові кошти на SMM-фахівцях, покладаючись на власні трудові ресурси та не вдаючись до професійної розкрутки й високоякісного наповнення цих сторінок.

Загалом, використання дистанційної комунікації в життєдіяльності суспільства і держави зростає, оскільки забезпечує економію транспортних, енергетичних і ресурсних витрат, заощаджує людський потенціал. Не є виключенням й професійна присутність адвоката у цифровому просторі, що свідчить про його мобільність, проте не завжди тактовність. Попре той факт, що до прийняття 09.06.2017 р. нової редакції ПАЕ, які було доповнено розділом VIII «Дотримання норм адвокатської етики при використанні мережі Інтернет», професійна етична поведінка адвоката в соціальних мережах не була врегульована, приклади неналежної поведінки адвокатів та випадки розгляду справ КДКА безумовно існували.

Так, у 2015 р. адвокат А. Вишневський наголосив на неспроможності сучасної адвокатури України здійснювати заходи по наданню безоплатної правової допомоги населенню України. Крім того, головним ризиком реалізації громадянами конституційного права на безоплатну правову допомогу він визнав плачевний стан української адвокатури. Вважаючи, що такий виступ принижує адвокатуру, кожного адвоката, руйнує повагу

суспільства до інституту адвокатури в державі та суперечить європейським стандартам, НААУ та народний депутат України С. Рибалка подали скарги до дисциплінарної палати КДКА Київської області, які було об'єднано в одне дисциплінарне провадження. За результатами розгляду справи адвоката було притягнуто до дисциплінарної відповідальності у вигляді позбавлення права на зайняття адвокатською діяльністю з наступним виключенням з ЄРАУ за порушення ст. 21 Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» та ст.ст.51, 52, 54 ПАЕ [243, с. 524].

У свою чергу, Верховний Суд з таким висновком не погодився (справа №826/23545/15), посилаючись на положення Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод і Конституції України, які гарантують право на вільне вираження своїх поглядів і переконань [244].

Заслуговує на увагу також дисциплінарне провадження стосовно адвоката Р. Маселка за неетичні дописи у соціальній мережі Фейсбук. Зокрема, адвокат на своїй сторінці у мережі Фейсбук зробив допис щодо того, що Київський адміністративний апеляційний суд долучився до кампанії ОСОБА , ОСОБА , ОСОБА та ОСОБА під кодовою назвою «помста НАБУ» і фактично визнав поза законом будь-які вибори будь-яких громадських рад за допомогою інтернет голосування. Щодо судді адвокат використав вираз «мандрівник ОСОБА».

Цілком логічним та обґрунтованим видається прийняття ВКДКА рішення від 30.01.2018 р. № I-021/2018 про порушення дисциплінарної справи відносно адвоката [245]. Зазначимо, що адвокатом був поданий позов до суду, у якому він пояснив, що підставою скарги став його пост у соціальній мережі Фейсбук з приводу справи № 826/15514/16. Він вказав, що є учасником даної справи не як адвокат, а як фізична особа, тому усі його коментарі, які стосуються вказаної справи, жодним чином не пов'язані з його професійною діяльністю. Адвокат зазначив, що відповідно до ст. 23 Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність», непогодження адвоката

з рішеннями судів, з відповідним поданням касаційної скарги, наявність в адвоката своєї правової позиції та її публічного висловлення, не може бути підставою для притягнення адвоката до дисциплінарної відповідальності. Окружний адміністративний суд міста Києва у задоволенні цього позову відмовив (справа № 826/3773/18), але 07.08.2018 р Київський апеляційний адміністративний суд апеляційну скаргу адвоката частково задовольнив: рішення Окружного адміністративного суду міста Києва було скасовано, рішення ВКДКА від 30 січня 2018 року № 1-021/2018 було визнано протиправним та скасовано [246].

Таким чином, очевидно, що впроваджені у законодавство норми щодо професійної етики адвоката в соціальних мережах мають застережний характер. Після їх прийняття, випадки порушення цієї категорії дисциплінарних справ стали значно меншими. Якщо раніше адвокати, спілкуючись на професійні теми у Фейсбуці дозволяли собі зловживати віртуальним середовищем, оскільки сама соціальна мережа була очевидним інструментом для псування ділової репутації, некоректних звинувачень та маніпуляцій, то сьогодні вони стали обачнішими при роботі з інформацією, яка ними оприлюднюється в соціальних мережах як адвокатами, а не фізичними особами [243, с. 525].

Підсумовуючи зазначимо, що сучасне правове регулювання поведінки в мережі Інтернет пов'язано з певним колом проблем, до прикладу, проблема ідентифікації адвоката, збереження конфіденційності та адвокатської таємниці під час користування соціальними мережами, вибору мережі або платформи для спілкування, недосконалості положень ПАЕ щодо поведінки адвоката в мережі інтернет тощо. Задля систематизації проблем пропонуємо об'єднати їх у певні групи:

правові (проблеми недосконалості положень ПАЕ щодо поведінки адвоката в мережі Інтернет);

морально-етичні (проблема ідентифікації адвоката, збереження конфіденційності та адвокатської таємниці під час користування соціальними мережами);

програмно-технічні (неякісне програмне забезпечення функціонування соціальних мереж та Інтернет-платформ, слабкий Інтернет зв'язок, неякісне технічне обладнання адвоката або іншого суб'єкта з яким адвокат вступає у комунікацію);

виховні (проблеми Інтернет-освіти серед адвокатів, до прикладу, складнощі з реєстрацією в соціальних мережах, оновлення та налаштування програм тощо);

організаційні (проблема вибору мережі або платформи для спілкування, формату спілкування, розподілу ролей під час ведення соціальних мереж).

Незважаючи на вищенаведені складнощі, участь адвоката в Інтернет-просторі з дотримання вимог, визначених ПАЕ, має суттєве й коло переваг, адже забезпечує:

- 1) економію транспортних видатків (як клієнту, так і адвокату);
- 2) збереження енергетичних і ресурсних витрат (переважно це стосується адвоката, адже дозволяє йому консультувати клієнта знаходячись в будь-якому місці, а не лише в офісі);
- 3) мобільність адвоката (свідчить клієнту про те, що адвокат слідує вимогам часу);
- 4) пришвидшення обміну інформації адвоката з іншими суб'єктами (клієнтом, колегами, органами адвокатського самоврядування, представниками суду тощо).

3.2. Етична складова відносин у професійній діяльності адвоката

Дослідження етичної складової в професійній діяльності адвоката варто здійснювати з урахуванням структури ПАЕ, які передбачають окремі розділи

залежно від суб'єкту з яким взаємодіє адвокат, а саме: «адвокат–клієнт» (розділ III ПАЕ), «адвокат–суд та інші учасники судового провадження» (розділ IV ПАЕ), «адвокат–інші органи та особи» (розділ V ПАЕ), «адвокат–інший адвокат» (розділ VI ПАЕ).

У зв'язку з тим, що ключовою фігурою в діяльності адвоката є саме клієнт, а всі інші відносини («адвокат–суд», «адвокат–прокурор», «адвокат–слідчий» тощо) виникають переважно у зв'язку з наданням адвокатом правової допомоги, дослідження проблематики етичного прояву у професійній поведінці адвоката розпочнемо саме з системи відносин «адвокат–клієнт».

Хартія основоположних принципів діяльності європейських адвокатів визначає роль адвоката, вказуючи, що вона включає в себе роль радника, довіреної особи та представника клієнта, професіонала, якого поважають треті сторони, та незамінного учасника справедливого судового процесу.

Втілюючи всі ці елементи, адвокат, який щиро служить інтересам та захищає права свого клієнта, також виконує функції адвоката в суспільстві, які виражаються в: 1) попередженні та запобіганні конфліктам; 2) забезпеченні вирішення конфліктів відповідно до визнаних принципів цивільного, адміністративного та кримінального права з урахуванням прав та інтересів осіб; 3) подальшому розвитку закону; 4) захисті свободи, справедливості та верховенства закону [173].

Розділі III ПАЕ містить цілу низку статей, які регулюють відносини адвоката з клієнтами, проте помилково вважати, що положення інших розділів жодним чином не стосуються клієнта. До прикладу, Розділ VII, який регулює дотримання норм адвокатської етики в громадській, науковій та публіцистичній діяльності адвоката, вимагає від адвоката дотримуватися принципу конфіденційності та не використовувати інформацію, конфіденційність якої охороняється ПАЕ, без згоди на це осіб, що зацікавлені у її збереженні в таємниці тощо.

Основними принципами, на яких мають будуватися відносини адвоката з клієнтом, можна назвати: дотримання принципів компетентності та добросовісності під час прийняття адвокатом доручення клієнта, інформування адвокатом клієнта щодо ведення дорученої йому справи, дотримання принципу законності та дотримання принципу неприпустимості конфлікту інтересів на стадії прийняття доручення клієнта, дотримання принципу конфіденційності під час прийняття доручення клієнта, інформування клієнта про хід та результати виконання доручення, дотримання принципу добросовісності під час виконання адвокатом доручення клієнта, врахування принципів розумності гонорару та витрат, пов'язаних із виконанням доручення [142].

Адвокат надає правову допомогу у відповідності до законодавства України про адвокатуру на підставі договору про надання правової допомоги, який визначається як договір, за яким одна сторона (адвокат, адвокатське бюро, адвокатське об'єднання) зобов'язується надавати правову допомогу іншій стороні договору (клієнту) на умовах і в порядку, що визначені договором, а клієнт зобов'язується оплатити надання правової допомоги та фактичні витрати, необхідні для виконання договору, у випадку, якщо така оплата передбачена договором.

Щодо укладення договору, то варто звернути увагу на можливість іншої особи укласти його на користь клієнта. У такому випадку адвокат має отримати від клієнта підтвердження згоди на надання йому правничої допомоги. Положення щодо цього обов'язку знайшли відображення в Роз'ясненні щодо отримання адвокатом від клієнта згоди на укладення договору про надання правової допомоги, затвердженого рішенням РАУ № 56 від 12.04.2019 р. Так, письмова згода клієнта на надання йому правничої (правової) допомоги має бути отримана адвокатом у найближчий можливий строк. Чинне законодавство не встановлює чітких вимог до оформлення такої згоди, отже, вона може бути довільної форми, однак з її

змісту повинно бути зрозумілим, що клієнт погоджується на його захист конкретним адвокатом [247].

До договору про надання правової допомоги застосовуються загальні положення цивільного законодавства про договір (безоплатна вторинна правова допомога надається на підставі договору, укладеного з органом (установою) з надання безоплатної вторинної правової допомоги) [138].

Однією з найбільш значущих проблем, які виникають у відносинах адвоката з клієнтом, є проблема, пов'язана із визначенням розміру гонорару адвоката.

Право особи на судовий захист є одним із найважливіших прав людини, яке нормативно закріплено в міжнародних стандартах, Конституції України та іншому законодавстві. Детермінанта верховенства права зумовлює можливість кожного відстоювати свої права в суді. Ефективне використання цього права найчастіше можливе лише за умови використання допомоги адвоката. Роль цієї професії в суспільстві надзвичайна і особлива, але й допомога, що надається її представниками, на жаль, не кожному доступна. Важке соціальне та матеріальне становище людей стає серйозною перешкодою для реалізації їх права на справедливий суд, а складний юридичний механізм гарантування безоплатної правової допомоги не завжди вирішує проблему. З цієї причини, наприклад, в Україні судові витрати, які включають витрати на правову допомогу, є надмірним тягарем для деяких осіб [248, с. 92].

Така ситуація заохочує пошук альтернативних способів надання правової допомоги, яким може бути гонорар успіху адвоката – *rustum de quota litis*, який передбачає оплату допомоги адвоката залежно від результату справи та вже давно ефективно використовується в США, Великій Британії, Австралії, Франції, Німеччині, Туреччині, Чехії, Литві та інших країнах світу. В Україні гонорар успіху адвоката законодавчо не дозволений і не заборонений. Популярності цьому інституту не додає й суперечлива судова

практика. Це все заохочує до аналізу правових та етичних причин такої ситуації.

Чинний Закон України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» у ст. 30 закріплює, що за здійснення захисту, представництва та надання інших видів правової допомоги клієнту адвокат вправі отримати винагороду у формі гонорару у фіксованому розмірі чи у вигляді погодинної оплати. Порядок обчислення, сплати, зміни, повернення гонорару встановлюються в договорі про надання правової допомоги. При визначенні розміру гонорару враховуються складність справи, кваліфікація і досвід адвоката, фінансовий стан клієнта та інші обставини справи. Крім того, гонорар має бути розумним та враховувати витрачений адвокатом час.

Звернемо увагу, що ст. 28 ПАЕ по іншому визначає перелік способів обчислення гонорару та залишає його невичерпним. Отже, фактично, цією статтею ПАЕ прямо допускаються й інші форми обчислення гонорару, на противагу Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність», який називає лише два способи його обчислення – фіксований розмір й погодинну оплату.

Зважаючи на принцип свободи договору, відповідно до якого сторони вільні в укладенні договору та визначенні його умов, системне дослідження Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» та ПАЕ дозволяє зробити висновок, що види, форми, граничні суми гонорару в них не закріплені. Отже, теоретично ми можемо говорити про допустимість такої форми обчислення грошової винагороди за надання професійної правничої допомоги як гонорар успіху адвоката.

Питання допустимості винагороди адвоката було неоднозначним ще у давні часи. До прикладу, Цицерон та Ульпіан вважали знання закону найсвятішою справою, яка не мала б розраховуватися або спростовуватися грошима. Тим не менше, Цицерон визнавав, що краще вибирати своїх

клієнтів з ряду заможніших римських громадян, оскільки вони могли платити більш високі збори.

За часів Давнього Риму винагорода адвоката встановлювалася суддею, який брав до уваги характер судового процесу (*modo litis*), можливості адвоката (*lawyer facundia*) і місцеву юрисдикцію/актуальність справи на місцевому рівні (*fori consuetudine*). Однак гонорар був обмежений певним максимум – 10 000 сестерціїв [249].

Таким чином, можна констатувати, що з плином часу проблематика винагороди адвоката не втратила своєї дискусійності і наразі потребує вирішення питання щодо можливості застосування гонорару успіху (*pactum de quota litis* або плата в залежності від результату) та його морально-етичної складової.

Перш за все зазначимо, що успіх це позитивний наслідок роботи, справи тощо. У свою чергу, успішний – такий, який супроводжується або завершується успіхом, що дає позитивні наслідки [194, с. 191]. Гонораром успіху в юридичній практиці прийнято називати таку угоду між юристом і клієнтом, розмір винагороди в якій ставиться в залежності від результату, якого намагається досягти клієнт, вдавшись до допомоги професійного помічника [250].

Перш за все, звернемо увагу на правове регулювання цього виду винагороди. Зокрема, гонорар успіху є спірним питанням для договірних зобов'язань про оплатне надання правових послуг. Така форма оплати більшою мірою стимулюватиме адвоката до досягнення саме того результату, який потрібний клієнтові, а клієнт зацікавлений у тому, щоб оплачувати не просто працю адвоката, а лише потрібний клієнтові результат. Найменшою мірою клієнта цікавитиме стратегія і тактика, обрана адвокатом для захисту його права або законного інтересу, оскільки оплата кінцевого результату більшою мірою відповідатиме якраз інтересам клієнта-замовника, ніж адвоката-виконавця. В таких відносинах адвокат фактично стає

партнером клієнта і бере на себе певну частину його ризику. В зв'язку з чим, відкритим залишається питання про ототожнення адвоката з клієнтом, що прямо заборонено законом, та що вже є складовою морально-етичної проблеми.

Хоча українське законодавство не містить прямих обмежень щодо практичного використання «гонорару успіху», не можна стверджувати, що ця схема оплати послуг адвоката користується популярністю та щодо неї відсутні судові спори. Наприклад, про гонорар успіху йдеться у справі за позовом ПП «Монада» до ЗАТ «Фірма – Спецвисотмонтаж» про стягнення основного боргу у розмірі 275 000 грн. та судових витрат. В пунктах 4.2., 4.3. договору про надання юридичних послуг сторони обумовили поняття «позитивного рішення». Зокрема, якщо судом буде прийнято позитивне рішення, ЗАТ «Фірма – Спецвисотмонтаж» сплачуватиме додаткову винагороду у 2 етапи: 15 000 грн. – не пізніше 3-х днів після її підписання, а 260 000 грн. – пропорційними частками у розмірі 30% від сум, що надходять від ЗАТ «МВБХК «Епос» на виконання рішень господарського суду м. Києва по справах №№ 8/355-9/188, 8/356-9/189 у термін не більше 3-х днів після зарахування цих сум на розрахунковий рахунок замовника. Вищий господарський суд України погодився із судами першої та апеляційної інстанцій та підтвердив обґрунтованість позовних вимог ПП «Монада» щодо сплати ЗАТ «Фірма – Спецвисотмонтаж» гонорару успіху за виграні судові справи [251].

Для клієнта гонорар успіху цікавий тим, що він є способом стимулювання залученого правника до прагнення максимально ефективнішим способом вирішити проблему, враховуючи його інтереси. Як правило, «в чистому вигляді» гонорар успіху практично не застосовуються. Як вказує О. Петрова, українські юридичні фірми переважно використовують змішану систему оплати, при якій клієнт платить 20-50% гонорару авансом,

що включає в себе поточні витрати, а залишок – тільки при позитивному вирішенні справи [252].

Нещодавнє рішення у справі № 462/9002/14-ц фактично поставило поза законом гонорар успіху адвоката. Головною тезою постанови Касаційного цивільного суду Верховного Суду, який скасував у договорі про правничу допомогу пункт про гонорар успіху, є те, що прийняття судом рішення у справі не є результатом наданих адвокатами сторін послуг, а тому факт ухвалення судом рішення виходить за предмет договору [253].

З постановою наводиться також окрема думка судді В. Крата, який відзначив, що результат розгляду та вирішення цивільної справи безпосередньо пов'язаний із позицією, зусиллями і участю в процесі представника інтересів сторони за договором про надання юридичних послуг. У цьому випадку судові рішення сприймається як оцінка якості послуг, успіху чи неуспіху вжитих стороною дій і як юридичний факт, з яким сторони пов'язують за договором умови виплати винагороди за надані юридичні послуги [254].

Водночас, більш зваженою видається постанова Касаційного адміністративного суду Верховного Суду у справі № 466/1367/16-а, яка була прийнята на два тижні раніше. У ній наголошується на особливих властивостях адвокатури як суб'єкта суспільних відносин. На думку суддів, ця властивість адвокатури увиразнюється метою її служіння суспільному інтересу шляхом надання своєчасної і належної правової допомоги у поєднанні з виконанням делегованих їй державою окремих владних повноважень. В контексті сказаного має значення й особливий характер адвокатської професії, представники якої є учасниками творення правосуддя [254]. Із вказаної позиції Верховного Суду гонорар успіху видається абсолютно виправданим.

У 2020 р. Верховний Суд знову розглянув проблематику застосування гонорару успіху. Так, Велика Палата Верховного Суду ухвалила рішення у

справі, яка була передана на її розгляд Касаційним господарським судом у складі Верховного Суду з огляду на наявність виключної правової проблеми. Правова проблема полягала у можливості віднесення до судових витрат бонусів, передбачених договором про надання правничої допомоги, залежно від результатів розгляду справи, тобто так званого гонорару успіху.

На думку суддів Великої Палати Верховного Суду, домовленість про сплату гонорару за надання правничої допомоги є такою, що склалася у межах правовідносин «адвокат-клієнт», а тому може розглядатися питання щодо обов'язковості такого зобов'язання. На думку суддів, під час прийняття рішення щодо розподілу судових витрат необхідно враховувати розумність витрат, їх співмірність ціні позову, складність справи та її значення для позивача [255].

Отже, з урахуванням того, що оцінка цього явища була дана Верховним Судом, спір має перейти в іншу площину – в обґрунтування нових положень законодавства про адвокатуру, які можуть прямо заборонити або дозволити розмір оплати правової допомоги відповідно до її позитивного результату.

У зв'язку з цим виглядає правильною проте дещо непослідовною пропозиція О. Фоміної спочатку врегулювати можливість застосування інституту гонорару успіху на корпоративному рівні шляхом прийняття РАУ Положення про застосування особливого виду винагороди, який сплачується клієнтом адвокату виключно у разі позитивного вирішення справи на користь клієнта [54, с. 61].

Задля всесторонності дослідження, звернемо увагу на правове регулювання гонорару успіху за кордоном. До прикладу, п. 3.3. Загального кодексу правил для адвокатів країн Європейського Співтовариства визначено поняття «*pactum de quota litis*» як угоди, що укладається між адвокатом і клієнтом до винесення остаточного рішення стосовно справи, що розглядається, у якій клієнт є однією із заінтересованих сторін. Згідно з вищевказаною угодою клієнт зобов'язується у випадку винесення рішення на

його користь виплатити адвокату винагороду у вигляді грошової суми або у будь-якій іншій формі. Правила забороняють адвокатам укладати такі угоди, за винятком угод про виплату адвокату гонорару згідно з вартістю майна, що оспорується. Такі угоди не вважаються *actum de quota litis*, якщо розмір винагороди визначено згідно з офіційною шкалою гонорарів або за наявності контролю з боку компетентного органу, юрисдикція якого поширюється на адвоката [172].

За певних умов, гонорар успіху дозволений і широко застосовується в країнах континентальної Європи. В рамках цього дослідження вважаємо за доцільне навести кілька прикладів зарубіжного досвіду законодавчого врегулювання гонорару успіху адвоката.

Законом Німеччини про гонорари адвокатів (*Rechtsanwaltsvergütungsgesetz* = RVG) дозволено укладати з довірителями індивідуальні угоди про гонорари (*Honorarvereinbarung*), у яких їх розмір може істотно перевищувати той, що передбачений законом. При цьому, укладення угоди про виплату «гонорару успіху» (*Erfolgshonorar*), в Німеччині не дозволено (за деякими винятками), тобто адвокат отримує свій гонорар за виконану роботу, незалежно від досягнутого результату. Згідно із законом розмір гонорару адвоката залежить від двох чинників: від суми спору (*Gegenstandswert*) та виду наданої адвокатом послуги. Однак є випадки, коли визначити ціну справи у грошовому еквіваленті буває не так просто. Тому, певні критерії «оцінювання» розміру гонорару розроблені судовою практикою. Наприклад, якщо довіритель, який здає в оренду свою квартиру, бажає подати проти орендаря позов про примусове виселення (*Räumungsklage*), то за суму спору береться розмір дванадцяти місячних орендних плат.

Укладення угоди про «гонорар успіху» (*Erfolgshonorar*), як правило, заборонено, згідно § 49b абз. 2 пропоз. 1 Федерального закону про адвокатуру. Єдине виключення з цього правила врегульовано в § 4a Закону

про гонорари адвокатів, в якому сказано, що угоду про «гонорар успіху» дозволено укладати тільки на ведення конкретної справи і тільки в тому випадку, якщо довіритель в силу свого фінансового становища змушений був відмовитися від ведення судового розгляду. На випадок судового розгляду допускається домовленість адвоката і довірителя про те, що в разі програшу адвокату або виплачується винагорода менша, ніж передбачена законом, або не виплачується взагалі. Однак, на випадок виграшу така угода в обов'язковому порядку повинна передбачати відповідну «надбавку» до встановленого законом гонорару [256].

Загалом, слід вказати, що у переважній більшості країн Європейського Союзу (Італія, Фінляндія, Франція та ін.) гонорари успіху дозволені в формі застереження *rustum de quota litis*.

Так, згідно ст. 10 Закону № 71-1130 Французької Республіки від 31 грудня 1971 р. (далі – Закон № 71-1130), який реформує деякі судові та юридичні професії, гонорар (*honoraires*) адвоката за консультацію, юридичну допомогу, складання юридичних документів і виступ в суді встановлюється за згодою із клієнтом. На підставі Закону № 71-1130 гонорар вільно обумовлюється між адвокатом і клієнтом, незалежно від виду юридичних послуг адвоката. Сюди не відноситься оплата обов'язкового представництва в суді (*postulation*), яка встановлюється відповідно до нормативних актів.

Проте, принцип вільного визначення гонорару не є абсолютним. Законом № 71-1130 дозволяється комбінована схема – фіксована ставка (загальна або погодинна), до якої додається відсоток у разі успішного вирішення справи (*ibidem*). Це правило діє за умови укладення договору про гонорар із самого початку справи і, у будь-якому випадку, до отримання результату, який і дає право на отримання такого відсотка [257].

У Швейцарській Конфедерації 01.06.2002 р. вступив в силу Федеральний закон про вільне пересування (циркуляцію) адвокатів (*Loi federale sur la libele circulation des avocats, LLCA*), який встановив загальні

принципи, що застосовуються до адвокатської діяльності, а також вичерпно визначив правила здійснення такої діяльності. Згідно ст. 12 цього Закону, адвокат не має права до закінчення справи укласти угоду, в якій гонорар адвоката ставиться в залежність від результату справи. В угоду також не можна включати положення про відмову адвоката від гонорару при несприятливому результаті справи (заборона *pactum de quota litis*). При укладанні угоди адвокат зобов'язаний інформувати клієнта про всі умови оплати своїх послуг, а також періодично або на прохання клієнта продовжувати його інформувати щодо суми гонорарів. Однак федеральний закон не забороняє адвокатам заздалегідь домовитися з клієнтом про оплату послуг або про надбавку до гонорарів в разі успішного завершення справи (*pactum de palmario*). Таким чином, в Швейцарії гонорари адвокатів можуть бути визначені в залежності від наданих послуг і отриманого результату.

З метою уточнення професійних правил, закріплених Федеральним законом про вільну циркуляцію адвокатів, визначення норм професійної етики для адвокатів всіх колегій 10.06.2005 р. Швейцарська Федерація адвокатів прийняла Кодекс професійної етики адвокатів, який вступив в силу 01.07.2005 р. і встановив, що адвокат не може ні отримати частину прибутку від справи в якості гонорарів (*pactum de quota litis*), ні відмовитися від своїх гонорарів на випадок, якщо програє справу. Однак адвокат може обумовити надбавку до свого гонорару на випадок виграшу справи (*pactum de palmario*).

У зв'язку з цим, якщо не брати до уваги чіткої і абсолютної заборони на *pactum de quota litis*, в Швейцарії адвокат досить вільний у визначенні розміру своїх гонорарів і може не тільки врахувати результати своєї діяльності при визначенні фіксованої суми гонорару, але й встановити до нього надбавку на випадок виграшу справи [258].

Гонорар успіху є поширеним явищем серед юридичної спільноти США, Канади, Великої Британії, Австралії, Болгарії та інших державах, однак зі

сфери застосування умовного гонорару в цих країнах вилучені кримінальні й окремі різновиди сімейних справ.

Подібний диференційований підхід С. Іваницьким вбачається оптимальним, оскільки в деяких категоріях проваджень можуть зачіпатися більш чутливі інтереси. Очевидно, що найбільш природнім є застосування гонорару успіху в майнових спорах із визначеною ціною позову. Водночас перенесення утилітарного інструментарію на кримінальні справи й сімейні спори про розірвання шлюбу, стягнення аліментів або поділ сумісно нажитого майна навряд чи можна визнати доцільним через складність підтримання балансу між економічними та етичними домінантами діяльності адвоката в цій сфері, високу уразливість базових соціальних цінностей [259, с. 85].

У всякому разі, питання законодавчого закріплення «гонорару успіху» адвоката залишатиметься дискусійним [260, с. 416]. Зарубіжний досвід врегулювання гонорару успіху доводить, що єдиним шляхом конструктивного вирішення цього питання, започаткованого прийняттям Верховним Судом постанови від 12.06.2018 р. у справі № 462/9002/14-ц, – є законодавча формалізація дозволу адвокату укласти цей різновид угод шляхом доповнення відповідними положеннями ст. 27 і ст 30 Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» та ст. 28 ПАЕ.

Включення до договору про надання правової допомоги умови щодо гонорару успіху вимагатиме ретельної уваги до конструювання предмета правочину, який доцільно побудувати на платформі змішаного договору, що міститиме елементи договору про надання послуг, а не допомоги. Тому що допомога – це сукупність взаємопов’язаних і взаємодоповнюючих дій, тобто діяльність, а послуга – самостійна завершена дія.

Таким чином, розмір гонорару адвоката має вільно обумовлюватись виключно адвокатом і клієнтом, а суд не має права втручатися в ці домовленості коригуючи їх своїми рішеннями. Визначаючи розмір

винагороди, адвокат має враховувати такі критерії, як: юрисдикція спору, складність справи, витрачений час, особу клієнта тощо. Запровадження в Україні гонорару успіху сприятиме підвищенню відповідальності адвоката за свої дії з метою отримання законного та обґрунтованого судового рішення на користь клієнта. Зі своєї сторони, клієнт жодним чином не зазнаватиме відчуття стурбованості щодо можливості чи не можливості оплатити адвокату гонорар успіху, адже розмір винагороди буде справедливим.

У зв'язку з цим вважаємо, що розмір такого виду винагороди має визначатися згідно з офіційною шкалою гонорарів та забезпечуватися контролем з боку органів адвокатського самоврядування. До того ж, варто акцентувати, що у кримінальних та сімейних спорах про розірвання шлюбу, стягнення аліментів або поділ сумісно нажитого майна гонорар успіху адвоката вбачається неприпустимим. Натомість, гонорар успіху адвоката може застосовуватися в майнових спорах із визначеною ціною позову та має визначатися за договором про надання правових послуг із самого початку справи та може в середньому становити від 20 до 50 % суми, що буде стягнута на підставі рішення суду, або встановлюватися у відсотковому еквіваленті до встановленого законом розміру гонорару за представництво у суді.

Гонорар успіху адвоката також може передбачати умову щодо виплати винагороди в меншому розмірі, ніж передбачено, в разі програшу справи. Отже, як бачимо, це питання є доволі комплексним та багатоаспектним, у зв'язку з цим лише чітка логічна структурованість та виважений підхід до його врегулювання з боку законодавця та органів адвокатського самоврядування зможуть поставити крапку у спорах та побоюваннях щодо нього.

Розглянувши проблематику правової регламентації гонорару успіху, звернемо увагу на морально-етичний аспект.

На переконання Й. Бронза, адвокату соромно бути користолюбцем, рвачем, не рахуватися з майновим становищем людини, яка звернулася до нього за допомогою. На думку вченого, адвокату аморально ставити клієнта в такий стан, коли для оплати праці адвоката клієнт повинен продати квартиру, займати великі суми у знайомих. Отже, призначаючи гонорар, адвокат має враховувати майновий стан клієнта. Тим саме він завойовує повагу не тільки своїх клієнтів, але і колег, які не можуть не розуміти тих спонукальних мотивів, якими керувався адвокат, отримуючи скромний гонорар або взагалі звільняючи клієнта від оплати [63, с. 20].

Більше того, Є. Васьковський у стосунках між адвокатом та клієнтом, визначив декілька негативних моментів вільної угоди про розмір гонорару. На думку вченого, такий підхід дає широкий простір свавіллю адвокатів і веде до торгашества і здирства великих гонорарів. Прагнучи наживи, адвокати відкрито надають перевагу і триматимуть сторону заможних клієнтів, відмовляючи в допомозі тим, хто не здатний сплатити винагороду адвокату в бажаному обсязі [5, с. 142].

У свою чергу, О. Грузенберг констатував, що жодна професія, навіть лікаря, не зазнавала такого відсотка безкоштовної допомоги: захист за призначенням суду, постійні юридичні консультації, безкоштовні поради у себе на дому, що вимагали значного напруження сил, а також робота як керівників юридичних конференцій помічників присяжних повірених [261, с. 124]. Точка зору автора не втратила своєї актуальності й сьогодні та ще раз обґрунтовує необхідність встановлення гонорару, розмір якого би враховував складність справи, матеріальний стан клієнта та ін. У свою чергу, головним акцентом встановлення розміру гонорару має бути дотримання принципу справедливості.

На значне коло морально-етичних проблем, пов'язаних з гонораром успіху, звертає увагу А. Бірюкова. На думку вченої, його застосування призводить до:

- спокуси адвокатів отримати бажаний результат будь-якими засобами за принципом «мета виправдовує засоби»;
- особистої зацікавленості адвоката у результаті справи, що перешкоджає його незалежності та неупередженості;
- ускладнення уявлень про «успіх» у контексті виконання певного доручення, особливо якщо йдеться про кримінальне провадження або немайнові спори;
- прийняття адвокатами доручення лише з високою вірогідністю їх успішного і швидкого виконання.

Наведене, безумовно, призведе до завищення вартості послуг адвокатів, адже останні змушені будуть закладати у таку вартість певну «страхову суму» [51, с. 387].

Підсумовуючи дослідження проблематики гонорару-успіху можна стверджувати, що до правових проблемам, відносяться: 1) відсутність національного правового регулювання; 2) неоднозначна судова практика; 3) відсутність єдиної моделі у зарубіжних країнах для запозичення; 4) одиничність научних напрацювань в рамках вирішення питання щодо запровадження цього виду гонорару.

У свою чергу, морально-етична складова проблематики застосування гонорару успіху пов'язана з: 1) обранням адвокатом справи з урахуванням вірогідності її виграшу; 2) порушенням морально-етичних засад, закріплених у законодавстві про адвокатуру; 3) упередженістю населення щодо професії адвоката, що негативно впливатиме на престиж адвокатури в цілому.

Наведені проблеми є послідовними та логічно обумовлюють одна одну.

На нашу думку, проблематика винагороди адвоката тісно пов'язана з належним (неналженим) виконанням ним своїх професійних обов'язків, адже адвокат, відповідно до договору, отримує винагороду за певну дільність – здійснення захисту, представництва або надання інших видів правової допомоги (консультування, супровід бізнесу тощо).

Загалом, під терміном «обов'язок» розуміють те, чого треба беззастережно дотримуватися, що слід безвідмовно виконувати відповідно до вимог суспільства або виходячи з власного сумління [115]. О.Ф. Скакун зауважує, що обов'язок – це передбачені законодавством вид і міра належної поведінки особи, що забезпечується державою [153]. Щодо терміну «неналежний», то під ним розуміється не такий, який повинен бути (поняття за своїм змістом протилежне до слова «належний» – потрібний, необхідний, відповідний) [115].

Закон України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» до професійних обов'язків адвоката відносить: 1) дотримання присяги адвоката України та правил адвокатської етики; 2) на вимогу клієнта надання звіту про виконання договору про надання правової допомоги; 3) невідкладне повідомлення клієнта про виникнення конфлікту інтересів; 4) підвищення свого професійного рівня; 5) виконання рішення органів адвокатського самоврядування; 6) виконання інших обов'язків, передбачених законодавством та договором про надання правової допомоги.

ПАЕ не містять окремої статті присвяченої обов'язкам адвоката, але також закріплюють певні обов'язки адвоката, до прикладу:

обов'язок використовувати всі свої знання та професійну майстерність для належного захисту й представництва прав та законних інтересів клієнта (ст. 7);

обов'язок створити належні умови зберігання документів та інформації, переданих йому клієнтом, адвокатських досьє та інших матеріалів, що знаходяться в його розпорядженні і містять адвокатську таємницю (ст. 10);

обов'язок надавати професійну правничу (правову) допомогу клієнту, здійснювати його захист та представництво компетентно і добросовісно (ст. 11);

обов'язок забезпечувати обґрунтовано необхідний рівень компетентності своїх помічників, стажистів, технічного персоналу та інших осіб, що

залучаються ним для виконання окремих робіт у зв'язку з виконанням доручення (ст. 11);

обов'язок відмовитися від здійснення захисту за дорученням органу (установи), уповноваженого законом на надання безоплатної правової допомоги, коли прийняття доручення або залучення для проведення окремої процесуальної дії через конкретні об'єктивні причини може потягнути порушення прав і законних інтересів цієї особи чи зашкодити її позиції захисту (ст. 41) та інші.

Не можна не згадати, що обов'язки адвоката визначені й процесуальними кодексами України. Проте враховуючи той факт, що професійні обов'язки не є безпосереднім предметом дисертаційного дослідження, вважаємо за доцільне одразу перейти до дисциплінарної практики за їх порушення.

Практика діяльності КДКА свідчить про такі порушення, як допущення адвокатами конфлікту інтересів, неявка адвокатів для проведення слідчих дій, негідна поведінка в суді, подання завідомо неправдивих і фальсифікованих документів, затягування розгляду справи, тиск на свідків, несумісність адвокатської діяльності з іншими видами діяльності тощо. Найбільш поширеними порушеннями адвокатів під час виконання договору про надання правової допомоги (близько 90%) є: отримання гонорару без надання правової допомоги (або її надання не в повному обсязі) та неявка до зали судового засідання [54, с. 130].

В сучасних умовах пришвидшення темпу життя, особливостей специфіки діяльності адвокати, появи нових викликів перед адвокатами через запровадження воєнного стану та запровадження комендантської години в областях України, вкрай гостро постає питання щодо тривалості робочого часу адвоката, адже вона безпосередньо може впливати на належне (неналежне) виконання адвокатом своїх обов'язків.

Зауважимо, що відповідо до роз'яснення РАУ, вирішення питання встановлення і регулювання режиму робочого часу має відбуватися таким чином:

для адвокатів – найманих працівників адвокатських об'єднань – за трудовим законодавством України;

для адвокатів, що здійснюють свою діяльність індивідуально, як самозайняті особи та тих, що залучені до виконання робіт/послуг на підставі цивільно-правових договорів (формально не підпадають під дію трудового законодавства) – режим роботи визначається адвокатами самостійно, але на них також розповсюджуються конституційні гарантії прав людини та громадянина.

Погоджуємося, що самостійне встановлення свого власного режиму роботи має відбуватися адвокатом виходячи із об'єктивних потреб здійснення професійної діяльності та інших об'єктивних обставин. Адвокат не має приймати рішення щодо режиму надання правової допомоги під впливом примусу з боку інших учасників процесу, державних органів чи посадових осіб. РАУ також звертає увагу, що не зважаючи на те, що адвокатська діяльність нормами КЗпП України прямо не регулюється, адвокат є зайнятою особою, що в процесі надання правової допомоги як будь-яка людина втомлюється та втрачає свою працездатність, що характерно для втрати здоров'я. Отже, як будь-яка людина, адвокат потребує часу відпочинку, що дозволить відновити сили та здоров'я [262].

Конституція України кожному гарантує право на належні, безпечні і здорові умови праці, на заробітну плату, не нижчу від визначеної законом (ст. 43). Кожен, хто працює, має право на відпочинок. Максимальна тривалість робочого часу, мінімальна тривалість відпочинку та оплачуваної щорічної відпустки, вихідні та святкові дні, а також інші умови здійснення цього права визначаються законом (ст. 45) [193].

Морально-етичний аспект цієї проблеми пов'язаний з тим, що нехтування відпочинком може призвести не лише до професійної деформації особистості адвоката, але й до його професійного вигорання. Перша стадія такого вигорання характеризується зниженням позитивних емоцій, пов'язаних з роботою, виникненням почуття незадоволеності, тривожності, порожнечі. Друга – обумовлена неприязню і зневажливим ставленням до довірителя, що проявляється спочатку в розмовах з колегами, а потім поступово і в присутності клієнтів. На третій стадії емоційного вигорання професіонал стає байдужим, втрачає інтерес до роботи загалом та оточуючого його світу.

Звісно, професійне вигорання не обумовлюється виключно перевантаженням та роботою понад норму. До нього призводить ціла сукупність факторів, серед яких: 1) індивідуально-психологічні (низький рівень витривалості, самоконтролю, самооцінки; зайва тривожність; боязнь моральної та матеріальної відповідальності, замкнутість, сором'язливість); 2) соціально-психологічні (втрата почуттів підтримки, взаємовиручки в колективі, невідповідність витрат праці рівню винагороди за нього); 3) інші складні умови професійної діяльності (робота з людьми в емоційно напруженій обстановці, відсутність зворотного зв'язку з людьми, висока соціальна гострота розв'язуваних проблем, самотійність і висока відповідальність) [263, с. 94].

Ще одним цікавим аспектом неналежного виконання адвокатом своїх обов'язків є непідвищення свого професійного рівня. У зв'язку з цим постає питання щодо того чи є дисциплінарним проступком порушення Порядку підвищення кваліфікації адвокатів України від 03.07.2021 р. Відповідно до п. 23 цього порядку, Вища школа адвокатури веде облік балів і повідомляє КДКА регіону про неотримання адвокатом необхідної їх кількості за звітний період. У разі надходження скарги на такого адвоката до КДКА за адресою робочого місця адвоката, зазначеною в ЄРАУ, про вчинення інших

порушень, ці данні повинні бути враховані при розгляді дисциплінарної справи. Таким чином, сам факт непідвищення кваліфікації не є самостійним дисциплінарним проступком.

Проте адвоката може бути притягнуто до дисциплінарної відповідальності за дії, що стосуються порядку підвищення кваліфікації опосередковано. В дисциплінарній практиці наявний випадок, коли було виявлені факти опублікування адвокатом у соціальній мережі Фейсбук дописів та коментарів з використанням ненормативної лексики щодо процесу підвищення кваліфікації адвокатів в Україні та допущення ним образливої поведінки у спілкуванні з працівниками технічної підтримки Центру акредитації ВША НААУ. Ці факти стали підставою для ініціювання питання про дисциплінарну відповідальність адвоката.

Дослідження матеріалів звернення скаржника та письмових пояснень адвоката дозволило дійти дисциплінарній палаті КДКА регіону висновку, що такими діями адвокат сприяв обмеженню незалежності адвокатської професії, честі, гідності та ділової репутації своїх колег, підриву престижу адвокатури та адвокатської діяльності [264].

Звісно, наявне значне коло й інших проблем, що можуть мати етичний характер. Серед них, до прикладу, проблематика встановлення довірчих відносин між адвокатом та клієнтом, професійні дилеми в адвокатській діяльності («право-закон», «доцільність-справедливість», «особисте як професійне життя адвоката» [265]) тощо. Деякі з цих проблем вже здобули ґрунтовної наукової розробки, але незважаючи на це, саме проблеми пов'язані з виконанням адвокатом своїх професійних обов'язків та його винагородою за надання правової допомоги вважаємо найбільш актуальними, що також підтверджується наявною дисциплінарною практикою.

Так, гр-ка А. подала скаргу до КДКА Хмельницької області на дії адвоката Б., який, отримавши від неї гонорар, на судові засідання не з'являвся, на телефонні дзвінки не відповідав, а при зустрічі відмовився

віддавати отриману суму винагороди, при цьому ще й погрожував. На дії адвоката Б. було подано ще дві скарги про неповернення ним отриманого гонорару. КДКА у зв'язку з цим вирішила накласти на Б. дисциплінарне стягнення у вигляді зупинення права на заняття адвокатською діяльністю строком на один рік.

Через п'ять місяців після накладення на адвоката Б. дисциплінарного стягнення до КДКА зі скаргою звернувся громадянин В., якого адвокат Б. у період, коли його право на заняття адвокатською діяльністю було зупинено, прийняв громадянина на роботу на посаду помічника адвоката, хоча контракту з ним не уклав та ще отримав від нього додаткову грошову винагороду. Коли В. зрозумів, що адвокат Б. ввів його в оману, гроші з нього отримав незаконно і приймати його на роботу на посаду помічника не може через відсутність у нього вищої юридичної освіти, то звернувся до адвоката Б. з метою повернення незаконно сплачених йому коштів.

На його правомірну вимогу адвокат Б. відповів відмовою. Розглянувши всі матеріали справи та, враховуючи те, що адвокат Б. продовжував надавати адвокатські послуги, чим грубо порушив принцип законності, КДКА двома третинами від її загального складу наклала на Б. дисциплінарне стягнення у вигляді позбавлення права на заняття адвокатською діяльністю з наступним виключенням з ЄРАУ [266].

Щодо взаємовідносин у системі «адвокат-суд та інші учасники судового провадження», то відповідно до Розділу IV ПАЕ, адвокат у відносинах з судом має дотримуватися принципу законності, незалежності, пріоритету інтересів клієнта, чесності та добропорядної репутації.

Адвокат водночас повинен:

- 1) бути наполегливим і принциповим у відстоюванні інтересів клієнта в суді, не поступатися своєю незалежністю у захисті й представництві прав та інтересів клієнта з метою не погіршити стосунків з суддями;

2) у випадку вчинення судом тиску на адвоката – не йти на компроміси, що суперечать охоронюваним законом інтересам клієнта;

3) послідовно дотримуватися принципу пріоритетності інтересів клієнта перед всіма іншими інтересами й міркуваннями, що пов'язані з відносинами адвоката з судом.

Адвокат не повинен залишати без уваги порушення закону, нетактовне і зневажливе ставлення суду та інших учасників процесу, до свого клієнта, його самого, або адвокатури в цілому і повинен реагувати на відповідні дії у формах, передбачених чинним законодавством та/або актами РАУ, НААУ [267, с. 126].

В рамках проблематики відносин адвоката з судом необхідно звернути увагу на Висновок КРЄС «Про відносини між суддями та адвокатами» від 15.11.2013 р. Так, європейські фахівці виокремлюють два аспекти відносин між суддями та адвокатами:

з одного боку, відносини між суддями та адвокатами, які походять від процесуальних принципів та правил в кожній країні, прямо впливають на ефективність та якість судочинства (у висновках та рекомендаціях, викладених у Висновку № (2008) 11 «Про якість судових рішень» КРЄС відзначила, що стандарт якості судових рішень – це результат взаємодії між численними учасниками судової системи);

з іншого боку, відносини, які випливають з професійної поведінки суддів та адвокатів, потребують взаємної поваги до ролей, що відіграють обидві сторони, та конструктивного діалогу між суддями та адвокатами [268].

Щодо поняття роль, то під нею розуміється яка-небудь робота, заняття, вияв себе у чому-небудь; становище, стан, обумовлені певними обставинами; вплив кого-, чого-небудь на щось, чия-небудь участь у чомусь [269, с. 876]. В літературі поняття «роль» часто ототожнюється з поняттям «статус». Проте, на нашу думку, ці поняття не є тотожними. Слід підтримати позицію І.

Кісліциної, яка вказує, що статус – це певна позиція індивіда в окремій структурі, одночасно особа має багато статусів. У свою чергу, роль являє собою динамічний аспект статусу [239].

Кожен індивід має своє соціальне призначення, тобто має призначений йому набір статусів. Коли він використовує права і виконує обов'язки, які становлять його статус, він відіграє роль. Роль і статус є нероздільними, проте саме ролі визначають, що повинна робити особа для суспільства і що суспільство може очікувати від нього [270, с. 25].

Судді та адвокати відіграють різні ролі в судовому процесі. Проте вважаємо, що вони мають й певні точки взаємодії. Так, внесок представників обох професій є необхідним для прийняття справедливого та дієвого рішення в усіх судових процесах відповідно до закону. Крім того, у їх взаємодії мають враховуватися й такі організаційні моменти як, до прикладу, планування судових засідань та графіків розгляду справ, які повинні складатися з метою забезпечення можливості участі у судовому процесі всіх ключових фігур – судді, адвоката, прокурора тощо.

Погоджуємося, що судді й адвокати повинні співпрацювати й з метою заохочення укладення мирових угод між сторонами. Задля цього можна запропонувати проведення спільних навчальних курсів, наукових заходів, що вдосконалять розуміння процедури мирного врегулювання спору за допомоги примирення чи медіації.

Повертаючись до проблематики різності ролей, зазначимо, що вона знайшла своє відображення й у практиці ЄСПЛ. Так, Ф. Марабутто, аналізуючи діяльність португальських адвокатів, стверджує, що насамперед, вони повинні служити інтересам правосуддя, так само як і інтересам тих, хто довірив їм захист своїх прав і свобод. Більш категорично у рішенні по справі *Giannerelli v Wraith* висловився суддя С. Мейсон. На його думку, обов'язки адвоката перед судом мають першорядне значення і повинні бути виконані, навіть якщо клієнт дає йому протилежне доручення. Зауважимо, що Правила

поведінки адвокатів Західної Австралії від 28.05.2012 р. визначають обов'язок адвоката діяти з незалежністю та в інтересах правосуддя першочерговим [271, с. 148].

Звернемо увагу й на наявність сформованої дисциплінарної практики. До прикладу, ВКДКА встановила, що не містить ознак дисциплінарного порушення застосування адвокатом стосовно судді оціночних суджень, що мають під собою певну фактичну основу. Так, в одній з справ, адвокат зазначив, що суддя повинен був беззаперечно залишити клопотання без розгляду або навести підстави для вчинення ним дій всупереч КПК. В подальшому адвокат зазначив, що суддя не лише приступив до розгляду клопотання по суті, а ще й виніс явно неправосудне рішення з цього приводу. Таким чином, на думку адвоката, суддя спотворив ті доводи, які висловлював прокурор у своїх запереченнях проти розгляду даного клопотання. Під час розгляду дисциплінарної справи адвокат пояснила, що її висловлювання були оціночними судженнями, які не ганьблять честь та гідність судді та не завдають шкоди його діловій репутації. КДКА дійшла до висновку щодо необхідності відмови в порушенні дисциплінарної справи стосовно цього адвоката. В подальшому, ВКДКА підтримала цю позицію (рішення № VI-022/2019) [272].

Достатньо цікавою є також практика притягнення адвоката до дисциплінарної відповідальності у випадку затягування ним судового розгляду справи шляхом неприбуття та неповідомлення про неможливість прибуття на судові засідання.

Такі дії, як правило, визнаються порушенням інших обов'язків адвоката, передбачених ст. 34 Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність». Як зазначає А. Бірюкова, у випадку неприбуття в судові засідання захисника у кримінальному провадженні, у якому його участь є обов'язковою, КПК України передбачено відкладення судового розгляду, а якщо причина неприбуття є неповажною – порушення судом питання про

дисциплінарну відповідальність адвоката, який не прибув. Отже, як наголошує вчена, закон ставить у залежність ініціювання питання судом дисциплінарної відповідальності адвоката від визнання (не визнання) причини неприбуття захисника неповажною, не встановлюючи правила, за якими відбувається таке визнання.

Практика дисциплінарної палати Вищої ради правосуддя свідчить про те, що суд у судовому засіданні має з'ясувати поважність причини неявки захисника та наголосити на необхідності надання доказів на підтвердження цих фактів. Натомість, в деяких дисциплінарних справах адвокати не погоджуються із зазначеними висновками та посиляються на положення частини першої ст. 324 КПК України, відповідно до якої, відсутній обов'язок захисника доводити суду або будь-яким іншим особам поважність причин своєї неявки у судові засідання.

Зауважимо, що ч. 3 ст. 28 КПК України встановлює критерії для визначення розумності строків кримінального провадження, серед яких є поведінка учасників кримінального провадження, яка може бути предметом розгляду дисциплінарного органу адвокатури. Крім того, відповідно до ст. 44 ПАЕ адвокат не повинен вчиняти дій, спрямованих на невинуватене затягування судового розгляду справи. Отже, погоджуємося, що підхід дисциплінарної палати Вищої ради правосуддя, відповідно до якого суд у судовому засіданні з'ясовує поважність причини неявки захисника та наголошує на необхідності надання доказів на підтвердження цих фактів, є абсолютно виправданим [273, с. 12-13]

Не можна оминати той факт, що й на суддю покладається ряд етичних обов'язків обумовлених професією. Так, відповідно до Кодексу суддівської етики, суддя повинен здійснювати судочинство в межах та порядку, визначених процесуальним законом, і виявляти при цьому тактовність, ввічливість, витримку й повагу до учасників судового процесу та інших осіб. Суддя також повинен уникати позапроцесуальних взаємовідносин з одним із

учасників процесу або його представником у справі за відсутності інших учасників процесу [201].

Таким чином, можна зробити висновок, що судді України, усвідомлюючи значимість своєї діяльності, задля зміцнення та підтримки довіри суспільства до судової влади добровільно беруть на себе більш істотні обмеження, пов'язані з дотриманням етичних норм як під час здійснення правосуддя, так і поза нього.

Щодо інших учасників судового провадження, то адвокат також має дотримуватися певної культури: 1) він має бути стриманим і коректним; 2) реагувати на неправильні дії або вислови цих осіб у формах, передбачених законом, зокрема у формі заяв, клопотань, скарг тощо; 3) бути тактовним при допиті підсудних, потерпілих, сторін у цивільному процесі, свідків та інших осіб.

ПАЕ не надають перелік інших учасників судового провадження, проте з аналізу норм процесуальних кодексів, можна зробити висновок, що до них належать, до прикладу, третя особа, щодо майна якої вирішується питання про арешт, інша особа, права чи законні інтереси якої обмежуються під час досудового розслідування, особа, стосовно якої розглядається питання про видачу в іноземну державу (екстрадицію), заявник, у тому числі викривач, свідок та його адвокат, понятий, заставодавець, перекладач, експерт, спеціаліст, представник персоналу органу пробації, секретар судового засідання, судовий розпорядник.

Щодо відносин «адвокат–інші органи та особи» (розділ V ПАЕ), то до них можемо зараховувати органи досудового розслідування, адміністративної юрисдикції та інші державні органи та органи місцевого самоврядування. У відносинах з цими суб'єктами адвокат має дотримуватися тих саме принципів і підходів визначених у розділі, присвяченому відносинам із судом.

Відповідно до ПАЕ, адвокат не повинен приймати доручення на ведення справи клієнта, направленою йому особами, що здійснюють досудове розслідування по цій справі. Крім того, він має виявляти принциповість у відстоюванні інтересів клієнта та, за згодою клієнта, оскаржувати незаконні дії посадових осіб або органів, які перешкоджають виконанню доручення, в порядку, передбаченому чинним законодавством.

Не можна залишити поза увагою рішення РАУ № 123 від 15.11.2019 р. «Щодо неприпустимості залучення адвоката до конфіденційної співпраці з органами досудового розслідування при наявній згоді клієнта». Зазначимо, що не лише законодавство про адвокатуру встановлює таке обмеження, але й інші нормативно-правові акти, до прикладу ст. 11 Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність», яка забороняє залучати до виконання оперативно-розшукових завдань осіб, професійна діяльність яких пов'язана зі збереженням професійної таємниці (у тому числі адвокатів). Подібні обмеження можна знайти в ст. 275 КПК України, яка забороняє залучати до конфіденційного співробітництва під час проведення негласних слідчих дій адвокатів, нотаріусів, медичних працівників, священнослужителів, журналістів, якщо таке співробітництво буде пов'язане з розкриттям конфіденційної інформації професійного характеру [274].

Досліджуючи проблематику відносин з органами досудового розслідування, не можна оминати таку проблему як обшуки адвокатських приміщень, вилучення документів та комп'ютерів, залучення адвокатів як свідків у справах їхніх клієнтів, запит на інформацію та документи, захищені адвокатською таємницею. Головну роль у напрацюванні механізмів захисту адвоката, виробленні алгоритмів дій у випадку подібних порушень відведено Комітету захисту прав адвокатів та гарантій адвокатської діяльності при НААУ, який було створено 27.07.2013 року. Відповідно до Положення про Комітет захисту прав адвокатів та гарантій адвокатської діяльності, метою його діяльності є захист професійних, соціальних та інших прав адвокатів,

організація сприяння забезпечення гарантій адвокатської діяльності, та забезпечення необхідних умов для ефективного та якісного виконання адвокатами своїх професійних обов'язків.

Зауважимо, що у 2021 р. до Комітету захисту прав адвокатів та гарантій адвокатської діяльності НААУ надійшло понад ста п'ятдесяти звернень про порушення прав адвокатів і гарантій адвокатської діяльності, зокрема, про:

знищення майна адвокатів – вісім звернень;
 погрози адвокатам – двадцять шість звернень;
 фізична розправа з адвокатами – чотирнадцять звернень;
 негласні слідчі дії – сім звернень;
 кримінальне переслідування адвокатів – одинадцять звернень;
 обшук у приміщеннях адвокатів – шістнадцять звернень;
 виклик на допит – одне звернення;
 виклик на допит – одне звернення;
 порушення процесуальних прав – сорок три звернення;
 наклеп – два звернення.

Щодо вищезазначених звернень Комітетом направлено сто сорок п'ять відповідей, вісімдесят з яких адресовані керівництву правоохоронних органів з вимогами припинити порушення прав адвокатів, а щодо порушників провести службові розслідування та притягти до дисциплінарної відповідальності [275].

Зазначимо, що для того щоб забезпечити належну реалізацію прав адвоката, захистити його честь і гідність, особливо в аспекті відносин з правоохоронними органами, Закон України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» надає додаткові гарантії, які обмежують втручання цих правоохоронних органів у діяльність адвокатів. Ці гарантії зводяться до низки заборон: 1) вимагати надання відомостей, що є адвокатською таємницею; 2) здійснювати огляд, розголошувати, витребувати чи вилучати документи, пов'язані із здійсненням адвокатської діяльності; 3) залучати

адвоката до конфіденційного співробітництва під час проведення оперативно-розшукових заходів чи слідчих дій, якщо таке співробітництво буде пов'язане або може призвести до розкриття адвокатської таємниці; 4) втручатися у приватне спілкування адвоката з клієнтом та у правову позицію адвоката; 5) притягувати адвоката до відповідальності та погрожувати таким притягненням у зв'язку із здійсненням адвокатської діяльності.

Так, можна навести приклад з дисциплінарної практики, коли орган досудового розслідування звернувся до адвоката з вимогою про надання оригіналів первинних бухгалтерських документів товариства, які перебували у нього відповідно до умов договору про надання правової допомоги. Адвокат відмовився виконати вимогу, оскільки документи становили предмет адвокатської таємниці. У зв'язку з такою відмовою, представники правоохоронних органів звернулися до КДКА зі скаргою на дії адвоката, посилаючись на те, що адвокат перешкоджав повному, неупередженому та всебічному встановленню істини у кримінальному провадженні шляхом відмови в наданні документів товариства. За результатами розгляду скарги КДКА дійшла висновку про відсутність в діях адвоката ознак дисциплінарного проступку та відмовила в порушенні дисциплінарної справи відносно адвоката, посилаючись на те, що: 1) адвокат діяв в межах закону, дотримуючись принципу конфіденційності; 2) була відсутня заява клієнта про звільнення адвоката від обов'язку зберігати адвокатську таємницю [276].

Подібні дії з боку правоохоронних органів призводять до психологічного напруження, тиску на адвоката, що, на жаль, може призвести до порушення ним ПАЕ як захисної реакції на нестандартну стресову ситуацію. Проте наслідки можуть мати й більш суттєвий характер та призвести до професійної деформації особистості адвоката, що матиме негативний прояв у всіх аспектах професійної та поза професійної діяльності адвоката. Вважаємо сферу кримінальної юстиції найбільш небезпечною для психологічного здоров'я адвоката, а тому мають вживатися заходи з

попередження деформації особистості. До прикладу, шляхом: 1) психологічного просвітництва адвокатів, психологічної діагностики та індивідуального консультування адвокатів, що передбачає звернення по допомогу до спеціаліста; 2) тренінгів професійного та особистісного зростання адвокатів; 3) зміни виду діяльності в неробочий час (втом, в тому числі і розумове стомлення від професії відновлюється спокоєм та відпочинком); 4) творчості (загалом, творчий підхід до вирішення буденних юридичних справ допоможе адвокату дещо з іншого куту зору поглянути на шляхи їх вирішення).

Щодо взаємодії з іншими суб'єктами, то законом встановлено ряд механізмів, які дають адвокату можливість більш повно виконувати завдання в рамках доручення клієнта. Найбільш дієвим вважається можливість направлення адвокатського запиту [277, с. 4], відповідно до якого органи державної влади, місцевого самоврядування, громадські об'єднання, їх службові чи посадові особи та інші організації, куди буде направлено адвокатський запит, зобов'язані не пізніше п'яти робочих днів, з дня отримання запиту надати відповідь, копії документів тощо (за виключенням випадків, коли законодавством передбачені певні обмеження, до прикладу, стосовно інформації з обмеженим доступом, або якщо надання відповіді на запит потребує опрацювання значного обсягу інформації).

Зауважимо, що навіть реалізуючи право на адвокатський запит, адвокат має пам'ятати й про етичний аспект:

1) запит не може стосуватися надання консультацій і роз'яснень положень законодавства (у протилежному випадку це свідчитиме про некомпетентність адвоката, його неосвіченість щодо норм законодавства, що негативно вплине на престиж всього інституту адвокатури, або про його намагання перекласти свою роботу на іншу особу);

2) необхідно дотримуватися ділового стилю спілкування (форма звернення до адресата, стиль викладення запиту);

3) належне зовнішнє оформлення запиту та тих документів, що до нього додаються.

Дослідження відносин «адвокат-інший адвокат», врегульовані Розділом VI ПАЕ, варто розпочати з того факту, що вони повинні будуватися на засадах розуміння адвокатами суті своєї професії, дотримання професійних прав адвокатів, колегіальності, та слідування всім основним принципам адвокатської етики, які передбачені у ПАЕ.

Відповідно до ПАЕ адвокат не повинен допускати щодо іншого адвоката:

висловлювань, що принижують його честь та гідність, завдають шкоди його діловій репутації, нетактовних та принизливих висловів;

поширення свідомо неправдивих відомостей про нього;

спроб схилити клієнта іншого адвоката до розірвання з ним угоди про надання правової допомоги;

спілкування з клієнтом іншого адвоката без згоди останнього з приводу виконуваного ним доручення;

намагань схилити до укладення угоди про надання правової допомоги особу, що прийшла в адвокатське об'єднання до іншого адвоката;

навмисного введення іншого адвоката в оману стосовно справи, в судовому розгляді якої вони обидва беруть участь, щодо місця і часу проведення судових засідань, результатів розгляду справи судами різних інстанцій, наявності доказів (і намірів їх представити), які в дійсності не існують, намірів свого клієнта, які стосуються предмета спору і ведення справи, умов мирової угоди, що пропонується [278].

Ст. 50 ПАЕ встановлює, що відносини між адвокатами повинні будуватися на засадах взаємної поваги, дотримання професійних прав адвокатів та гарантій професійної діяльності, слідування принципам адвокатської діяльності, передбаченим Законом України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність», ПАЕ, рішеннями З'їзду, актами РАУ, НААУ.

Корпоративна єдність адвокатів вимагає від них взаємної довіри та співпраці на користь їх клієнтів, зокрема, уникнення штучного породження чи поглиблення конфліктів між клієнтами. При цьому принцип пріоритетності інтересів клієнта має перевагу перед міркуваннями корпоративної єдності.

Зауважимо, що поняття «корпоративна єдність» або «корпоративність» можна як в ПАЕ, так й в юридичній літературі та публікаціях НААУ. У зв'язку з цим, пропонуємо визначення цього поняття: «корпоративна єдність адвокатів» – сталий взаємозв'язок всередині адвокатського співтовариства, що обумовлюється незалежністю адвокатури від держави, самоврядністю та однаковими для всіх адвокатів правовими та морально-етичними засадами професії.

Адвокат України має також визнавати професійний статус адвокатів іноземних держав, які здійснюють адвокатську діяльність в Україні згідно із Законом України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність», та ставитись до них з повагою як до колег.

У разі спілкування між адвокатами за допомогою матеріальних носіїв інформації адвокат, який передає відомості, конфіденційність яких він бажає зберегти, має чітко повідомити про це адвоката-рецепієнта інформації, а останній має зберігати конфіденційність такої інформації або негайно повідомити про неможливість її забезпечення [142].

Негативне реагування адвоката на незаконну чи неетичну поведінку іншого адвоката, унаслідок чого йому було заподіяно або може бути заподіяно шкоди йому чи інтересам його клієнта – є допустимим. Адвокат може подавати звернення (заяви, скарги) в органи адвокатури, які наділені дисциплінарними повноваженнями стосовно адвокатів, а також використовувати інші форми захисту прав та законних інтересів особи, передбачених чинним законодавством України. Вкрай позитивним вважаємо можливість вживати процедуру мирного врегулювання конфлікту

(процедуру примирення здійснюватиме голова регіональної ради або інший уповноважений представник органу адвокатського самоврядування).

В рамках цього питання заслуговують на увагу висновки О. Фоміної, яка досліджувала вжиття заходів мирного врегулювання конфлікту між адвокатами в порядку ст. 52 ПАЕ та роль груп медіації при радах адвокатів регіону. Зокрема, після вжиття Радою адвокатів заходів медіації адвокатів вдалося примирити і вони не зверталися зі скаргами до КДКА. Крім того, дослідження рішень КДКА та ВКДКА дає можливість говорити про приділення уваги питанню, чи надано докази мирного врегулювання конфлікту між адвокатами [279, с. 5].

Етичні вимоги до відносин «адвокат–адвокат» також передбачають й певні обмеження при використанні ЗМІ: адвокат зобов'язаний уникати розголошення відомостей в ЗМІ чи поширення іншими способами інформації, що ганьбить іншого адвоката, якщо цього не вимагають його законні інтереси, інтереси його клієнта чи Адвокатури України.

Звісно, адвокат також має утриматись від обговорення з клієнтом відомостей, що стосуються особистого життя іншого адвоката, його походження, матеріального стану, національної належності та інших відомостей, що стосуються адвоката, які не мають відношення до суті доручення [15, с. 126].

Етика відносин адвоката з іншими суб'єктами розвивається під впливом сучасних процесів, що відбуваються в суспільстві. Найбільш яскравою тенденцією останніх років є діджиталізація адвокатури, що обумовлюється: 1) розвитком комп'ютерних технологій та мережі Інтернет; 2) поширенням гострої респіраторної хвороби COVID-19, спричиненої коронавірусом SARS-CoV-2; 3) воєнним станом в країні, запровадженням Указом Президента України від 24.02.2022 р. № 64/2022. Наведене дозволяє зробити висновок про зміну характеру спілкування з очного формату на дистанційний, що

знаходить прояв у всіх сферах діяльності адвоката, починаючи з спілкування з клієнтом, та закінчуючи порядком підвищення кваліфікації.

Сучасна ситуація в країні, обумовлена воєнним станом, призводить до виникнення нових категорій справ у провадженнях адвокатів: до прикладу, про пришвидшення усиновлення, визначення місця проживання дитини тощо за обставин воєнного стану; відшкодування збитків, завданих унаслідок воєнної агресії; про злочини, передбачені ст. 111, 114, 438 Кримінального кодексу України, та інші. Окремою етичною проблемою є захист російських військовополонених, що потребує від українських адвокатів моральної сили, високого професіоналізму, а від суспільства – недопустимості ототожнення адвоката з клієнтом, розуміння функціонального призначення адвокатури. Як свідчить практика, одним з прикладів, коли адвокати надають правову допомогу російським військовополоненим є допомога в рамках системи БПД [280].

Ще одним напрямком в діяльності адвокатів, який набув поширення через воєнні дії на території країни, є волонтерство. Волонтерство це форма благодійності, що здійснюється добровільно, безкорисливо та усвідомлено фізичними особами, що виражається через особисте надання робіт та послуг та ґрунтується на принципах законності, гуманності, гласності, рівності та здійснюється для досягнення суспільно-значущих цілей.

Перш за все зазначимо, що волонтерська діяльність відповідно до ст. 7 Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» може бути сумісною з адвокатською. Окрім Центру координації волонтерської допомоги військовослужбовцям при НААУ функціонують Адвокатські волонтерські центри при радах адвокатів регіону. До прикладу, Адвокатський волонтерський центр діє при Раді адвокатів Одеської області. Він надає допомогу адвокатам, призваним до Збройних сил України, ветеранам адвокатури, сім'ям з дітьми, внутрішньо переміщеним особам, шпиталям, військовим частинам тощо.

На нашу думку, декілька слів варто приділити морально-етичному аспекту волонтерської діяльності та її відповідності ПАЕ. Взагалі, поняття «волонтерство» ототожнюють з поняттям «добродійність», адже останнє походить від слів «діяти» та «добро» [281]. До волонтера як особи висувається ряд морально-етичних вимог: стриманість, коректність, чесність, конфіденційність, незалежність, відповідальність, старанність тощо. Крім того, волонтер не може створювати ілюзій у інших осіб щодо можливих шляхів допомоги. Отже, можна зробити висновок щодо подібності морально-етичних засад діяльності волонтера та адвоката.

У той саме час робота волонтера є вкрай складною з психологічної точки зору та пов'язана зі значним колом дилем (наприклад, чи можна надавати допомогу декілька разів одній і тій самій особі? що робити, у випадку, коли особа відмовляється надавати підтвердження використання наданої допомоги належним чином?). Отже, вважаємо, що здійснюючи волонтерську діяльність, адвокат має дотримуватися принципів та ідей закладених в ПАЕ. Це допоможе уникнути завдання шкоди як своїй репутації, так і престижу адвокатури загалом.

Отже, вважаємо, що проблематика дотримання етичного аспекту у професійній поведінці адвоката пов'язана з:

- 1) неможливістю повністю врегулювати всі аспекти адвокатської діяльності;
- 2) двостороннім характером відносин між адвокатами та іншими особами (наявність взаємних прав, обов'язків, гарантій діяльності);
- 3) рівнем психологічної готовності адвоката до виникнення конфліктних ситуацій;
- 4) колізіями між правилами адвокатської етики та нормами законодавства (до прикладу, законодавство про безоплатну правову допомогу наділяє центри правом моніторингу адвокатської діяльності, у т.ч.

адвокатського досьє та т.і, що не відповідає принципу конфіденційності та збережню адвокатської таємниці).

РОЗДІЛ 4. ЮРИДИЧНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ЗА ПОРУШЕННЯ ПРАВИЛ АДВОКАТСЬКОЇ ЕТИКИ

4.1. Види юридичної відповідальності за порушення правил адвокатської етики

Ст. 66 ПАЕ передбачає, що за порушення правил адвокатської етики до адвоката можуть бути застосовані заходи дисциплінарної відповідальності в порядку, передбаченому законодавством про адвокатуру та адвокатську діяльність, рішеннями З'їзду адвокатів України, актами РАУ та НААУ.

Проте необхідно звернути увагу й на інші види юридичної відповідальності, які прямо або опосередковано пов'язані з порушенням адвокатами правил адвокатської етики. Так, окрім дисциплінарної відповідальності, до адвоката може бути застосована адміністративна відповідальність, яка нерідко поєднується із дисциплінарною. Зауважимо, що в юридичній літературі наявні два визначення терміна «адміністративна відповідальність»:

1) як реагування держави на адміністративне правопорушення, що виражається в реалізації компетентним органом (посадовою особою) права пред'явити обвинувачення певній особі, піддати протиправне діяння офіційній оцінці і у випадку негативної оцінки застосувати до винної особи адміністративні стягнення;

2) специфічне положення правопорушника, який поряд із зазнанням адміністративно-примусових заходів впливу реалізує процесуальні права на надання пояснень по суті порушення, справедливу та об'єктивну оцінку компетентним органом скоєного діяння та коректне з правового та морального поглядів застосування до нього адміністративного покарання [282, с. 58].

Кодекс України про адміністративні порушення не містить прямих норм щодо відповідальності адвоката за вчинення адміністративних

правопорушень. Отже, адвокат несе відповідальність так само, як й інші особи. Разом з тим, у випадку порушення правил адвокатської етики він може бути притягнений до адміністративної відповідальності за ст. 185-3 КУпАП України, яка передбачає відповідальність за прояв неповаги до суду, та за ст. 185-11 КУпАП України, тобто за розголошення відомостей про заходи безпеки щодо особи, взятої під захист та інші [283].

На нашу думку, особливу увагу варто звернути на правопорушення, пов'язане з неповагою до суду. Процесуальні кодекси містять подібні норми відповідно до яких за прояв неповаги до суду винні особи притягуються до відповідальності, встановленої законом. Питання про притягнення учасника справи або іншої особи, присутньої в залі судового засідання, до відповідальності за прояв неповаги до суду вирішується судом негайно після вчинення правопорушення, для чого у судовому засіданні із розгляду справи оголошується перерва, або після закінчення судового засідання (ст. 216 Цивільного процесуального кодексу України [284], ст. 134 Кодексу адміністративного судочинства України [285], ч. 4 ст. 74 Господарського процесуального кодексу України [286]).

Звернемо увагу, що КУпАП визначає неповагу до суду як злісне ухилення від явки в суд свідка, потерпілого, позивача, відповідача або в непідкоренні зазначених осіб та інших громадян розпорядженню головуєчого чи в порушенні порядку під час судового засідання, а так само вчинення будь-ким дій, які свідчать про явну зневагу до суду або встановлених у суді правил.

У якості кваліфікуючої ознаки КУпАП визначає вчинення тих саме діянь повторно протягом року після накладення адміністративного стягнення.

В юридичній літературі перелік прикладів неповаги до суду знайшли своє відображення в роботі В. Чернишова. Вчений до проявів неповаги до суду зараховував: неявку адвоката у судові засідання; запізнення адвоката у судові засідання; самовільне залишення судового засідання; зрив судового

розгляду; прояви неповаги, які фактично містяться у складених адвокатом документах [287, с. 104].

Звернемо увагу, що Закон СРСР «Про відповідальність за неповагу до суду» від 02.11.1989 р. містив більший перелік діянь, які варто кваліфікувати як неповагу до суду. До цих діянь належали:

- 1) втручання у вирішення судових справ;
- 2) погроза щодо судді чи народного засідателя;
- 3) образа судді або народного засідателя;
- 4) невиконання судового рішення;

5) прояв неповаги до суду (що виражається в злісному ухиленні від явки в суд свідка, потерпілого, позивача, відповідача або в непокорі зазначених осіб та інших громадян розпорядженню головуєчого чи в порушенні порядку під час судового засідання, а також вчинення ким-небудь дій, що свідчать про явну зневагу до суду чи встановлених у суді правил);

6) перешкоджання явці до суду народного засідателя;

7) невжиття заходів щодо окремої ухвали (постанови) суду або подання судді [288].

Розкриваючи питання щодо змісту правопорушення «неповага до суду», відзначимо, що чинне законодавство пов'язує розуміння цього поняття виключно з розглядом справи в тому чи іншому провадженні, у межах конкретного судового засідання. Цю ж позицію відтворено в пояснювальній записці до проекту Закону України «Про внесення змін до Кодексу України про адміністративні правопорушення щодо удосконалення відповідальності за зрив розгляду судових справ та прояв неповаги до суду», у якій зазначено, що чинне законодавство не визначає відповідальність за прояви неповаги до суду поза приміщеннями органів судової влади.

Нагадаємо, що застосування до адвоката заходів адміністративного впливу не є перешкодою для звернення суду до регіональних кваліфікаційно дисциплінарних комісій із метою застосування до адвоката за вчинення

такого діяння також заходів дисциплінарного впливу [289].

У якості прикладу наведемо випадок, що стався в Енергодарському міському судді Запорізької області. Суддя Н. Вільямовська відповідно до ст. 185-3 КУпАП «Прояв неповаги до суду або Конституційного Суду України» застосувала до адвоката такий вид стягнення як штраф. У протоколі, складеним судовим розпорядником, було встановлено, що адвокат жодним чином не реагувала на зауваження головуючого судді, чим порушила адвокатську етику, та проявила неповагу до суду [290].

Загалом, питання про притягнення адвоката до відповідальності за прояв неповаги до суду є одним із найпоширеніших, оскільки є вказівка на правопорушення, що посягають на встановлений порядок здійснення правосуддя в Україні [289, с. 295]. Задля виправлення подібної ситуації та зменшення кількості випадків притягнення до відповідальності за це правопорушення, заслуговує на підтримку точка зору А. Процика, який вказує що до суду потрібно ставитися з повагою, оскільки такою поведінкою особа не лише проявляє особисту культуру, а й фактично визнає необхідність дотримання тих норм та правил поведінки, що існують у державі [291, с. 9]. У свою чергу, діяння, яке спрямовується на підриг честі й гідності учасників судового розгляду, створює напруженість та неприємну атмосферу при розгляді справи, що не сприятиме відправленню правосуддя на належному рівні [292, с. 30].

Як вказує В. Вовнюк, наявність відповідальності за неповаги до суду спрямована на забезпечення ефективності діяльності суду через дотримання певного рівня правової поведінки, культури юридичної практики і професійної правової культури. Проте питання щодо наявності або відсутності факту неповаги до суду має вирішуватися в кожному конкретному випадку. Так, Рада адвокатів України у своєму рішенні «Про життя заходів щодо недопущення порушення права особи на отримання професійної правничої допомоги» від 27.06.2019 №86 встановила, що у разі

неможливості надання адвокатом професійної правничої допомоги в неналежно облаштованому залі судових засідань (без наявності щонайменше столу та стільців для адвоката та його клієнта з можливістю їхнього безперешкодного конфіденційного спілкування) залишення адвокатом такої зали судових засідань не може розцінюватись як порушення правил адвокатської етики, трактуватись як прояв неповаги до суду та слугувати притягненню адвоката до відповідальності встановленої законом [293].

Водночас практика діяльності дисциплінарних палат КДКА свідчить про те, що адвокати притягаються до відповідальності за неповагу до суду як вид порушення правил адвокатської етики, у тому числі й за дії, вчинені поза судовим розглядом справи.

У зв'язку з проведеним дослідженням, вважаємо за необхідне запропонувати власне визначення поняття «неповага адвоката до суду», а саме – умисне або неумисне діяння, вчинене під час судового процесу, що порушує визначений процесуальним законодавством порядок відправлення правосуддя, або поза судовим процесом, яке знаходить прояв у зневажливому ставленні до судді, колегиї суддів, присяжних (-ого), до системи правосуддя в цілому незалежно від причин такої поведінки.

Не можна залишити поза увагою й практику ЄСПЛ щодо справ, які стосуються питання правомірності/неправомірності притягнення адвокатів до відповідальності за неетичні висловлювання в суді, адже вони можуть бути корисними для українських судів з аналогічних справ.

Наприклад, важливою для ознайомлення є рішення у справі «Купріану проти Кіпру» від 15.12.2005 р., де ЄСПЛ було визнано порушення ст. 10 Конвенції через засудження заявника, адвоката М. Купріана, який здійснював представництво у кримінальній справі, до позбавлення волі на п'ять днів за неетичну поведінку у суді.

Досліджуючи об'єктивність застосованого заходу, ЄСПЛ виокремив, що проблема захисту авторитету суду, а отже й поваги до нього, є достатньою

підставою для обмеження права адвоката на свободу слова у ході судового розгляду справи, а засудження адвоката до позбавлення волі може мати «стримуючий ефект». Проте така підстава у відповідності до практики ЄСПЛ є достатньо рідким випадком і застосовується лише у виняткових обставинах. Для того, щоб суспільство було впевнене у належності запобіжних заходів, необхідно зважати, чи не створить такий «стримуючий ефект» небажаних наслідків для клієнта.

В іншій справі «Чеферин проти Словенії» від 29.01.2018 р. ЄСПЛ в своєму рішенні визнав порушенням право на свободу вираження поглядів та встановив, що адвокат має право на критику експертів та прокурора під час судового засідання, але такі висловлювання мають стосуватися судового процесу та бути озвучені під час засідання (заявник по цій справі був покараний національним судом за неповагу до суду).

ЄСПЛ було встановлено, що адвокат здійснював представництво у кримінальній справі. У процесі розгляду справи були залучені експерти, які мали оцінити ймовірність злочину. Проте адвокат назвав висновки експертів «вигадованими конструкціями», «професійно слабкими», методи психолога – «застарілими методи з кам'яного віку психології», прокурора в апеляції адвокат звинуватив у приховуванні шокуючих доказів, які могли б звільнити відповідача від відповідальності, а весь судовий процес назвав «фарсом» [294].

ЄСПЛ, дослідивши матеріали справи, дійшов висновку, що вказані висловлювання хоч і мали негативне, місцями вороже значення, але вони були визнані оціночними судженнями, що стосувалися сертифікованих експертів та інших осіб, які не можна розцінювати як персональні атаки чи як такі, що спрямовані на особисту образу. Більше того, ЄСПЛ акцентував увагу, що самому адвокату не дали жодної можливості захистити свою позицію та наголосив на тому, що національний суд повинен здійснювати судовий розгляд у такий спосіб, щоб забезпечити справедливість абсолютно

для всіх, а не лише для перевірки окремих процедур у суді. Такий підхід є показником верховенства права та гуманізму, а тому його доцільно застосовувати національним судам у майбутньому.

Як бачимо, ЄСПЛ подібну категорію справ розглядає крізь призму суспільного інтересу та виокремив чіткі критерії, які необхідно враховувати органам судової влади при обмеженні права адвоката на свободу слова, а саме: статус адвоката, права клієнта, мета, час, публічність тощо. Попри визначені орієнтири, ЄСПЛ при розгляді подібної категорії справ у більшості випадків визнає порушення ст. 10 Конвенції. Вважаємо такий погляд цілком адекватним, оскільки право на свободу слова є ознакою розвинутого демократичного суспільства.

Попри те, що у наш час, серед адвокатів України негативним феноменом є широке розуміння меж свободи слова, вважаємо достатнім знайти виважений підхід та справедливий баланс між свободою слова адвоката та авторитетом судової влади, повагою до суду, що у свою чергу встановить певні межі щодо висловлювань адвоката, проте жодним чином не обмежить його право на свободу вираження поглядів та не стане підставою для його притягнення до відповідальності відповідно до положень КУпАП. Тому немає жодного сумніву, що сьогодні, практика ЄСПЛ є суспільно необхідною та корисною для подальшого розвитку та функціонування адвокатури на високому рівні у нашій державі.

Щодо кримінальної відповідальності адвоката за порушення правил адвокатської етики, то перш за все варто розпочати з визначення змісту цього виду юридичної відповідальності.

Зазначимо, що у науці кримінального права відсутнє єдине розуміння цього виду відповідальності. Одні автори ототожнюють його з кримінальним покаранням, інші – розглядають як конкретні кримінально-правові відносини. У загальному сенсі це різновид юридичної відповідальності, що полягає у відповідній реакції держави на вчинене в минулому

правопорушення. З цього погляду кримінальну відповідальність можна визначити як вид і міру зазнавання особою, що вчинила кримінальне правопорушення, певних обмежень прав і свобод людини, передбачених законом [295].

На практиці, проблема притягнення адвоката до кримінальної відповідальності, унаслідок порушення норм етики не є частим випадком. Щодо теоретичних напрацювань, то в науковій літературі можна зустріти пропозиції щодо запровадження кримінальної відповідальності за порушення адвокатської таємниці. Так, С. Логінова пропонує доповнити КК України ст. «Кримінальна відповідальність адвоката, помічника адвоката, працівників адвокатських об'єднань за розголошення адвокатської таємниці» [26, с. 20]. Очевидно, що внесення таких законодавчих змін було б доцільним у разі вчинення такого діяння з особистих або корисливих мотивів, яке спричинило значну шкоду потерпілому.

Найпоширенішими нормами, які можуть поєднуватися із порушеннями ПАЕ, на нашу думку, є норми, передбачені у розділі XVII КК України – «Кримінальні правопорушення у сфері службової діяльності та професійної діяльності, пов'язаної з наданням публічних послуг» та розділі XVIII – «Кримінальні правопорушення проти правосуддя», а саме:

ст. 368-4 – підкуп особи, яка надає публічні послуги, де йдеться про отримання вигоди у своїй діяльності, шляхом підкупу особи, яка здійснює професійну діяльність, пов'язану із наданням публічних послуг;

ст. 369-2 – зловживання впливом, в якій йдеться про пропозицію або надання неправомірної вигоди особі, яка погоджується за таку вигоду вплинути на рішення особи, уповноваженої на виконання функцій держави (найчастіше це проявляється у взаємовідносинах «адвокат-суддя», «адвокат-експерт», «адвокат-нотаріус» тощо);

ст. 376 – втручання в будь-якій формі у діяльність судді з метою перешкодити виконанню ним службових обов'язків або винесення ним неправосудного рішення;

ст. 400-1 – представництво в суді без повноважень, що передбачає завідомо неправдиве повідомлення суду про повноваження представляти іншу особу в суді, а так само умисне невнесення адвокатом до ордера відомостей щодо обмежень повноважень, встановлених договором про надання правничої допомоги [96].

На нашу думку, вчинення адвокатами таких правопорушень є вкрай неприпустимим та можливе лише особами з низькими моральними та етичними установками, які мають на меті власне збагачення будь-яким способом, нехтуючи та порушуючи норми КК України та ПАЕ. Вчинення таких суспільно небезпечних діянь адвокатами є показником недосконалості процедури набуття статусу адвоката та відсутності належного саморегулювання в рамках інституту адвокатури.

Якщо досліджувати цивільно-правову відповідальність, то перш за все відзначимо, що це один із видів юридичної відповідальності, який застосовується у вигляді санкцій до правопорушника, що передбачає покладання на нього додаткових цивільно-правових обов'язків аж до позбавлення його частково чи повністю певного суб'єктивного цивільного права (відшкодування матеріальної шкоди, інших майнових та грошових стягнень за понесені втрати клієнта).

За підставами застосування цивільно-правову відповідальність поділяють на договірну та недоговірну (деліктну). Умовою цивільно-правової відповідальності є обов'язкова наявність таких складників: 1) шкоди як негативного наслідку протиправної поведінки; 2) протиправної поведінки (дії чи бездіяльності) особи; 3) причинного зв'язку між протиправною поведінкою та шкодою; 4) вини завдавача шкоди.

Погоджуємося, що перші три умови є об'єктивними, а четверта (вина) є суб'єктивною підставою цивільно-правової відповідальності [297, с. 18].

Розглядаючи це питання щодо клієнта, то, безумовно, мова йде про договірну відповідальність. Підстави притягнення до цієї відповідальності адвоката є порушення договору про надання правової допомоги. Застосування до адвоката заходів цивільно-правової відповідальності може бути за наявності таких підстав як: 1) недотримання процедури та несвоєчасний рух справи за стадіями процесу; 2) не обґрунтування своєї правової позиції; 3) помилки, які адвокат робить у судовому засіданні або в процесі підготовки до нього; 4) не інформування свого довірителя про рух справи; 6) несвоєчасна подача клопотань тощо.

Не можна оминати той факт, що можлива й протилежна ситуація, коли адвокат перевищує свої повноваження. У такому випадку на адвоката може бути покладено обов'язок сплатити судові витрати та невиправдані витрати, які поніс клієнт.

На жаль, досить часто на практиці зустрічаються випадки, коли клієнти звертаються до КДКА із скаргою на бездіяльність захисника та неправомірність отриманих коштів. Таку категорію спорів КДКА намагаються виокремити із сфери дисциплінарних проваджень. Як відзначає В. Загарія, вони стосуються сфери цивільно-правових відносин, адже є договір, перелік описаних послуг та вимога повернути гроші. Отже, КДКА не може втручатися в цивільно-правові відносини між клієнтом і адвокатом, і, як наслідок, в задоволенні таких скарг відмовляє [298].

Зазначимо, що питання цивільної відповідальності адвоката нерозривно розглядається з проблематикою запровадження страхування професійної відповідальності адвоката. У зв'язку з тим, що це не є безпосереднім предметом нашого дослідження, вважаємо за доцільне зупинитися на деяких ключових аспектах.

По-перше, ідея професійного страхування знайшла міжнародного закріплення. Так, Загальний кодекс правил для адвокатів країн ЄС передбачає, що адвокати завжди повинні бути застраховані від пред'явлення необґрунтованих позовів, пов'язаних з недостатньою професійною компетентністю. Розмір страховки має визначатиметься в розумних межах співвідносно з ризиком можливих помилок, допущених адвокатами у ході здійснення професійної діяльності [172].

По-друге, страхування професійної відповідальності передбачено в багатьох зарубіжних країнах (до прикладу, Німеччина, Австрія, Велика Британія тощо).

По-третє, дискусія щодо доцільності такого страхування обговорюється вже протягом тривалого часу (прихильниками цієї ідеї можна вважати О. Світличного, Т. Вільчик, Л. Чекмарьову, Н. Обловацьку; супротивниками – О. Фоміну).

Повертаючись до відповідальності адвоката за порушення правил адвокатської етики, слід зупинитися на застосуванні до учасників судового процесу такої санкції, як накладення грошових стягнень відповідно до норм процесуальних кодексів (ст. 144 Кримінального процесуального кодексу України, ст. ст. 144, 148 Цивільного процесуального кодексу України, ст. ст. 132, 135 Господарського процесуального кодексу України, ст. ст. 145, 149 Кодексу адміністративного судочинства України). Виникає запитання, чи можна вважати ці стягнення санкціями за порушення ПАЕ. Вважаємо, що – так, оскільки йдеться про порушення процесуального законодавства, що йде на шкоду інтересам правосуддя. Проте, цей вид юридичних санкцій стоїть осторонь усіх інших видів юридичної відповідальності, і гарантії законності зазначених заходів є значно меншими, ніж санкцій, передбачені іншими законами.

Зважаючи на різноманітність видів відповідальності адвоката, О.М. Овчаренко зазначає, що у випадку притягнення адвоката до різних видів юридичної відповідальності він має право на певні гарантії, а саме:

встановлення факту порушення ним обов'язків, передбачених законом;

закріплення прозорої процедури розгляду справи із забезпеченням прав адвоката: на повне інформування стосовно скарг, поданих проти нього; на ознайомлення з усіма доказами, зібраними у його справі; бути вислуханим (усно й письмово) органами, що здійснюють відповідне провадження на всіх його стадіях; особисто постати перед цими органами під час провадження у його справі; на представництво власних інтересів; на правовий захист від неправомірного впливу органів, які здійснюють провадження у справі, та їх посадових осіб;

передбачення законом можливих санкцій, які сформульовані чітко й однозначно;

застосування санкції, що відбувається з урахуванням принципу пропорційності покарання вчиненому порушенню та його індивідуалізації;

право оскаржити ухвалене рішення у судовому порядку [299, с. 54].

Вбачається, слід дещо уточнити зазначений перелік, зокрема, включивши до гарантій встановлення факту порушення адвокатом обов'язків, передбачених не лише законом, але й договором про надання правової допомоги, а також розширити зміст права на оскарження рішення про притягнення до дисциплінарної відповідальності, яке можливо реалізувати не лише у судовому порядку, але й шляхом звернення до ВКДКА. Водночас, право адвоката особисто постати перед дисциплінарними органами, навпаки, обмежується ст. 39 Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність», яка не передбачає участь адвоката на засіданні дисциплінарної палати під час вирішення питання про порушення або відмову в порушенні дисциплінарної справи, та ч.2 ст. 40 вказаного Закону,

відповідно до якої повторна неявка адвоката, навіть з поважних підстав, не є перешкодою для розгляду справи.

Таким чином, підсумовуючи вивчення проблематики юридичної відповідальності за порушення правил адвокатської етики, можна відзначити:

- 1) за порушення ПАЕ на рівні правових актів прямо закріплено лише дисциплінарну відповідальність;
- 2) інші види юридичної відповідальності мають субсидіарний до дисциплінарної відповідальності характер;
- 3) притягнення адвокатів за порушення ПАЕ до інших видів відповідальності не є характерним.

Отже, гарантією належного виконання адвокатом своїх обов'язків є правовий інститут відповідальності адвоката. Щодо притягнення адвоката до дисциплінарної відповідальності за порушення ПАЕ, то її детальний аналіз буде проведено у наступному пункті роботи.

4.2. Особливості дисциплінарної відповідальності адвоката за порушення правил адвокатської етики

Дослідження особливостей дисциплінарної відповідальності адвоката за порушення правил адвокатської етики варто розпочати з того факту, що поняття «дисциплінарна відповідальність» законодавчо не закріплене, а в юридичній літературі щодо нього немає єдиної точки зору. Аналіз юридичної літератури дозволив зробити висновок щодо різноплановості запропонованих визначень. До прикладу, під дисциплінарною відповідальністю адвоката розуміється окремий вид юридичної відповідальності, який застосовується до суб'єкта дисциплінарних правовідносин за вчинення дисциплінарного проступку, що виявляється у невиконанні або неналежному виконанні адвокатом своїх професійних обов'язків і встановлює застосування передбачених законом або нормами адвокатської етики заходів

дисциплінарного впливу у встановленому для цього процедурному порядку [300, с. 24].

Крім того, дисциплінарна відповідальність адвоката може визначатися як позитивна відповідальність, що властива адвокату як почуття обов'язку та сумлінного ставлення до його виконання, та ретроспективна, що застосовується до адвоката в особливому процедурному порядку як засіб примусу за неналежне виконання адвокатського обов'язку [301].

Т. Вільчик визначає дисциплінарну відповідальність адвоката як особливий вид юридичної відповідальності, який настає у разі вчинення адвокатом дисциплінарного проступку, а саме невиконання або неналежного виконання адвокатом своїх професійних обов'язків, та застосовується у передбачених законом або нормами адвокатської етики випадках шляхом вжиття заходів дисциплінарного впливу у встановленому законом порядку. Крім того, вчена вважає за необхідне закріпити це поняття в Законі України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» [104].

Досліджуючи проблематику дисциплінарної відповідальності адвоката, варто звернути увагу на її ознаки. Як вказує В. Божков, ознаками дисциплінарної відповідальності адвоката є те, що:

- 1) це особливий вид юридичної відповідальності;
- 2) підставою для її застосування є вчинення дисциплінарного проступку – невиконання чи неналежне виконання адвокатом своїх професійних обов'язків;
- 3) вона застосовується до спеціального суб'єкта – адвоката;
- 4) вона полягає в застосуванні передбачених законом або іншими актами заходів дисциплінарного впливу з дотриманням особливої процедури [98].

Більш детально ознаки дисциплінарної відповідальності розкриває А. Біцай. Вчений звертає увагу на такі основні відмінності дисциплінарної відповідальності адвоката від класичної дисциплінарної відповідальності:

1) суб'єктом дисциплінарної відповідальності відповідно до Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» може бути виключно адвокат;

2) відсутність трудових відносин між адвокатом та органами і посадовими особами, уповноваженими накладати дисциплінарні стягнення;

3) загальним об'єктом дисциплінарного проступку є професійні обов'язки адвоката;

4) дисциплінарна відповідальність адвоката настає на підставі норм Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність»;

5) основним призначенням дисциплінарної відповідальності адвоката є не стільки покарання, скільки захист як адвокатів та адвокатури загалом від колег, які підривають престиж адвокатури і шкодять усьому адвокатському товариству, так і осіб, які звернулися щодо отримання правової допомоги від адвокатів, котрі здійснюють свою діяльність непрофесійно;

6) єдиним органом, уповноваженим на здійснення дисциплінарного провадження стосовно адвоката, є КДКА [101, с. 148].

На нашу думку, наведені вище ознаки потребують деякого розширення, шляхом зарахування до ознак дисциплінарної відповідальності адвоката:

1) специфічний характер причинно-наслідкового зв'язку: проступок-відповідальність (адвоката може бути притягнуто до дисциплінарної відповідальності не лише за власні дії, а й за дії його помічника, стажиста, тобто підстава відповідальності може мати непрямий характер (за умови, якщо адвокат належним чином виконав обов'язок щодо роз'яснення обов'язку дотримуватися ПАЕ вищенаведеними особами);

2) специфічний суб'єкт, до якого можна звернутися у зв'язку з оскарженням рішення дисциплінарної палати КДКА (суд або ВКДКА);

3) специфічні вимоги до змісту заяви (скарги) про дисциплінарний проступок адвоката (визначені у Положенні про порядок прийняття та

розгляду скарг щодо неналежної поведінки адвоката, яка може мати наслідком його дисциплінарну відповідальність від 10.09.2021 р.).

Чинний Закон України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» містить невичерпний перелік дисциплінарних проступків, які є підставою для притягнення адвоката до дисциплінарної відповідальності.

Так, законодавець до проступків зараховує:

- 1) порушення вимог несумісності;
- 2) порушення присяги адвоката України;
- 3) порушення правил адвокатської етики;
- 4) розголошення адвокатської таємниці або вчинення дій, що призвели до її розголошення;
- 5) невиконання або неналежне виконання своїх професійних обов'язків;
- 6) невиконання рішень органів адвокатського самоврядування;
- 7) порушення інших обов'язків адвоката, передбачених законом.

Щодо порушень адвокатської етики, то О. Русанова наводить такі приклади проступків, за наслідком яких наступає дисциплінарна відповідальність: 1) безпідставне затягування справи з метою отримання більшого гонорару; 2) диктування підзахисному завідомо неправдивих показань; 3) будь-які висловлені назовні сумніви в достовірності інформації та документів, що виходять від клієнта; 4) пасивність адвоката в процесі; 5) не заявлення клопотань, щоб не дратувати суддю; 6) незаконні угоди з обвинуваченим та інші [302].

В цілому, погоджуємося, що ознаками дисциплінарних проступків адвоката, у тому числі у випадку порушення ПАЕ, є: 1) діяння; 2) вина адвоката повинна виражатись у формі умислу або грубої необережності; 3) має місце виключно під час здійснення професійної діяльності адвоката; 4) полягає в порушенні вимог законодавства про адвокатуру; 5) призвело до заподіяння шкоди довірителю або адвокатурі. Із вказаних ознак виникають сумніви щодо того, що така відповідальність адвоката може наставати лише

за діяння у межах професійної діяльності, адже досить важко уявити реальний розподіл буття адвоката на професійну діяльність й особисте життя, зважаючи, до прикладу, на поширення та значення соціальних мереж як у професійному житті, так і в особистому.

Окрім переліку дисциплінарних проступків Закон України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» містить вказівку на те, які діяння не можуть бути підставою для притягнення адвоката до дисциплінарної відповідальності. Відповідно до ч. 3 ст. 34 закону, не є підставою для притягнення адвоката до дисциплінарної відповідальності винесення судом або іншим органом рішення не на користь його клієнта, скасування або зміна судового рішення або рішення іншого органу, винесеного у справі, в якій адвокат здійснював захист, представництво або надавав інші види юридичної допомоги, якщо при цьому не було вчинено дисциплінарного проступку [138].

Ця норма має виразно декларативний характер і позбавлена реального змісту, оскільки адвоката за будь-яких умов не може бути притягнуто до дисциплінарної відповідальності, якщо він не вчинив дисциплінарного проступку. Вона також є зайвою, оскільки відповідно до ч. 1 цієї статті підставою для притягнення адвоката до дисциплінарної відповідальності є вчинення ним дисциплінарного проступку. Інших підстав не існує, а тому зазначену норму доцільно виключити.

Відповідно до ст. 35 Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» за вчинення дисциплінарного проступку до адвоката може бути застосовано одне з таких дисциплінарних стягнень: попередження; зупинення права на заняття адвокатською діяльністю на строк від одного місяця до одного року; для адвокатів України – позбавлення права на заняття адвокатською діяльністю з наступним виключенням з ЄРАУ, а для адвокатів іноземних держав – виключення з ЄРАУ.

На думку Т. Вільчик, слід розширити види дисциплінарних стягнень адвокатів у законодавстві України за рахунок введення грошового стягнення, розмір якого має визначатися РАУ. Додатковими заходами, на думку вченої, доцільно передбачити заборону роботи у керівних органах адвокатського самоврядування на певний термін, заборону навчання адвокатів стажистів та можливість застосування догани [17, с. 302].

У науковій літературі також пропонується закріпити у законодавстві обставини, які пом'якшують та обтяжують дисциплінарну відповідальність адвоката. До перших відносилися б заслуги, заохочення, визнання адвокатом своєї провини. Обтяжуючими обставинами слід розглядати вчинення адвокатом дисциплінарного правопорушення раніше та наявність незнятої дисциплінарної відповідальності. При вирішенні питання про дисциплінарну відповідальність адвоката повинні враховуватися тяжкість проступку, обставини його вчинення, стаж адвокатської діяльності, заслуги та винагороди адвоката, а також наявність чи відсутність притягнення адвоката до дисциплінарної відповідальності раніше, визнання ним своєї провини [17, с. 302].

На нашу думку, чинний Закон недостатньою мірою захищає права особи від несумлінних адвокатів, оскільки ним передбачено можливість повторно отримати статус адвоката тим, хто був його позбавлений. Так, наприклад, дисциплінарна палата КДКА Вінницької області прийняла рішення про накладення на адвоката Н. дисциплінарного стягнення у вигляді позбавлення права на заняття адвокатською діяльністю, за те, що він всупереч попередньому рішення КДКА про зупинення права на заняття адвокатською діяльністю на строк шість місяців, продовжував адвокатську діяльність. Більше того, адвокат Н. взяв зі свого клієнта відповідну суму гонорару за ведення справи, але при цьому не з'являвся на судові засідання та не відповідав на телефонні дзвінки [303].

Подібні дисциплінарні справи підтверджують необхідність настання найсерйозніших негативних наслідків для адвоката, який вчинив дисциплінарний проступок у вигляді порушення присяги чи ПАЕ. Адвокат, чий статус було припинено, не просто не виконав певних зобов'язань, а не виконав саме конституційного обов'язку щодо надання професійної правничої допомоги. До таких негативних наслідків, думається, має належати заборона особі повторно отримувати статус адвоката після прийняття рішення про припинення його статусу адвоката. Якщо адвокат дорожить членством у корпорації, то це є додатковим стимулом для суворого дотримання ним ПАЕ.

Спираючись на вищевикладені аргументи, доцільно викласти п. 3 ч. 2 ст. 6 Закону у новій редакції: «3) не може бути адвокатом особа, яка позбавлена права на заняття адвокатською діяльністю – безстроково».

Достатньо складним, на нашу думку, є питання щодо застосування такого дисциплінарного стягнення, як зупинення права на заняття адвокатською діяльністю на строк від одного місяця до одного року, адже тривала заборона на адвокатську діяльність може негативно відобразитись на інтересах клієнта. Отже, КДКА мають максимально враховувати всі обставини справи, беручи до уваги ще й кількість справ, які веде адвокат та реальну можливість адвоката «передати» справи клієнтів колегам.

Досліджуючи перелік дисциплінарних стягнень, вважаємо, що кількість стягнень фактично є більшою, ніж це передбачено Законом України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність». Так, Положення про організацію та порядок проходження стажування для отримання особою свідоцтва про право на заняття адвокатською діяльністю від 01.06.2018 р. передбачає, що не може бути керівником стажування адвокат, якщо:

він мав дисциплінарне стягнення (за винятком попередження) протягом трьох років, що передують зверненню такого адвоката до ради адвокатів регіону для включення його до Реєстру керівників стажування;

його право на заняття адвокатською діяльністю зупинено або припинено;

він не підвищує свою кваліфікацію відповідно до вимог, що встановлені РАУ, або у встановлені строки не надав відповідні документи, що підтверджують підвищення кваліфікації [210].

Отже, вже зараз можна стверджувати, що дисциплінарні стягнення можуть бути поділено на основні та додаткові. Основними є ті, що визначено ст. 35 Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність», а додатковими (ті, що можуть використовуватися паралельно) мають бути визначені: заборона мати помічників та стажистів протягом певного часу та штраф. Щодо штрафу, то, на нашу думку, він має полягати у компенсації, до прикладу, грошового внеску у розмірі 70 %, що були сплачені стажистом на користь керівника стажування у випадку неможливості здійснювати керівництвом стажування через притягнення до дисциплінарної відповідальності, у т.ч. за порушення ПАЕ.

Не менш важливим в рамках дослідження є питання процедури дисциплінарного провадження, що визначена у ч. 2 ст. 33 Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» як процедура розгляду письмової скарги, яка містить відомості про наявність у діях адвоката ознак дисциплінарного проступку.

Відповідно до ст. 37 Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність», дисциплінарне провадження складається з чотирьох стадій: перевірка відомостей про дисциплінарний проступок адвоката; порушення дисциплінарної справи; розгляд дисциплінарної справи; прийняття рішення у дисциплінарній справі. Зауважимо, що в юридичній науці також виокремлюють п'яту, факультативну, стадію, пов'язану з оскарженням рішення КДКА.

До осіб, які мають право на звернення до кваліфікаційно-дисциплінарної комісії адвокатури із заявою (скаргою) щодо поведінки адвоката, яка може

бути підставою для дисциплінарної відповідальності, відноситься кожен, кому відомі факти такої поведінки. Такий законодавчий підхід формує широкий доступ осіб до ініціювання процедури дисциплінарного провадження щодо адвоката. Досвід зарубіжних країн свідчить про різні погляди на це питання. До прикладу, у Франції звернутися до дисциплінарного органу з мотивованою заявою щодо дисциплінарного проступку може окружний прокурор або голова колегії, в якій діє адвокат; у Чеській республіці – голова контрольної ради та Міністр юстиції; у Польщі – уповноважений обвинувач або Міністр юстиції.

Зауважимо, що серед вітчизняних науковців наявні пропозиції щодо звуження кола осіб, які можуть звернутися із такою скаргою. До прикладу, Д. Кухнюк вважає, що такими особами мають бути: 1) клієнт або особа якій було відмовлено у наданні правової допомоги; 2) інший адвокат; 3) суддя який розглядав справу в якій адвокат здійснював захист або представництво; 4) голова регіональної ради адвокатів або його заступники; 5) керівник центру з надання вторинної безоплатної правової допомоги [304, с. 78].

Вбачається, що така пропозиція автора обумовлюється бажанням попередити випадки зловживання правом на звернення до КДКА з метою притягнення адвоката до дисциплінарної відповідальності як одного з способів тиску на адвоката, що повністю відповідає забороні, передбаченій ч. 2 ст. 36 Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність». До речі, застосування цієї норми на практиці має спірний характер з огляду на труднощі у з'ясуванні мотивів для звернення зі скаргою або заявою. Хоча, безумовно, це положення є однією з гарантій забезпечення незалежності адвоката та його захисту від впливу сторонніх осіб (переважно, слідчих, прокурорів тощо).

На нашу думку, обмеження кола осіб, що можуть ініціювати процедуру дисциплінарного провадження щодо адвоката є недоцільним, адже наразі передбачено існування плати за організаційно-технічне забезпечення

розгляду заяв (скарг) до КДКА регіону і ВКДКА. Нагадаємо, що така плата була встановлена РАУ у вересні 2017 р. й спочатку таке нововведення було зустрінuto негативно. Як наслідок, Шостий апеляційний адміністративний суд 09.06.2020 р. постановою у справі № 816/2353/17 визнав рішення РАУ протиправним і недійсним з моменту ухвалення. Суд пояснив свою позицію відсутністю у законі плати за подачу та розгляд скарг на поведінку адвоката, так само як і тим, що актом не передбачено, що така плата може вважатися «іншим не забороненим джерелом» фінансування органів самоврядування, передбаченим ст. 58 Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність». Отже, встановлена РАУ плата була визнана такою, що обмежує реалізацію прав особи і може стати причиною, через яку адвокат не понесе належного покарання. З часом, за скаргою НААУ було відкрите касаційне провадження, а РАУ затвердила нові правила справляння плати за подачу скарг і звернень до КДКА і ВКДКА [305].

Щодо заяви (скарги), то вона має бути зареєстрована та не пізніше трьох днів з дня її надходження передана до дисциплінарної палати. За дорученням голови дисциплінарної палати член палати перевіряє відомості, викладені в заяві (скарзі), та звертається до адвоката для отримання письмового пояснення по суті порушених питань. За результатами перевірки складається довідка, яка має містити виклад виявлених обставин, висновки та пропозиції щодо наявності підстав до порушення дисциплінарної справи.

За результатами розгляду заяви (скарги), довідки та матеріалів перевірки дисциплінарна палата КДКА більшістю голосів членів палати, які беруть участь у її засіданні, вирішує питання про порушення або відмову в порушенні дисциплінарної справи стосовно адвоката. Рішення про порушення дисциплінарної справи може бути оскарженим протягом тридцяти днів з дня його прийняття до ВКДКА або до суду. Проте Закон не визначає суб'єктів права оскарження прийнятого рішення. Тому зазначену частину ст. 39 в майбутньому доцільно викласти у такій редакції: «Рішення

про порушення дисциплінарної справи або відмову у цьому може бути оскаржено адвокатом та особою, яка ініціювала питання про дисциплінарну відповідальність адвоката, протягом тридцяти днів з дня його прийняття до Вищої кваліфікаційно-дисциплінарної комісії адвокатури або до суду».

Дисциплінарна справа стосовно адвоката розглядається дисциплінарною палатою КДКА на засадах змагальності. Адвокат, стосовно якого порушено дисциплінарну справу, та особа, яка ініціювала питання про дисциплінарну відповідальність адвоката, мають право надавати пояснення, ставити запитання учасникам провадження, висловлювати заперечення, подавати докази на підтвердження своїх доводів, заявляти клопотання і відводи, користуватися правовою допомогою адвоката. Розгляд справи про дисциплінарну відповідальність адвоката є відкритим, крім випадків, якщо відкритий розгляд справи може призвести до розголошення адвокатської таємниці.

За результатами розгляду дисциплінарної справи дисциплінарна палата приймає рішення про притягнення адвоката до дисциплінарної відповідальності і застосування до нього дисциплінарного стягнення або про закриття дисциплінарної справи [138].

Таким чином, погоджуємося з Т. Колеснік, що перша стадія дисциплінарного провадження поєднує у собі як одноосібні, так і колегіальні дії. У свою чергу, друга стадія, третя стадія та четверта стадії передбачають колегіальний характер діяльності [306, с. 57].

Законодавство про адвокатуру містить положення, що рішення в дисциплінарній справі приймається за відсутності адвоката, стосовно якого порушено дисциплінарну справу, та особи, яка ініціювала питання про дисциплінарну відповідальність адвоката. Рішення оголошується на засіданні дисциплінарної палати КДКА, копія якого надсилається або вручається під розписку адвокату та особі, яка ініціювала питання про дисциплінарну відповідальність адвоката.

Дисциплінарне провадження в теперішній час припиняється за давністю строку, так як ч. 2 ст. 35 Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» закріплює, що адвокат може бути притягнений до дисциплінарної відповідальності протягом року з дня вчинення дисциплінарного проступку.

У майбутньому варто замислитися над тим, щоб зробити виняток із цього правила для випадків порушення ПАЕ. Уявімо собі ситуацію, коли захисник особи, обвинуваченої у вбивстві, виконуючи домовленості із слідчими органами, умовляє свого клієнта визнати провину й укласти угоду з прокурором, а через декілька років з'ясовується, що кримінальне правопорушення було вчинено іншою особою. Право такого адвоката продовжувати надалі свою професійну діяльність викликає сумніви. Отже, доцільно доповнити ч. 2 ст. 35 Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» такою нормою: «Цей строк не поширюється на випадки порушення присяги адвоката та на проступки, що порочать честь і гідність адвоката або підривають престиж адвокатури».

Зауважимо, що Положення про порядок прийняття та розгляду скарг щодо неналежної поведінки адвоката, яка може мати наслідком його дисциплінарну відповідальність від 01.06.2018 р. у якості засад притягнення адвоката до відповідальності у своєму змісті визначає лише дві: змагальність та презумпції невинуватості адвоката. На нашу думку, їх кількість є значно більшою, а тому вони потребують відображення у п. 7 вищезгаданого положення шляхом її зміни, а саме:

«Дисциплінарне провадження стосовно адвоката здійснюється в особливому порядку. Засадами, на яких базується дисциплінарне провадження, є: верховенство права, законність, колегіальність, доступність, змагальність, диспозитивність, презумпція невинуватості адвоката, право на оскарження у встановленому законом порядку, розумність строків розгляду дисциплінарної скарги».

На нашу думку, окремої уваги потребує така засада як доступність. Поняття «доступність» є достатньо комплексним та може означати: 1) такий, що є легким для розуміння; дохідливий; 2) такий, що підходить багатьом, усім; 3) до якого легко доступити [115]. Отже, щодо доступності як засади дисциплінарного правдження стосовно адвоката, то можна зробити такі висновки.

1. Дисциплінарне провадження є зрозумілим як для адвокатів, так і для осіб, які звертаються з дисциплінарною заявою. Положення про порядок прийняття та розгляду скарг щодо неналежної поведінки адвоката, яка може мати наслідком його дисциплінарну відповідальність, від 30.08.2014 р. має логічну та послідовну структуру, містить вичерпні відомості щодо обов'язкових елементів заяви (скарги) щодо адвоката, порядку її подання, прийняття та розгляду та інші процедурні особливості дисциплінарного провадження, достатні для усвідомлення змісту всього провадження.

2. Плата за організаційне забезпечення розгляду заяв (скарг) до КДКА та до ВКДКА у розмірі одного прожиткового мінімуму для працездатних осіб, встановленого законом на день подання заяви (скарги) (з 01.01.2022 р. – 2 481 грн, з 01.07. 2022 р. – 2 600 грн.) є прийнятною. Вважаємо, що саме такий розмір внеску не перешкоджає реалізації права будь-якої особи, якій відомо про вчинення адвокатом дисциплінарного проступку, звернутися з дисциплінарною скаргою та, одночасно, виступає фільтром, що попереджає зловживання таким правом з метою тиску на адвоката.

3. Територіальне розташування КДКА є обґрунтованим та зручним для населення. Звісно, з урахуванням воєнного стану через військову агресію Російської Федерації проти України ми не можемо зараз реально стверджувати про територіальну доступність КДКА регіону до населення в деяких областях, але вказані труднощі мають вимушений та тимчасовий характер. До прикладу, переважна більшість членів КДКА Донецької області знаходяться в м. Києві. Проте позитивним є той факт, що

11.08.2022 р. було проведено перше засідання комісії після початку повномасштабного вторгнення РФ на територію України [307].

Загалом, якщо порівнювати статистичні дані, можна стверджувати про наявність позитивної тенденції щодо зменшення випадків притягнення адвокатів до дисциплінарної відповідальності. До прикладу, за результатами роботи КДКА Хмельницької області у 2018 р. було порушено двадцять чотири дисциплінарних провадження, а 2019 р. – двадцять. Щодо заходів відповідальності, то:

а) позбавлення права на заняття адвокатською діяльністю було застосовано по одному разу у 2018 р. та 2019 р.;

б) попередження було застосовано у 2018 р. – одинадцять разів, а у 2019 р. – шість разів;

в) зупинення права на заняття адвокатською діяльністю у 2018 р. було застосовано шість разів, а у 2019 р. – два рази.

Тенденція щодо зменшення кількості дисциплінарних проваджень прослідковується також в практиці ВКДКА. Так, якщо порівнювати 2018 р. та 2019 р., то ВКДКА у 2018 р. було скасовано та ухвалено двадцять вісім нових рішень, а у 2019 р. – двадцять одне. Що стосується скасованих рішень та направлених справ для нового розгляду до відповідної КДКА з зобов'язанням вчинити певні дії, то у 2018 р. їх кількість становила п'ятдесят випадків, а вже у 2019 р. – тридцять сім [308, с. 234].

У свою чергу, дослідження дисциплінарної практики 2020 р., дозволяє дійти висновку, що умовно скарги можна класифікувати за такими критеріями:

1) незадоволення рішеннями, винесеними КДКА, щодо неетичної поведінки адвоката (наявність ознак конфлікту інтересів під час здійснення адвокатської діяльності, розголошення адвокатської таємниці, неетична поведінка адвоката в мережі інтернет, схиляння клієнта адвокатом, що надає

безоплатну вторинну правову допомогу, до укладення оплатного договору про надання професійної правничої допомоги);

- 2) невдоволення діями адвокатів у кримінальному, цивільному, господарському та адміністративному провадженні опонентами у справі;
- 3) з приводу повернення гонорару, сплаченого адвокату;
- 4) призначення стягнення за несплату адвокатом щорічного внеску;
- 5) поведінка у судовому процесі.

Так, вагома кількість скарг є скаргами на рішення регіональних КДКА стосовно дій адвокатів у зв'язку з наданням останніми професійної правничої допомоги в судових органах та під час досудового розслідування у кримінальних провадженнях. Скаржниками у даному випадку виступають як самі особи, яким надавалася правнича допомога адвокатом, так і судді, працівники прокуратури, Національного антикорупційного бюро України, поліції, протилежної сторони провадження. Крім того, велика кількість скарг стосується випадків неявки адвоката без поважних причин в судові засідання. У зв'язку зі стрімким розвитком вимог до поведінки адвокатів, в тому числі у Інтернеті, збільшилася кількість скарг щодо поведінки адвокатів у соціальних мережах – поширення інформації, яка не відповідає дійсності або порочить честь та гідність інших осіб, надання консультацій правового характеру через мережу Інтернет, рекламування адвокатської діяльності з порушенням такого порядку та ін. [309].

На основі проведеного дослідження, можна зазначити, що сьогодні, виникає необхідність переосмислення кожним адвокатом звичайних прийомів, способів, навичок та методів діяльності. У наш час критично важливо створити налагоджений механізм дисциплінарної відповідальності адвоката за порушення ПАЕ у найбільш захищений для адвоката спосіб. У зв'язку з цим, виходячи зі змісту та ознак та процедури притягнення адвоката до дисциплінарної відповідальності, вважаємо за можливо запропонувати функції, які вона відіграє в адвокатурі як інституті:

превентивна (попередження вчинення дисциплінарних проступків як адвокатом, що вчинив проступок, так і іншими адвокатами; таким чином можна стверджувати про загальну та спеціальну превенцію);

інформативна (дисциплінарна палата, приймаючи рішення, обґрунтовує його та тим самим інформує як адвоката щодо якого здійснюється провадження, так і інших адвокатів щодо змісту ПАЕ та помилок, яких можна допустити при застосуванні або тлумаченні положень ПАЕ);

регулятивна (врегульовує відносини між сторонами конфлікту та вирішує певну правову, морально-етичну проблему, яка стала підставою подання скарги на дії адвоката);

виховна (підвищення рівня правової свідомості адвоката, поваги до ПАЕ та професії адвоката тощо).

ВИСНОВКИ

У **Висновках** сформульовано підсумки дисертаційного дослідження, наведено узагальнені дані про вирішення наукового завдання.

1. Виокремлено періоди становлення та розвитку ПАЕ в Україні залежно від:

1) дати прийняття документу: а) чинність ПАЕ, прийнятих ВККА при Кабінеті Міністрів України 01.10.1999 р.; б) чинність ПАЕ, затверджених Установчим З'їздом адвокатів України 17.11.2012 р.; в) чинність ПАЕ, затверджених звітно-виборним з'їздом адвокатів України 09.06.2017 р.;

2) суб'єкту прийняття ПАЕ: а) їх затвердження органом адвокатського самоврядування, при виконавчій гілці влади (з 01.10.1999 р. по 17.11.2012 р.); б) затвердження повністю незалежним органом адвокатського самоврядування (з 17.11.2012 р. по сьогодні).

Факторами, що обумовили внесення змін до ПАЕ є: 1) пристосування до сучасних соціальних викликів (запровадження нового розділу щодо поведінки в мережі Інтернет); 2) зміни національного законодавства (до прикладу, у частині забезпечення єдності термінології); 3) урахування міжнародних стандартів, що обумовлюється процесами глобалізації та євроінтеграції (до прикладу, поширення Кодексу поведінки європейських адвокатів на адвокатів України при здійсненні ними адвокатської діяльності в інших країнах); 4) пошук оптимальних формулювань норм адвокатської етики (до прикладу, заміна терміну «домінантність» на «пріоритет» інтересів клієнта).

2. Тотожними рисами у регулюванні правил адвокатської етики та відповідальності за їх порушення в Україні та закордоном є: 1) переважно дуалістичний характер національного правового регулювання (закон та кодекс або правила, що містять перелік етичних засад поведінки); 2) подібний перелік та зміст принципів адвокатської етики; 3) архітектоніка

етичних кодексів (преамбула, декілька розділів, що складаються зі статей, прикінцеві положення); 4) закріплення дисциплінарної відповідальності за порушення етичних норм.

Відмінностями у регулюванні правил адвокатської етики та відповідальності за їх порушення в Україні та закордоном є: 1) характер дисциплінарних стягнень (їх перелік, тривалість застосування); 2) суб'єкти звернення до дисциплінарного органу адвокатури; 3) суб'єкти, що здійснюють дисциплінарне провадження, та виступають інстанцією для оскарження рішення.

3. Етичні засади діяльності адвоката в Україні характеризуються тим, що: мають особливе значення (для адвоката, адвокатського співтовариства, усього інституту адвокатури в цілому, клієнтів); є обов'язковими до дотримання всіма адвокатами через їх морально-етичний зміст; тлуматься на користь ефективності надання професійної правничої допомоги; додатково регулюються роз'ясненнями РАУ та З'їзду адвокатів України; взаємопов'язані між собою.

Внутрішніми компетентностями адвоката є знання, навички та уміння, які пов'язані безпосередньо із самим адвокатом (правова культура, професійність мовлення, стресостійкість, аналітичне мислення, правова свідомість). Зовнішніми компетентностями є ті, що стосуються певних життєвих ситуацій та їх вирішення (комунікативна компетентність, соціальна компетентність, ситуативна компетентність). На основі внутрішніх компетентностей адвоката формуються зовнішні.

Згода клієнта на представництво або захист інтересів двох або більше адвокатів, інтереси яких суперечать один одному має містити: 1) ПІБ особи-клієнта, паспорт та ідентифікаційний код; 2) ПІБ адвоката, якому надається така згода, номер та дата видачі свідоцтва про право на заняття адвокатською діяльністю; 3) відомості щодо договору про надання правової допомоги між адвокатом та клієнтом, що дає таку згоду; 4) інформація щодо того, що

клієнт ознайомлений зі змістом поняття «конфлікт інтересів» та розуміє його в повному обсязі; 5) згода клієнта на надання правової допомоги адвокатом іншій особі; 6) дата написання згоди; 7) прізвище, ініціали, підпис клієнта.

4. Особливості дотримання адвокатської етики у соціальних мережах обумовлюються колом проблем: 1) правові (проблеми недосконалості положень ПАЕ щодо поведінки адвоката в мережі інтернет); 2) морально-етичні (проблеми ідентифікації адвоката, збереження конфіденційності та адвокатської таємниці під час користування соціальними мережами); 3) програмно-технічні (неякісне програмне забезпечення функціонування соціальних мереж та Інтернет-платформ, слабкий Інтернет зв'язок, «слабке» технічне обладнання адвоката або іншого суб'єкта з яким адвокат вступає у комунікацію); 4) виховні (проблеми Інтернет-освіти серед адвокатів, до прикладу, складнощі з реєстрацією в соціальних мережах, оновлення та налаштування програм тощо); 5) організаційні (проблеми вибору мережі або платформи для спілкування, формату спілкування, розподілу ролей під час ведення соціальних мереж в середині адвокатського формування).

Критеріями для класифікації активності адвоката в мережі Інтернет є: 1) вид соціальної мережі, що використовується (Фейсбук, Твіттер, Тумблр, Телеграм, Інстаграм тощо); 2) суб'єкт, який користується мережею: а) індивідуальний (адвокат, адвокатське бюро); б) колективний (адвокатське об'єднання, орган адвокатського самоврядування, комітет НААУ, НААУ); 3) мета використання мережі: а) просвітницька; б) консолідуюча; в) інформаційна тощо.

5. Проблематика дотримання етичного аспекту у професійній поведінці адвоката пов'язана з: неможливістю повністю врегулювати всі аспекти адвокатської діяльності; двостороннім характером відносин між адвокатами та іншими особами (наявність взаємних прав, обов'язків, гарантій діяльності тощо); психологічною готовністю адвоката до виникнення конфліктних

ситуацій; колізіями між правилами адвокатської етики та нормами законодавства.

Етичні правила поведінки адвоката з іншими суб'єктами мають враховувати зміну характеру такої взаємодії з очного формату на дистанційний, що обумовлюється: 1) розвитком комп'ютерних технологій та мережі Інтернет; 2) поширенням гострої респіраторної хвороби COVID-19, спричиненої коронавірусом SARS-CoV-2; 3) воєнним станом в країні, запровадженням Указом Президента України від 24.02.2022 р. № 64/2022.

6. За порушення правил адвокатської етики на правовому рівні закріплено лише дисциплінарну відповідальність. Інші види юридичної відповідальності мають субсидіарний характер.

7. Функціями, що відіграє дисциплінарна відповідальність адвоката, є: 1) превентивна (попередження вчинення дисциплінарних проступків як адвокатом, що вчинив проступок, так і іншими адвокатами; таким чином можна стверджувати про загальну та спеціальну превенцію); 2) інформативна (дисциплінарна палата, приймаючи рішення, обґрунтовує його та тим самим інформує як адвоката щодо якого здійснюється провадження, так і інших адвокатів щодо змісту ПАЕ та помилок, яких можна допустити при застосуванні або тлумаченні положень ПАЕ); 3) регулятивна (врегульовує відносини між сторонами конфлікту та вирішує певну правову, морально-етичну проблему, яка стала підставою подання скарги на дії адвоката); 4) виховна (підвищення рівня правової свідомості адвоката, поваги до ПАЕ та професії адвоката тощо).

Засадами, на яких базується дисциплінарне провадження щодо адвоката, є верховенство права, законність, колегіальність, доступність, змагальність, диспозитивність, презумпція невинуватості адвоката, право на оскарження у встановленому законом порядку, розумність строків розгляду скарги.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Фляжнікова Я.В. Історіографія правового регулювання правил адвокатської етики новітнього часу. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*. Серія: «Юриспруденція». 2018. № 36. С. 29–31.
2. Зашкільняк Л.О. Українська історіографія на зламі XX і XXI століть: здобутки і проблеми: колективна монографія. Львів: Львів. націон. ун-т ім. Івана Франка, 2004. 406 с.
3. Васьковский Е. В. Основные вопросы адвокатской этики / Е. В. Васьковский. СПб. : Тип. Сойкина, 1895. 46 с.
4. Васьковский Е. В. Организация адвокатуры. В 2-х частях. Ч. 1. Очерк всеобщей истории адвокатуры. СПб., 1893. 396 с.
5. Загоровский А. И. О правах профессоров на занятие адвокатурой / А. И. Загоровский // Юридический вестник. 1883. Вип.15. С. 495-508.
6. Стоянов А. Н. История адвокатуры / А. Стоянов. Харьков : Унив. тип., 1869. 141 с.
7. Фойницкий И.Я. Защита в уголовном процессе как служение общественное. Санкт-Петербург : типо-лит. А.М. Вольфа, 1885. 64 с.
8. Каминская Д. И. Записки адвоката. ООО «Харьковская правозащитная группа». Харьков: ООО «Издательство права человека», 2015. 528 с.
9. Немиринська Н. Я. Про судові справи і трохи про себе / Немиринська Н. Я. Харків: Права людини, 2014. 336 с.
10. Леоненко В.В. Профессиональная этика участников уголовного судпроизводства. К.: Наук. думка, 1981. 163 с
11. Островский С.А. Адвокат и правосудие. Кн. 1 (1953-1985). Донецк: 1998. 436 с.
12. Островский С.А. Адвокат и правосудие. Кн. 2 (1953-1997). Донецк: 1999. 375 с.

13. Бакаянова Н. М. Функціональні та організаційні основи адвокатури України: дис. ... д-ра юрид. наук ; 12.00.10. Одеса, 2017. 395 с.
14. Адвокатура України : Кн. 1. Організація адвокатури (з практикумом): підруч. у 2 кн. / за заг. ред. С. Я. Фурси та Н. М. Бакаянкової. 2-ге вид. доповн. і перероб. Київ : Алерта, 2016. 864 с.;
15. Адвокатура України : підручник / М. А. Погорецький, О. Г. Яновська. Київ : Юрінком Інтер, 2016. 368 с.
16. Іваницький С. О. Теоретичні основи організації адвокатури в Україні: принципи та система: дис. д-ра юрид. наук: 12.00.10; Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка. Київ, 2017. 556 с.
17. Вільчик Т. Б. Адвокатура як інститут реалізації права на правову допомогу: порівняльно-правовий аналіз законодавства країн Європейського Союзу та України: дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.10; Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого. Харків, 2016. 490 с.
18. Святоцький О.Д., Медведчук В. В. Адвокатура: Історія і сучасність. К.: Ін-Юре, 1997. 320 с.
19. Святоцька В.О. Інститут адвокатури України: становлення та розвиток: автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01 / В.О. Святоцька ; Львів. нац. ун-т ім. І.Франка. Л., 2010. 16 с.
20. Переверза І.М. Загальнотеоретичні підходи до моделювання адвокатської діяльності: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01. Національний університет «Одеська юридична академія». О., 2016. 21 с.
21. Молдован А.В., Тирик Т.М. Адвокатура України. Навчальний посібник. К.: Алерта, 2013. 256 с.
22. Таварткіладзе Н. М. Етичні основи діяльності адвоката-захисника: автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.10. Одеса, 2003. 215 с.
23. Компанейцев С. В. Деонтологічні засади діяльності адвокатів в Україні: дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01; Нац. акад. внутр. Справ. Київ, 2013. 228 с.

24. Коваленко Т. С. Дисциплінарна відповідальність адвоката: дис.... канд. юрид. наук ; 12.00.10. Київ, 2010. 243 с.
25. Семенюк І. Я. Моральні засади діяльності інституту адвокатури: теоретико-правовий аспект: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01: Львівський державний університет внутрішніх справ. Львів, 2015. 240 с
26. Логінова С. М. Адвокатська таємниця: теорія і практика: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.10. Київ, 2002. 183 с.
27. Переверза І. М. Загальнотеоретичні підходи до моделювання адвокатської діяльності: дис. ... канд. юрид. наук. Одеса, 2016. 240 с.
28. Молло М. Правила адвокатской профессии во Франции. URL: http://tomorrowlawyer.org/wp-content/uploads/2017/05/Молло_М._Правила_адвокатской_профессии_во_Франции.pdf
29. Гарріс Р. Школа адвокатури. Керівництво з провадження цивільних та кримінальних справ. Київ: Декор, 2016. 292 с.
30. Гессен И.В. История русской адвокатуры: Адвокатура, общество и государство, 1864-1914 гг. Том 1. Москва : Издательство Советов Присяжных Поверенных, 1914. 627 с.
31. Вегер В.И. Дисциплина и этика [защитника]: доклад общему собранию московской адвокатуры. М., Правовая Защита, 1925. 63 с.
32. Вегер В.И. Дисциплинарное производство. М., 1926. 156 с.
33. Элькинд П.С. Адвокатская этика (начало). *Советская юстиция*. 1940. № 3. С.16–21.
34. Элькинд П.С. . Адвокатская этика (окончание). *Советская юстиция*. 1940. № 4. С. 17–20.
35. Круглов Т. Адвокатская этика. *Советская юстиция*. 1941. № 4. С. 9–11.
36. Цыпкин А.Л. Некоторые вопросы адвокатской этики. *Издание Саратовского юридического института*. Саратов. 1948. С. 37–90.

37. Гольдинер В.Д. Об этике в деятельности адвоката. *Советское государство и право*. 1965. № 10. С. 16–24 .
38. Киселев Я.С. Этика адвоката. Нравственные основы деятельности адвоката в уголовном судопроизводстве. Л.: Изд-во Ленингр. ун-та, 1974. 103 с.
39. Ватман Д.П. Адвокатская этика. Москва, 1977. 94 с.
40. Бойков А.Д. Этика профессиональной защиты по уголовным делам. Москва, 1978. 173 с.
41. Некрасова М.П. Правовые, нравственные и психологические аспекты защиты по уголовным делам: дис. ... к. ю. н.: 12.00.09. Ленингр. гос. ун-т им. А.А. Жданова. Л., 1980. 214 с.
42. До ювілею кіївської адвокатури. *Український адвокат*. 2012. Липень-серпень. №7-8 (71-72). 76 с.
43. Святоцкий А.Д. Учреждение и развитие советской адвокатуры (историко- правовой аспект). Дисс. канд. юр. наук. Киев. 1986. 16с.
44. Волосов Н. Практика президиумов коллегий адвокатов по применению дисциплинарных взысканий. *Советская юстиция*. 1978. № 17. С. 20–21.
45. Чирков А. Ответственность адвокатов за нарушения финансовой дисциплины. *Советская юстиция*. 1987. № 16. С. 15.
46. Хотенець П. В. Правовий статус адвоката в Україні: дис... канд. юрид. наук: 12.00.10; Національна юридична академія України ім. Ярослава Мудрого. Харків, 2001, 206 с.
47. Бакаянова Н. М. Основи адвокатури України: функціональні та організаційні аспекти: монографія. Одеса: Юридична література. 2017, 395 с.
48. Іваницький С. О. Теоретичні основи організації адвокатури в Україні: принципи та система: монографія. Київ: Інтерсервіс, 2017, 800 с.

49. Заборовський В. В. Правовий статус адвоката в умовах становлення громадянського суспільства та правової держави в Україні: дис. ... докт. юрид. наук: 12.00.10. Київ, 2017. 577 с.

50. Заборовський В.В. Правовий статус адвоката в умовах становлення незалежної адвокатури України: монографія. Ужгород: Видавничий дім «Гельветика», 2017. 900 с.

51. Бірюкова А. М. Правовий статус адвоката і адвокатури: вітчизняна модель у контексті процесів глобалізації: дис... д-ра юрид. наук; 12.00.10. Київ, 2019. 508 с.

52. Святоцька В. О. Стандарти організації та професійної діяльності адвокатури: порівняльно-правове дослідження: автореф. дис. докт. юрид. наук : 12.00.10; Нац. юрид. акад. України ім. Ярослава Мудрого. Харків, 2021. 42 с.

53. Джабурія О. О. Організаційні форми адвокатської діяльності: дис. докт. філософ. 081 «Право». Одеса, 2020. 223 с.

54. Фоміна О. І. Відносини адвоката з клієнтом за договором про надання правової допомоги: дис. докт. філософ. 081 «Право». Одеса, 2021. 234 с.

55. Демчина Т.Ю. Організаційно-правові засади реалізації принципу незалежності адвокатури: дис. ... докт. філософ. 081 «Право». Національний юридичний університет ім. Я. Мудрого. Харків, 2021. 239 с.

56. Фіолевський Д. П. Адвокатура : підручник. Київ: Алерта, 2007. 486 с.

57. Бакаянова Н. М., Храпенко О. О. Історія адвокатури України у запитаннях та відповідях, ілюстраціях та фотографіях: навчальний посібник. Одеса: «Юридична література», 2016. 215 с.

58. Коментар до Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність»: наук.-практ. коментар / за заг. ред. М. А. Погорецького, О. Г. Яновської, О. З. Хотинської-Нор. Алерта, 2019. 346 с.

59. Адвокатура Одеси та Одеської області: історичні нариси: монографія / Й. Л. Бронз, Н. М. Бакаянова та ін.; за ред. Н. М. Бакаянкової; Національний університет «Одеська юридична академія», Національна асоціація адвокатів України, Рада адвокатів Одеської області. Одеса: Фенікс, 2020. 744 с.

60. Таварткиладзе Н.М. Этические принципы адвокатуры в Украине: монография. Одесса: Юрид. лит-ра, 2005. 230 с.

61. Косенко М. С. Організаційно-правові засади діяльності кваліфікаційно-дисциплінарної комісії адвокатури: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.10, Акад. адвокатури України. Київ, 2014. 190 с.

62. Бронз И. Л. Создание кодекса адвокатской этики – веление времени. *Адвокат*. 1996. № 1. С. 93–94.

63. Бронз И. Л. Этические проблемы адвокатской деятельности: повторение уроков. *Вісник Одеської адвокатури. Спеціальний випуск: Адвокатська етика*. 2019. С. 17–20.

64. Бронз И. Л. Быть или не быть адвокатской тайне. *Вестник Одесской адвокатуры*. 2013. № 2. С. 3–5.

65. Бронз И. Л. Адвокатская этика – исторические параллели. *Вісник Одеської адвокатури*. 2018. № 4. С. 69–72.

66. Бронз И. Л. Распрямись, человек! Одесса: «Акватория», 2021. 180 с.

67. Таварткиладзе Н. М. К вопросу о понятии адвокатской этики. *Актуальні проблеми держави та права: зб. наук. пр. Одеса, 1999. Вип. 6. Ч. 1. С. 303–308.*

68. Бакаянова Н. М. Етичні аспекти прийняття адвокатом доручення на ведення справи. *Актуальні проблеми держави і права*. 2008. URL: <http://www.apdp.in.ua/v39/28.pdf>

69. Бакаянова Н. М. Про необхідність нової редакції Правил адвокатської етики. *Теоретичні та практичні проблеми сталого розвитку державності та права: матер. міжн. наук конф. (Одеса, 30 лист. 2012 р.)* Т.2. О.: Фенікс, 2012. С. 126–128.

70. Бакаянова Н. М. Про новації щодо допустимості розголошення адвокатської таємниці. *Особливості нормотворчих процесів в умовах адаптації законодавства України до вимог Європейського Союзу*: матер. Міжнар. наук.-практ.конф. м. Херсон, 5–6 червня 2015 р. Херсон: Херсонський державний університет, 2015. С. 17–20.

71. Бакаянова Н. М. Про вдосконалення процедури притягнення адвоката до дисциплінарної відповідальності. *Нотаріат, адвокатура, суд, виконавче провадження, актуальні проблеми*: матер. 2-ї міжнар. наук.-практ. конф., присв. 5-річчю ств. каф. нот. та викон. процесу і адвокатури. Київ, КНУ. 2016. С. 195–197.

72. Бакаянова Н. М. Роль Правил адвокатской этики в адвокатской деятельности и история их принятия. *Вісник Одеської адвокатури*. 2018. № 4. С. 73–75.

73. Бакаянова Н. М. Чесність та добропорядна репутація. *Вісник Одеської адвокатури. Спеціальний випуск. Адвокатська етика*. 2019. С. 5–10.

74. Бакаянова Н. М. Правові та етичні аспекти діяльності помічника адвоката та стажиста адвоката. *Адвокатура: минуле, сучасність та майбутнє*: матер. XI Міжнар. наук.-практ. конф.: (м. Одеса, 12 лист. 2021 р.) / редкол.: Н. М. Бакаянова (голова) та ін. Одеса, 2021. С. 328–338.

75. Полянський Ю.Є. Юридична відповідальність за неповагу до суду: проблемні питання. *Теоретичні та практичні проблеми забезпечення сталого розвитку державності та права*: матер. міжнар. наук. конф. (Одеса, 30 листопада 2012 р.) Т.2 / відп. за випуск д.ю.н., проф. В. М. Дрьомін; Націон. ун-т «Одеська юридична академія». Одеса : Фенікс, 2012. С. 113–115.

76. Храпенко О. О. Дотримання Правил адвокатської етики на телебаченні та в Інтернеті. *Вісник Одеської адвокатури. Спеціальний випуск. Адвокатська етика*. 2019. С. 53–55.

77. Храпенко О. О. Щодо етичних аспектів збереження таємниці клієнта адвокатом. *Правове життя сучасної України: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф.* (Одеса, 17 верес. 2018 р.). 2018. С. 295–297.

78. Джабурія О. О. Адвокатське бюро та адвокатське об'єднання як суб'єкти відносин щодо забезпечення дотримання Правил адвокатської етики. *Вісник Одеської адвокатури. Спеціальний випуск. Адвокатська етика.* 2019. С. 34–36.

79. Свида О. Г. Окремі аспекти додержання адвокатами етичних правил поведінки. *Вісник Одеської адвокатури. Спеціальний випуск. Адвокатська етика.* 2019. С. 46–47.

80. Кісліцина І. О. Особливості дисциплінарної відповідальності адвоката у Німеччині. *Адвокатура: минуле, сучасність та майбутнє: матер. X Міжнар. наук.-практ. конф.: (м. Одеса, 6 листопада 2020 р.) / редкол.: Н. М. Бакаянова (голова) та ін. Одеса : «Фенікс», 2020. С. 629-631.*

81. Кісліцина І. О. До питання про конфіденційність листування адвоката з клієнтом на прикладі практики ЄСПЛ. *Актуальні проблеми судового права: матеріали міжнар. конф.* (м. Харків, 23 квіт. 2021 р.) / редкол.: Л. М. Москвич та ін. Харків: Право, 2021. С. 467–470.

82. Кісліцина І. О. Етичні засади взаємодії адвоката з судом та іншими учасниками судового процесу. *Адвокатура: минуле, сучасність та майбутнє: матер. XI Міжнар. наук.-практ. конф. редкол.: Н. М. Бакаянова (голова) та ін. Одеса : Фенікс, 2021. С. 413-417.*

83. Кубаєнко А. В. Несумісність з діяльністю адвоката: до розв'язання проблеми. *Адвокатура: минуле, сучасність та майбутнє: матер. X Міжнар. наук.-практ. конф.: Ювілейна (м. Одеса, 06 листоп. 2020 р.) редкол. Н.М. Бакаянова (голова) та ін. 2020. С. 61–64.*

84. Нестерчук Л. П. Вплив принципів адвокатської етики на діяльність адвоката. *Адвокатура: минуле, сучасність та майбутнє: матер. XI Міжнар.*

наук.-практ. конф. редкол.: Н. М. Бакаянова (голова) та ін. Одеса : Фенікс, 2021. С.422-426.

85. Заборовський В. В. Проблемні питання визначення поняття «адвокатська таємниця». *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. Серія «Право». 2014. Вип. 25. 274–277.

86. Заборовський В. В. Правова природа принципів, на яких побудовані взаємовідносини адвоката із судом та іншими учасниками судового провадження. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. Серія «Право». 2015. Вип.32. Т. 3. С. 157-161.

87. Заборовський В. В. Перевірка відомостей про дисциплінарний проступок адвоката як початкова стадія дисциплінарного провадження щодо адвоката. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. Серія «Право». 2015. Вип. 30. Т. 2. С. 173–178.

88. Заборовський В.В. Дисциплінарний проступок як підстава дисциплінарної відповідальності адвоката. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. Серія «Право». 2015. Вип. 31. Т. 3. С. 115–118.

89. Бірюкова А. М. Принцип пріоритету інтересів клієнта в системі етичних засад адвокатської діяльності. *Вісник кримінального судочинства*. 2017. № 4. С. 121–128.

90. Бірюкова А. М. Конфлікт інтересів в адвокатській діяльності в умовах глобалізації. *Вісник кримінального судочинства*. 2017. № 1. С. 142–146.

91. Бірюкова А. М. Реклама адвокатської діяльності як прояв впливу процесу глобалізації. *Підприємництво, господарство і право*. 2018. № 8. С. 202–206.

92. Бірюкова А. М. Дисциплінарна відповідальність адвоката: перші кроки, перші помилки. *Адвокатське бюро*. 2013. № 1. С. 70–75.

93. Варфоломеева Т. В. Впровадження міжнародних правил адвокатської етики в Україні. *Вісник Академії адвокатури України*. 2009. № 1 (14). С. 7–20.

94. Вільчик Т.Б. Дисциплінарна відповідальність адвокатів в країнах ЄС та в Україні. *Форум права*. 2015. № 4. С. 38–44.

95. Вільчик Т.Б. Відповідальність адвоката перед клієнтом: напрями гармонізації законодавства України з нормами і стандартами європейського союзу. *Адвокатура*. 2016. № 7. С. 232–237.

96. Бакаянова Н. М. Імплементация міжнародних принципів дисциплінарної процедури щодо адвокатів у законодавство України. *Прикарпатський юридичний вісник*. 2017. № 1. С. 179–183.

97. Варфоломеева Т., Жуковська О. Історія розробки перших правил адвокатської етики в Україні. 2006. URL: <https://tomorrowlawyer.org/історія-розробки-правил-адвокатсько/>

98. Божков В. В. Поняття дисциплінарної відповідальності адвоката *Юридичний науковий електронний журнал*. 2016. № 3. С. 167–170.

99. Волошина Л. Поняття та види юридичної відповідальності адвоката. *Вісник кримінального судочинства*. 2016. № 2. С. 129–135.

100. Кухнюк Д. Нові правила адвокатської етики як джерело адвокатського самоврядування в Україні. *Юридична газета*. 3 жовт. 2017. URL: http://unba.odessa.ua/wp-content/uploads/2016/04/vestnik_advokatury_2017-01.pdf

101. Чекмарьова Л. Ю. Професійна відповідальність адвоката: поняття та основні ознаки. *Актуальні питання вітчизняної юриспруденції*. 2017. № 2. С. 146–149.

102. Чекмарьова Л.Ю. Страхування професійної відповідальності адвоката : дис.. ... канд.. юрид наук : 12.00.10. Одеса, 2021. 210 с.

103. Остафійчук Л. Професійні етичні якості адвоката очима студентів. *Адвокатура: минуле, сучасність та майбутнє*: матер. VIII Міжнар. наук.

практ. конф.: (м. Одеса, 17 листопада 2018 р.) / редкол.: Н.М. Бакаянова (голова) та ін. Одеса: Гельветика, 2018. 822 с. С. 511–513.

104. Вільчик Т. Б. Дисциплінарна та цивільно-правова відповідальність адвокатів. *Інформація і право*. 2015. № 3. С. 115–122

105. Гамалюк Б., Семенюк І. Моральні імперативи в системі професійної адвокатської діяльності. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ*. Серія юридична. 2018. Вип. 3. С. 98–108.

106. Хижняк Є. Адвокатська етика як складова професійної підготовки адвокатів. *Вісник Одеської адвокатури. Спеціальний випуск. Адвокатська етика*. 2019. С. 51–52

107. Діхтярь А., Овчаренко О. Адвокатська етика у соціальних мережах. *Порівняльно-аналітичне право*. 2020. № 1. С. 612–617.

108. Остафійчук Л. Етичні аспекти укладення договору про надання правової допомоги адвокатом. *Форум права*. 2020. № 61 (2). С. 41–55.

109. Шандула О. Моральні засади адвокатської діяльності. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2020. № 8. С. 492–494.

110. Оборотов Ю. М., Крестовська Н. М., Крижанівський А. Ф. Теорія держави і права: Державний іспит. ХАРКІВ : Одиссей, 2007. 256 с.

111. Актуальні грані загальнотеоретичної юриспруденції : монографія / Ю. М. Оборотов, В. В. Завальнюк, В. В. Дудченко та ін. ; за ред. Ю. М. Оборотова. Одеса : Фенікс, 2012. 492 с.

112. Креативність загальнотеоретичної юриспруденції : монографія / [Ю. М. Оборотов, В. В. Завальнюк, В. В. Дудченко та ін.]; за ред. Ю. М. Оборотова. Одеса : Фенікс, 2015. 488 с.

113. Тофтул М. Г. Етика: навч. посіб. Київ: Видавничий центр «Академія», 2005. 208 с. URL: https://www.ebk.net.ua/Book/ethics/toftul_etika/part1/101.htm

114. Етика, мораль, моральність: походження термінів. URL: <http://www.etica.in.ua/etika-moral-moral-nist-pohodzhennya-terminiv/>
115. Словник української мови. URL: <http://sum.in.ua>
116. Етика як вчення про мораль. *Репозитарій Західноукраїнського національного університету*. URL: http://dspace.wunu.edu.ua/bitstream/316497/9453/1/feu_kdidu_sdid_dpe_LEK.pdf.pdf
117. Професійна етика юриста: навчально-методичний посібник (у схемах) / за наук. ред. проф. В. С. Бліхара. Львів: ПП «Арал», 2018. 108 с.
118. Інструкція про порядок організації та проведення психопрофілактичної роботи з персоналом Державної прикордонної служби України: Наказ від 14.04.2008 р. № 318. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/>
119. Лозовой В. О., Петришин О. В. Професійна етика юриста. Х.: Право, 2004. 176 с.
120. Хитра В. Теоретичні аспекти визначення змісту поняття «відповідальність особистості». *Наукові записки*. Випуск 122. С. 382–389.
121. Черноп'ятов С.В. Позитивна юридична відповідальність як методологічна та наукова категорія. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2013. № 1. С. 164–171.
122. Шемшученко Ю.С. Відповідальність юридична. *Юридична енциклопедія*. Т.1. К.: Українська енциклопедія. 1999. 672 с.
123. Проект "Історія адвокатури України". URL: <https://www.facebook.com/history.advocacy.ukraine/posts/1188484151208826/>
124. Святоцька В.О. Інститут адвокатури України: становлення та розвиток: дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01 / В.О. Святоцька ; Львів. нац. ун-т ім. І.Франка. Л., 2010. 191 с.
125. Василик І. Адвокатська етика та дисциплінарна відповідальність адвокатів у імперський період. 2020. URL: <https://www.hsa.org.ua/blog/advokatska-etyka-ta-dystsyplinarna-vidpovidalnist-advokativ-u-imperskyj-period/>

126. Василик І. Правила адвокатської етики у найдавніших історико-правових пам'ятках. *Вісник Одеської адвокатури. Спеціальний випуск. Адвокатська етика*. 2019. С. 21–24.

127. Кіндюк Б. В. Юридико-біографічні дослідження в працях М.М. Гернета. *Україна в умовах реформування правової системи : сучасні реалії та міжнародний досвід*: матер. III Міжнар. наук.-практ. конф. Тернопіль: ТНЕУ, 2018. С. 37-40.

128. Дурнов Є. С. Дозвіл на заняття адвокатською діяльністю за законодавством Російської Імперії другої половини XIX сторіччя. *Науковий вісник публічного та приватного права*. 2107. Вип. 6. Т. 4. С. 287-291.

129. Приложение к №7 Журнала Министерства юстиции (сентябрь 1897 г.). Обсуждение вопроса об изменении в устройстве адвокатуры. Высочайшее Учреждение при Министерстве юстиции. Комисия для пересмотра законоположений по судебной части. СПб.: Тип. Правительствующего сената, 1897. С. 122.

130. Бакаянова Н.М. Об опыте адвокатского самоуправления в присяжной адвокатуре (1864-1917 г.г.). *Актуальні питання правової теорії та юридичної практики*: матер. міжн. наук.-практ. конф. (м.Одеса, 7-8 серпня 2015 р.). Одеса: ГО "Причорноморська фундація права", 2015. С.7-9.

131. Бакаянова Н. М., Кісліцина І. О. Адвокатська етика: навчально-методичний посібник (для здобувачів вищої освіти денної форми навчання) / Н. М. Бакаянова, І. О. Кісліцина. Одеса: Фенікс, 2020. 127 с. URL: <http://dspace.onua.edu.ua/>

132. Історія адвокатури України / За ред. Т.В.Варфоломєєвої, О.Д.Святоцького. К., 1992. 145 с.

133. Моральний кодекс будівника комунізму. Українська радянська енциклопедія. URL: https://leksika.com.ua/12930501/ure/moralniy_kodeks_budivnika_komunizmu

134. Адвокат. Советский период. *Независимая Киевская адвокатская группа*. URL: http://nkag.org.ua/index.php_plugin_Content_path_Advokat/Advokatura_Sovetskaya.html

135. Звіт про діяльність колегії за 1950 р. Президіум Одеської обласної колегії адвокатів. Фонд № Р-8004. Опис № 1. 34 с.

136. Про адвокатуру: Закон України від 19.12.1992 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2887-12#Text>

137. Правила адвокатської етики: схвалено Вищою кваліфікаційною комісією адвокатури при Кабінеті Міністрів України від 01.10.1999 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/n0001699-99#Text>

138. Про адвокатуру та адвокатську діяльність: Закон України від 05.07.2012 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5076-17#Text>

139. Про безоплатну правову допомогу: Закон України від 02.06.2011 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3460-17#Text>

140. Кримінальний процесуальний кодекс України від 13.04.2012 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text>

141. Правила адвокатської етики: рішення З'їзду адвокатів України від 17.11.2012 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/n0003418-12#Text>

142. Правила адвокатської етики: рішення Звітно-виборного з'їзду адвокатів України від 09.06.2017 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/n0001891-17#n4>

143. Нові ПАЕ як дзеркало адвокатського самоврядування в Україні. *Юридична Газета online*. 2017. №40 (590). URL: <https://yur-gazeta.com/>

144. Положення про Комітет з питань адвокатської етики при НААУ: рішення Ради адвокатів України № 158 від 01.06.2013 р. URL: <https://yur-gazeta.com/publications/practice/inshe/novi-pae-yak-dzerkalo-advokatskogo-samovryaduvannya-v-ukrayini.html>

145. Наукове пізнання: специфіка, форми, методи, логіка та методологія. *Освіта UA*. 2010. URL: <https://ru.osvita.ua/vnz/reports/philosophy/13026/>

146. Дудченко В.В. Традиція правового розвитку: плюралізм правових вчень: монографія. Одеса, 2006. 304 с.

147. Цехмістрова Г.С. Основи наукових досліджень: навчальний посібник. Київ: Видавничий Дім «Слово», 2003. 240 с. URL: <http://politics.ellib.org.ua/pages-cat-42.html>

148. Оборотов Ю. Н. Изменение парадигмы методологии юриспруденции. *Наукові праці Національного університету «Одеська юридична академія»*. 2013. Т. 13. С. 32–40

149. Дудченко В. В. Сучасне бачення методології юридичної науки. *Актуальні проблеми держави і права: зб. наук. праць*. 2011. Вип. 62. С. 734–736.

150. Дудченко В. В., Манько Д. Г. Роль методології юридичної науки у становленні новаційного науково-правового мислення. *Актуальні проблеми держави і права*. 2003. Вип. 21. С. 13-17.

151. Чорний Г.М., Худолій Л.М., Ларіна Я. С., Міщенко І.А. Класифікація методів наукових досліджень на рівні суб'єктів агробізнесу. *Економіка АПК*. 2015. № 12. С. 12–18.

152. Рассоха І. М. Конспект лекцій з навчальної дисципліни «Методологія та організація наукових досліджень» для студентів 5 курсу денної форми навчання освітнього-кваліфікаційного рівня «магістр» спеціальностей 8.050106, 8.03050901 «Облік і аудит», 8.050201 «Менеджмент організацій», 8.03060101 «Менеджмент організацій і адміністрування (за видами економічної діяльності)» / І. М. Рассоха; Харк. нац. акад. міськ. госп-ва. Х.: ХНАМГ, 2011. 76 с.

153. Скакун О. Ф. Теорія права і держави: підручник. Київ: Правова єдність, 2010. 525 с.

154. Грабченко А.І., Федорович В.О., Гаращенко Я.М. Методи наукових досліджень: Х.: НТУ "ХПІ", 2009. 142 с. URL: <https://core.ac.uk/download/pdf/159817923.pdf>

155. Методи наукового пізнання. *НЕНЦ*. URL: <https://nenc.gov.ua/wp-content/uploads/2015/01/Методи-наукового-пізнання.pdf>
156. Шевчук Р. Ще раз про діалектичний метод у правознавстві. *Підприємництво, господарство і право*. 2016. № 11. С. 216-219.
157. Філософія: лекційні матеріали. *Веб-сайт Національної академії внутрішніх справ*. URL: <https://arm.naiu.kiev.ua/books/filosofia-30012017/lection/lec5.html>
158. Ходєєва Н.В. Методологія дослідження права на інформацію про стан свого здоров'я. *Форум права*. 2017. № 2. С. 136–143.
159. Таганцев Н. С. Курс русского уголовного права: учение о преступлении. Часть общая. СПб.: Тип. М. М. Стасюлевича. Кн. 1. 1874. 292 с.
160. Павліченко Є. В., Голинська М. І. Становлення порівняльного правознавства та порівняльно-правової методології. *Правовий часопис Донбасу*. 2019. № 1. С. 18–24.
161. Штефан С. В. Статистичні методи досліджень: тексти лекцій для студентів Інституту журналістики. 40 с. URL: <http://journalib.univ.kiev.ua/navch/StatMetodyDoslid.pdf>.
162. Методичні основи організації статистичних досліджень в системі охорони здоров'я. URL: <https://medstudia.com/medviva/metodichni-osnovi-organizatsiyi-statistichnih-doslidzhen-v-sistemi-ohoroni-zdorov-ya>
163. Іванов Ю.Ф., Джужа О.М. Кримінологія: навчальний посібник / Ю.Ф. Іванов, О.М. Джужа. К.: Паливода, 2006. 264 с. URL: <https://textbooks.net.ua/content/view/103/11/>
164. Анкетне опитування. *Центр прикладних досліджень: дослідницька компанія*. URL: <https://cpd.com.ua/uk/anketne-opytuvannya/>
165. Процедура складання анкети і вимоги до формулювання питань для опитування. URL: <http://studies.in.ua/ru/metodologiya-politicheskikh->

issledovaniy-shpargalki/3167-procedura-skladannya-anketi-vimogi-do-formulyu
vannya-pitan-dlya-opituvannya.html

166. Воронкова В. Г. Управління людськими ресурсами. Навчальний посібник під ред. д. ф. н., проф. В. Г. Воронкової. К.: ВД «Професіонал», 2006. 576 с.

167. Нагребельний В. Прогнозування в законодавчій діяльності. *Віче*. 2010. № 13. URL: <https://veche.kiev.ua/journal/2092/>

168. Аналіз і синтез. Енциклопедія сучасної України. URL: https://esu.com.ua/search_articles.php?id=44034

169. Ільков В. В. Методи дослідження джерел права в адміністративному судочинстві. *Форум права*. 2017. № 1. С. 60–63.

170. Бакаянова Н. М. Міжнародні стандарти адвокатури: поняття, система і класифікація. *Науковий вісник публічного та приватного права*. 2016. № 2. Ч. 1. С. 226-229.

171. Стандарти організації та професійної адвокатської діяльності. 49 с. URL: <https://dspace.nlu.edu.ua/bitstream/123456789/18763/1/54-69.pdf>

172. Загальний кодекс правил для адвокатів країн Європейського Співтовариства від 01.10.1988. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/994_343

173. Хартія основних принципів європейської адвокатської професії. URL: http://qala.org.ua/wp-content/uploads/2017/03/Hartiya_brenduvannya.pdf

174. Рекомендація № R (2000) 21 Комітету Міністрів державам-членам про свободу професійної діяльності адвокатів від 25.10.2000 р. URL: http://sc.gov.ua/ua/rekomendaciji_komitetu_ministriv_radi_jevropi.html

175. Основні положення про роль адвокатів від 01.08.1990 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_835#Text

176. Основні принципи, що стосуються ролі юристів від 27.08.1990 р. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/MU90316>

177. Conseil National des Barreaux, Paris: 2014. P. 5.

178. Основные акты, регулирующие адвокатуру и адвокатскую деятельность во Франции. Conseil national des barreaux. Les Avocats. URL: https://www.cnb.avocat.fr/sites/default/files/documents/textes_de_la_profession_en_russe_-_bd.pdf

179. Ануфрієнко О. А. Професійно-політична культура юриста (філософсько-правовий аналіз): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юр. наук: спец. 12.00.12 «філософія права». Київ, 2007. 32 с.

180. Федеральне Положення про адвокатуру від 01.08.1985 р. URL: <https://unba.org.ua/assets/uploads/legislations/pologennya/bundesrechtsanwaltsordnung-ukr.pdf>

181. Ткачук А.С. Адвокатура в Німеччині та Україні: порівняльно-правовий аспект. *Альманах права*. Вип.6. Київ, 2015. С. 527-533.

182. Право про адвокатуру від 26.05.1982 р. URL: <https://unba.org.ua/assets/uploads/legislations/pologennya/zakonodavstvo-pro-adv-polsha-zvedenyj-pereklad.pdf>

183. Звод правил адвокатської етики і чинності професії (Кодекс адвокатської етики) від 14.12.2011 р. URL: <https://unba.org.ua/assets/uploads/legislations/pologennya/kodeks-etyki-adwokackiej-ukr.pdf>

184. Code of Conduct for Italian Lawyers: Approved by the National Bar Council during the session of January 31st 2014. URL: https://www.ccbe.eu/fileadmin/speciality_distribution/public/documents/National_Regulations/DEON_National_CoC/EN_Italy_Code_of_Conduct_for_Italian_Lawyers.pdf

185. Бидюк Н. О. Организация деятельности адвокатуры в Испании. *Правова держава*. 2017. № 25. С. 212-216.

186. Об адвокатуре: Закон Чешской республики № 85/1996 от 13.03.1996 г. URL: <https://www.cak.cz/scripts/detail.php?id=6437>

187. Задоя І.І. Види дисциплінарних стягнень адвокатів: проблеми законодавчого врегулювання. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного*

університету. Сер.: Юридичні науки. 2014. №9-4. Т. 2. С. 10-13. URL: http://vestnik-pravo.mgu.od.ua/archive/juspradenc9-2/part_2/5.pdf

188. Дисциплінарний статут для адвокатів і стажерів-адвокатів Австрії. URL: https://www.academia.edu/5390955/Институт_адвокатуры_в_Австрийской_Республике

189. Гришко О. Феноменологічний підхід у практичній психології: огляд, особливості та принципи. URL: <https://bigbro.com.ua/fenomenologichnij-pidhid-u-praktichnij-psihologiyi-oglyad-osoblivosti-ta-printsipi/>

190. Алексєєнко Т.Ф. Феноменологічний підхід в оцінці розвитку малої групи як соціально-педагогічного явища. *Теоретико-методичні проблеми виховання дітей та учнівської молоді*. 2011. № 1 (15). С. 62–69.

191. Соціологія: підручник / Ю. Ф. Пачковський, Н. В. Коваліско, І. В. Городняк та ін.; за ред. д-ра соціол. наук, проф. Ю. Ф. Пачковського. Львів: ЛНУ імені Івана Франка, 2011. 418 с.

192. Шевчук Д. Феноменологічна перспектива у політичній теорії: методологічний аспект. Національний університет Острозька академія. 2012 р. URL: http://ena.lp.edu.ua:8080/bitstream/ntb/13686/1/19_99-103_Vis723_Filosofiya.pdf.

193. Конституція України від 28.06.1996 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр#Text>

194. Великий тлумачний словник сучасної української мови. Уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. К. Ірпінь: ВТФ «Перун», 2001. 1440 с.

195. Статут Ради Європи від 05.05.1949 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_001#Text

196. Рішення Конституційного Суду України №15-рп/2004 від 2004 р. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/v015p710-04>

197. Принцип верховенства права: проблеми теорії і практики: у 2-х кн. за заг. ред. Ю. С. Шемшученка. К.: Конус-Ю, 2008. Кн. 2: Принцип

верховенства права у діяльності держави та адміністративному праві. Відп. ред. В. Б. Авер'янов. 314 с.

198. Рабінович М. П. Права людини і громадянина в Конституції України (до інтерпретації вихідних конституційних положень). Х.: Право, 1997. 64 с.

199. Фляжнікова Я.В. Принцип верховенства права у діяльності адвоката. *Адвокатура: минуле, сучасність та майбутнє*: матер. X Міжнар. наук.-практ. конф.: (м. Одеса, 6 лист. 2020 р.) / редкол.: Н. М. Бакаянова (голова) та ін. Одеса, 2020. С. 465–467.

200. Кодекс професійної етики та поведінки прокурорів: рішення Всеукраїнської конференції прокурорів від 27.04.2017 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/n0001900-17#Text>

201. Кодекс суддівської етики: рішення XI черговий з'їзд суддів України 22.02.2013 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/n0001415-13#Text>

202. Цінності незалежності. URL: <https://inrespublica.org.ua/aktyvna-hromada/tsinnosti-nezalezhnosti-pidsumky-provedennya-vseukrayinskoyi-aktsiyi-vid-aktyvnoyi-gromady.html>

203. Роз'яснення щодо можливості надання адвокатами правової допомоги членам сім'ї та родичам: рішення РАУ № 198 від 22.09.2017 р. URL: <https://advokatrada.cn.ua/rozyasnenня-ради-адвокатів-україни-що/>

204. Роз'яснення щодо наявності конфлікту інтересів при наданні правової допомоги клієнтам з різним процесуальним статусом в кримінальних провадженнях: рішення РАУ № 120 від 15.11.2019 р. URL: <https://unba.org.ua/news/5047-rau-nadala-rozyasnennya-shodo-uniknennya-konfliktu-interesiv-pri-nadanni-dopomogi-klientam-z-riznim-procesual-nim-statusom.html>

205. Роз'яснення щодо окремих умов застосування положень Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» і Правил адвокатської етики: рішення РАУ № 103 від 23.04.2016 р. URL:

https://unba.org.ua/assets/uploads/legislation/rishennya/2016-04-23-r-shennya-rau-103_573594d583c9c.pdf

206. Роз'яснення щодо практичних питань реалізації Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» щодо організаційних форм адвокатської діяльності: рішення РАУ №71 від 04-05.07.2014 р. URL: <https://unba.org.ua/assets/uploads/legislations/rishennya/2014.07.04-05-rishennya-71.pdf>

207. Роз'яснення щодо здійснення адвокатом та його помічником представництва різних сторін в одній господарській справі: рішення РАУ № 33 від 30.03.2018 р. URL: https://unba.org.ua/assets/uploads/legislation/rishennya/2018-03-30-r-shennya-rau-33_5acf530f47fa3.pdf.

208. Ковалко Н. М. Конфлікт інтересів: теоретико-практичні аспекти кризь призму етичного принципу адвокатської діяльності. *Веб-сайт КДКА Київської області*. 2021. URL: <http://kdkako.com.ua/konflikt-interesiv-teoretyko-praktychni-aspekty-kriz'-pryzmu-etychnoho-pryntsypu-advokat-s'koyi-diyal'nosti/>

209. Положення про помічника адвоката: рішення Ради адвокатів України від 25.09.2015 року № 113. URL: https://unba.org.ua/assets/uploads/legislation/pologennya/2018-09-08-polozhennya-140_5bbc6f2dba29f.pdf

210. Положення про організацію та порядок проходження стажування для отримання особою свідоцтва про право на заняття адвокатською діяльністю: рішення Ради адвокатів України від 01 червня 2018 року № 80. URL: https://unba.org.ua/assets/uploads/legislation/pologennya/2020-11-17-polozhennya-121_5fc64e07e0a02.pdf

211. Зейкан Я. П. Адвокат: навички професії: практ. посіб. 2-ге вид., стер. К.: КНТ: Вид. Ліпкан О.С., 2011 р. URL: http://info-library.com/book/29_Advokat_navichki_profesii.html.

212. Іваницький С. О. Спеціалізація як принцип організації адвокатури. *Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е. О. Дідоренка*. 2015. Вип. 4. С. 64–77.

213. Хотинська-Нор О. Спеціалізація як перспектива розвитку адвокатури України. *Право України*. 2019. № 12. С. 84–96.

214. Неврозна І. В. Професійний обов'язок нотаріуса як основа його належної поведінки. URL: <https://er.dduvs.in.ua/bitstream/123456789/3440/1/118.pdf>

215. Фляжнікова Я. В. Ключові компетентності адвоката. Феноменологічний підхід. Сучасні виклики та актуальні проблеми судової реформи в Україні: Матеріали Міжнародної наукової конференції (Чернівці. 26-27 жовтня 2017 р.) Чернівці: Технодрук, 2017. 322 с.

216. Особистий бренд юриста: як створити професійний імідж. Перший юридичний журнал в режимі онлайн *loyer* про юриспруденцію зі смаком. 14 вересня 2017 року. URL: <http://loyer.com.ua/uk/osobistij-brend-yurista-yak-stvoriti-profesijnij-imidzh>.

217. Що take hard i soft skills? В чому різниця? Що важливіше? URL: <https://zhy.dcz.gov.ua/publikaciya/shcho-take-hard-i-soft-skills-v-chomu-riznysya-shcho-vazhlyvishe>

218. Сливка С. С. Юридична деонтологія: навчальний посібник. К.: Атіка, 2008. 296 с.

219. Чумак А. Л. Етичні кодекси в контексті соціокультурної динаміки: дис. ... канд. філос. наук : 09.00.07. Київ, 2007. 176 с.

220. Фляжнікова Я.В. Правила адвокатської етики як ціннісний орієнтир студента-правника. *Сучасні виклики та актуальні проблеми судової реформи в Україні*: Матер. III Міжнародної наукової конференції (м. Чернівці, 24-25 жовтня 2019 р.). Чернівці: Технодрук, 2019. С. 250-252.

221. Святоцька В. Стандарти організації та професійної адвокатської діяльності. URL: <https://rd.ua/storage/lessons/253/370Святоцька%20В.О.%20-%20Стандарти%20адвокатури.pdf>

222. Роз'яснення з питань застосування положень Правил адвокатської етики при використанні мережі Internet: Рішення від 22.09.2017 р. № 196.

URL: https://unba.org.ua/assets/uploads/legislation/rishennya/2017-09-22-r-shennya-rau-196_59d2297686313.pdf

223. Рішення № XII-005/2020 у справі за скаргою на рішення дисциплінарної палати Київської області №166/2020 від 15.07.2020 року про закриття дисциплінарної справи. *Сайт Вищої кваліфікаційно-дисциплінарної комісії адвокатури*. URL: <https://vkdka.org/rishennya-hii-0052020-u-spravi-zaskargoyu-na-rishennya-distsiplinarnoji-palati-kijivskoji-oblasti-1662020-vid-15-07-2020-roku-pro-zakrittya-distsiplinarnoji-spravi/>

224. Про судоустрій і статус суддів: Закон України від 02.06.2016 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1402-19#Text>

225. Міжнародний пакт про громадянські і політичні права від 16.12.1966 р. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_043.

226. Янченко Н.В. Соціальні мережі як форма розвитку бізнес комунікацій. Європейський вектор модернізації економіки: креативність, прозорість та сталий розвиток: Матеріали XIII Міжнародної науково-практичної конференція (21-22 квітня 2021 р.), Харків, 2021. С. 101–103.

227. Кумпаненко Н. С. Соціальні мережі як засіб формування громадянського суспільства. Нові вектори розвитку демократії та інститутів держави і права: Матеріали юридичної науково-практичної інтернет конференції, м. Київ, 10 грудня 2015 р. URL: http://www.legalactivity.com.ua/index.php?option=com_content&view=article&id=1149%3A101215-21&catid=138%3A4-1215&Itemid=170&lang=ru

228. Турчин А.В. Класифікація соціальних мереж. Актуальні задачі та досягнення у галузі кібербезпеки: Матеріали Всеукраїнської наук.-практ. конф. (23–25 листопада 2016 р.). Кропивницький, 2016. С. 206. URL: <http://dspace.kntu.kr.ua/jspui/bitstream/123456789/4998/1/AUConferenceCyberSecurityNovember2016p206.pdf>

229. Чуприна Л. Соціальні мережі як інструмент реалізації громадських ініціатив. *Наукові праці Національної бібліотеки України ім. В. І. Вернадського*. 2015. Вип. 41. С. 54–68.

230. Принципи Міжнародної асоціації юристів (IBA) щодо поведінки у соціальних мережах для юридичних професій: затверджені Міжнародною асоціацією юристів від 24.05.2004 р. URL: [IBAInternationalPrinciplesonSocialMediaConductfortheLegalProfession_ENG](http://www.iba.org/InternationalPrinciplesonSocialMediaConductfortheLegalProfession_ENG).

231. Social media ethics guidelines of the commercial and federal litigation section of the New York state bar association, updated June 9, 2015. URL: <http://www.nysba.org/socialmediaguidelines/>.

232. Правила професійної етики нотаріусів України: Наказ Міністерства юстиції України 07.06.2021 № 2039/5. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0759-21#Text>

233. Кухнюк Д. В. Професійна етика у віртуальному просторі. *Юридична газета online*. 2019. №17-18 (671-672). URL: <https://yur-gazeta.com/publications/practice/inshe/profesiyna-etika-u-virtualnomu-prostori.html>

234. Узагальнення дисциплінарної практики кваліфікаційно-дисциплінарних комісій адвокатури щодо дотримання адвокатами норм адвокатської етики при використанні мережі Інтернет. *Сайт Вищої кваліфікаційно-дисциплінарної адвокатури*. URL: <https://vkdka.org/uzagalnennya-distsiplinarnoji-praktiki-kvalifikatsijno-distsiplinarnih-komisij-advokaturi-schodo-dotrimannya-advokatami-norm-advokatskoji-etiki-pri-vikoristanni-merezhi-internet/>

235. Бойко Г.В. Деякі проблемні питання застосування дисциплінарною палатою Правил адвокатської етики при використанні адвокатом мережі Інтернет (за матеріалами дисциплінарних проваджень КДКА Одеської області). *Вісник Одеської адвокатури. Спеціальний випуск. Адвокатська етика*. 2019. С. 14-15.

236. Акаунт В'ячеслава Колодницького на Facebook. URL: <https://www.facebook.com/advokat.kolodnitskiy>

237. Голоцван В.О. Дотримання норм адвокатської етики при використанні мережі Інтернет. Збір. тез доп. студ., аспір. та здобув. – учасн. 76-ї звіт. конф. Одеського нац. ун-ту імені І. І. Мечникова. (м. Одеса, 26-28 квіт. 2020 р.). Одеса: Фенікс, 2021. С. 96-98. URL: <http://dspace.onu.edu.ua:8080/bitstream/123456789/30974/1/95-98.pdf>

238. Порядок ведення єдиного реєстру адвокатів України: Рішенням Ради адвокатів України № 26 від 17.12.2012 р. URL: https://unba.org.ua/assets/uploads/legislation/poryadki/2019-02-14-poryadki-20_5ca35b821a1f8.pdf

239. Правдін І. Олексій Шевчук: потрібно запроваджувати фейсбук-ідентифікацію адвокатів. *Вектор Ньюз «НОВИНИ»*. 11.12.2016 р. URL: <https://www.vectornews.net/news/politics/21456-oleksy-shevchuk-potrбно-zaprovadzhuvati-feysbuk-dentifkacyu-advokatv.html>.

240. Відповідальність за дописи в Інтернеті має наставати лише внаслідок заподіяння шкоди іншій особі. *Закон і Бізнес*. 10.10.2017 р. URL: http://zib.com.ua/ua/130309-vidpovidalnist_advokata_za_dopisi_v_interneti_mae_nastavati_.html.

241. TikTok став найпопулярнішою соцмережею для молодих українців. URL: <https://creativity.ua/marketing-and-advertising/tiktok-stav-naipopuliarnishoiu-sotsmerezheiu-dlia-molodykh-ukraintsiv/>

242. Facebook та Instagram в Україні. URL: <https://plusone.com.ua/research/Facebook%20та%20Instagram%20в%20Україні%20-%202021%20липень.pdf>

243. Фляжнікова Я.В. Юридична відповідальність адвоката за поведінку в мережі Інтернет: рік потому. *Адвокатура: минуле, сучасність та майбутнє*: матер. VIII Міжнар. наук.-практ. конф.: (м. Одеса, 17 листопада 2018 р.) Одеса: Видавничий дім «Гельветика», 2018. 822 с. С. 523–526.

244. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/72863807?fbclid=IwAR0vckfm6Dh_GaFn2yAU2JLzknzDXYmi0yR56xiYoLGN0KGvhdaxvkHJl5o0
245. Рішення Вищої кваліфікаційно-дисциплінарної комісії адвокатури від 30.01.2018 р. URL: <http://vkdk.org/rishennya-i-0212018-u-spravi-za-skargoyu-na-rishennya-distsiplinarnoji-palati-kvalifikatsijno-distsiplinarnoji-komisiji-advokaturi-lvivskoji-oblasti-vid-20-10-2017-pro-vidmovu-v-porushenni-distsipl/>.
246. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/75774402>
247. Роз'яснення щодо отримання адвокатом від клієнта згоди на укладення договору про надання правової допомоги: рішенням РАУ № 56 від 12.04.2019 р. URL: https://unba.org.ua/assets/uploads/legislation/rishennya/2019-04-12-r-shennya-rau-56_5cebec98bbe7b.pdf
248. Фляжнікова Я.В. Про гонорар успіху адвоката. *Європейський політико-правовий дискурс*. 2020. №7. Volume 1. Issue 7. Р. 92–99.
249. Dr. David Štros. Pactum de quota litis – The Czech Approach. URL: http://www.fbe.org/barreaux/uploads/2017/07/Rapport_David_STROSS-1-en.doc.
250. Гонорар. *Протокол: юридичний інтернет-ресурс*. URL: https://protocol.ua/ua/pro_advokaturu_ta_advokatsku_diyalniststattya_30/
251. Постанова Вищого господарського суду України від 18.07.2007 р. у справі № 13/520. База даних «Законодавство України». URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v_520600-07.
252. Стоимость «успеха». *Pravo: видавництво «Юридична практика»*. Вип. 42 (669). URL: <https://pravo.ua/articles/stoimost-uspeha/>.
253. Гонорар успіху адвоката: світовий досвід і перспективи законодавчого врегулювання в Україні. URL: https://jurliga.ligazakon.net/analytics/171358_gonorar-uspkhu-advokata-svtoviy-dosvd--perspektivi-zakonodavchogo-vregulyuvannya-v-ukran.

254. Окрема думка Судді Касаційного цивільного суду у складі Верховного Суду Крата В. І. від 12.06.2018 р. у справі № 462/9002/14-ц. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/74963389>

255. Гонорару успіху адвоката бути! *Сайт НААУ*. URL: <https://unba.org.ua/publications/5502-gonoraru-uspihu-advokata-buti.html>

256. Бережна Є. Зарубіжний досвід регулювання діяльності адвокатів, як учасників адміністративного процесу, та можливості його використання в Україні. *Knowledge, Education, Law, Management*. 2020. № 7. vol. 3. Р. 8-12.

257. О реформе ряда судебных и юридических профессий: Закон № 71-1130 от 31.12.1971 г.. URL: <https://www.cnb.avocat.fr/sites/default/files/>.

258. Видмер М. Каким должен быть гонорар швейцарского адвоката? URL: <https://business-swiss.ch/2020/01/gonorar-shvejcarskogo-advokata/>

259. Іваницький С. О. Pactum de quota litis: перспективи використання в сучасній адвокатській практиці. *Юрист України*. 2018. № 2 (37). С. 83–86.

260. Фляжнікова Я. В. Етична складова гонорару успіху адвоката. Адвокатура: минуле, сучасність та майбутнє: матер. IX Міжнар. наук.-практ. конф.: (м. Одеса, 15 листопада 2019 р.) Одеса: Видавничий дім «Гельветика», 2019. С. 414 – 416.

261. Грузенберг О. О. Вчера. Воспоминания. Париж: Дом книги, 1938. 242 с.

262. Чи має адвокат працювати у позаробочий час – роз'яснення РАУ. *Закон і бізнес*. 28.01.2022. URL: <https://zib.com.ua/ua/150392.html>

263. Шпак М. М., Ороновська О. М. Психологічні особливості прояву синдрому емоційного вигорання у юристів. URL: <http://baltijapublishing.lv>

264. Дисциплінарна відповідальність адвоката за дискредитацію процесу підвищення кваліфікації адвокатів в Україні. *Сайт Вищої школи адвокатури України*. 02.06.2022. URL: <https://www.hsa.org.ua/blog/dystsyplinarna->

vidpovidalnist-advokata-za-dyskredytatsiyu-protsesu-pidvyshhennya-kvalifikatsiyi-advokativ-v-ukrayini/

265. Семенюк І. Я. Професійні дилеми, принципи та цінності в адвокатській діяльності. *Часопис Київського університету права*. 2012. № 2. С. 66-68. http://kul.kiev.ua/images/chasop/2012_2/66.pdf

266. Матеріали практики КДКА Хмельницької області. URL: <http://kdkakm.com>

267. Зейкан Я. П. Захист у цивільній справі: наук.-практ. комент. Я. П. Зейкан. К., 2010. 596 с.

268. Висновок Консультативної ради європейських суддів «Про відносини між суддями та адвокатами» № 16 15.11.2013 р. URL: <http://vkksu.gov.ua/userfiles/doc/perelik-dokumentiv/vys16.doc>.

269. Словник української мови. Т. 8. Вид-во «Наукова думка». Київ, 1977 р. 927 с.

270. Кісліцина І. О. Роль прокурора у кримінальному провадженні на підставі угод про визнання винуватості: питання теорії і практики: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.10; Нац. ун-т «Одес. юрид. акад.». Одеса, 2018. 217 с.

271. Вільчик Т. Б. Дискусійні питання визначення обов'язків адвоката у суді: зарубіжна доктрина. *Проблеми законності*. 2015. Вип. 131. С. 145–155.

272. Узагальнення дисциплінарної практики кваліфікаційно-дисциплінарних комісій адвокатури щодо заяв (скарг) суддів відносно неналежної поведінки адвокатів: рішення № V-005/2021 від 27 травня 2021 р. URL: <https://vkdka.org/15918-2/>

273. Бірюкова А. М. Затягування адвокатом судового розгляду справи. *Вісник Одеської адвокатури. Спеціальний випуск: Адвокатська етика*. 2019. С. 12–13.

274. Щодо неприпустимості залучення адвоката до конфіденційної співпраці з органами досудового розслідування при наявній згоді клієнта: рішення РАУ № 123 від 15.11.2019 р. URL: <https://unba.org.ua/>

assets/uploads/legislation/rishennya/2019-11-15-r-shennya-rau-123_5def73c3689f8.pdf

275. Звіт Комітету захисту прав адвокатів та гарантій адвокатської діяльності НААУ за 2021 рік. *Сайт Національної асоціації адвокатів України*. URL: https://unba.org.ua/assets/uploads/c80276feb6ac85f7b4f2_file.pdf

276. Узагальнення практики кваліфікаційно-дисциплінарних комісій адвокатури 2016-2020 років. 2020. URL: https://shron1.chtyvo.org.ua/Vyscha_kvalifikatsiino-dystsyplinarna_komisii/Uzahalnennia_praktyky_KDKA_2016-2020_rokiv.pdf?PHPSESSID=nmjdob96ojvveeviuavgs6nmj3

277. Мостовенко С. Адвокат – не посередник між чиновником і клієнтом! *Дзеркало тижня*. 2012. № 26. С. 4.

278. Олександр Кульчицький: відносини між адвокатами та окремі етичні аспекти цих відносин. *Адвокат онлайн*. URL: <http://advokatonline.org.ua/20-vidnosyny-mizh-advokatamy-ta-okremi-etychni-aspekty-tsyh-vidnosyn-formy-reahuvannya-advokata-na-nezakonni-abo-neetychni-diji-inshoho-advokata-majnovi-aspekty-vidnosyn-mizh-advokatamy-zhidno-z-p/>.

279. Звіт ради адвокатів Хмельницької області за 2018 рік. URL: http://kmrada-unba.org/wp-content/uploads/2019/01/%D0%97%D0%92%D0%86%D0%A2_%D0%BF%D1%80%D0%BE_%D0%B4%D1%96%D1%8F%D0%BB%D1%8C%D0%BD%D1%96%D1%81%D1%82%D1%8C_%D0%A0%D0%B0%D0%B4%D0%B8_%D0%B7%D0%B0_2018%D1%80..pdf

280. Салій І. Ніколи не називають спочатку прізвище клієнта». Як це бути адвокатом військовослужбовця РФ, який прийшов з війною в твою країну. *Судовий репортер*. 02.08.2022. URL: <https://sudreporter.org/nikoly-ne-nazyvayut'-spochatku-prizvyshche-kliyenta-yak-tse-buty-advokatom-viys'kovosluzhbovtsya-rf-yakyu-pryyshov-z-viynoyu-v-tvoyu-krayinu/>

281. Добродійність (волонтерство) – як поняття етики. *Етика сьогодні*. URL: <http://www.etica.in.ua/dobrodijnist-volonterstvo-yak-ponyattya-etiki/>

282. Левенець Ю. О. Поняття адміністративної відповідальності. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. 2012. Вип. 3. С. 54-62.
283. Кодекс України про адміністративні правопорушення: Відомості Верховної Ради Української РСР (ВВР) 1984 р. URL: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/80731-10/page>.
284. Цивільний процесуальний кодекс України від 18.03.2004 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15#Text>
285. Кодекс адміністративного судочинства України від 06.07.2005 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2747-15#Text>
286. Господарський процесуальний кодекс України від 06.11.1991 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1798-12#Text>
287. Остафійчук Л.А. Юридична відповідальність за неповагу до суду : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.10 / Остафійчук Людмила Аурелівна. - Одеса, 2015. 230 с.
288. Про відповідальність за неповагу до суду: Закон СРСР від 02.11.1989 р. URL: <https://docs.cntd.ru/document/901724149>
289. Заборовський В. В., Манзюк В. В. Правова природа відповідальності адвоката за прояв неповаги до суду. *Порівняльно-аналітичне право*. 2015. № 2. С. 294–297.
290. Юридичний інтернет-ресурс: Юридичний світ. Корисні закони. Кодекс України про адміністративні правопорушення. URL: http://protokol.com.ua/ua/kodeks_ukraini_pro_administrativni_pravoporushehnyia_stattya_185_3/.
291. Процик А. Я. Суд не може і не повинен дозволяти учасникам процесу виявляти неповагу до нього. *Закон і бізнес*. 2011. №31. С. 1–12.
292. Старовойтова С. М. Адміністративна відповідальність за прояв неповаги до суду в Україні : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07. Суми, 2021. 200 с.

293. Вовнюк В. На грані фолу. Коли адвокат вправі залишити судове засідання без дозволу головуючого. *Офіційний сайт Вищої кваліфікаційно-дисциплінарної комісії адвокатури*. <https://vkdka.org/na-grani-folu-koli-advokat-vpravi-zalishiti-sudove-zasidannya-bez-dozvolu-golovuyuchogo/>

294. ЄСПЛ: адвокат має право на критику експертів та прокурора під час судового засідання. *Центр демократії та верховенства права*. 2018. URL: <https://cedem.org.ua/news/yespl-advokat-maye-pravo-na-krytyku-ekspertiv-ta-prokurora-pid-chas-sudovogo-zasidannya/>

295. Копиленко О. П. Правознавство: Навчальний посібник. К.: «ВД «Професіонал», 2007. 400 с. URL: https://pidru4niki.com/13331222/pravo/ponyattya_kriminalnoyi_vidpovidalnosti

296. Кримінальний кодекс України від 5 квітня 2001р. Відомості Верховної Ради України. 2001. №25-26. 166 с.

297. Максименцев М. Г., Максименцева Н. О. Проблеми застосування цивільно-правової відповідальності до адвоката як суб'єкта первинного фінансового моніторингу в Україні. *Прикарпатський юридичний вісник*. 2021. № 4 (39). С. 17-22.

298. Кім Ю. Фактично ВКДКА формує практику правозастосування Правил адвокатської етики. URL: http://zib.com.ua/ua/42755-valentin_zagariya_faktichno_vkdk_a_formue_praktiku_pravozasto.

299. Овчаренко О. М. Юридична відповідальність суддів: питання теорії і практики: дис. ... д-ра. юрид. наук: 12.00.10 / Нац. ун-т «Одес. юрид. акад.». Одеса, 2018. 526 с.

300. Щербанюк О.В., Остафійчук Л. А. Дисциплінарна відповідальність як основний вид юридичної відповідальності адвоката. URL: <https://archer.chnu.edu.ua>

301. Пославська І.М., Дурова А.О. про поняття дисциплінарної відповідальності адвоката. URL: <http://dspace.onua.edu.ua/>

302. Шлапко Т.В., Номировська Ю. В. Особливості дисциплінарної відповідальності адвоката. *Вища юридична освіта: історичний досвід та перспективи розвитку*: збірник тез учасників Регіонального круглого столу (м. Маріуполь, 22 лютого 2018 р.). Маріуполь: Донецький юридичний інститут ГУ НП в Донецькій області; Маріупольський центр первинної професійної підготовки «Академія поліції», 2018. https://essuir.sumdu.edu.ua/bitstream-download/123456789/68331/4/Shlapko_Nomyrovska.pdf; jsessionid= F0BB6632B 0D3AD0C44FC17F91A504716

303. Матеріали практики КДКА Вінницької області. URL: <http://osav.vn.ua>

304. Кухнюк Д. В. Дисциплінарна відповідальність адвоката в Україні: проблеми правового регулювання. *Цивілістична процесуальна думка*. 2016. № 2. С. 75-79.

305. Платний вихід. *Parvo Видавництво Юридична практика*. URL: <https://pravo.ua/articles/platnij-vihid/>

306. Колеснік Т. В. Особливості притягнення до дисциплінарної відповідальності адвокатів. *Право і суспільство*. 2019. № 1. Ч. 2. С. 54-59.

307. Кваліфікаційно-дисциплінарна комісія адвокатури Донецької області провела перше засідання після початку повномасштабного вторгнення. *ADVOCAT POST. Інформаційне агентство*. 15.08.2022. URL <https://advokatpost.com/kvalifikatsijno-dystsyplinarna-komisiia-advokatury-donetskoj-oblasti-provela-pershe-zasidannia-pislia-pochatku-povnomasshtabnoho-vtorhnennia/>

308. Місяць А. Особливості відповідальності адвоката за порушення правил адвокатської етики. *Право України*. 2019. № 12. С. 231-238.

309. Звіт Вищої кваліфікаційно-дисциплінарної комісії адвокатури за 2020 рік. *Офіційний сайт Вищої кваліфікаційно-дисциплінарної комісії адвокатури*. URL: <https://vkdka.org/scho-gromadyan-ne-vlashtovuje-v-roboti-advokativ-zvit-vkdka-za-2020-rik/>

ДОДАТКИ

Додаток А

СПИСОК ПУБЛІКАЦІЙ ЗДОБУВАЧА ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

***Наукові праці, в яких опубліковані
основні наукові результати дисертації:***

1. Фляжнікова Я. В. Історичні витoki етичних правил у професії адвоката. *Часопис Київського університету права*. Науковий журнал. 2018 №3. С. 73–76.
2. Фляжнікова Я. В. Історіографія правового регулювання правил адвокатської етики новітнього часу. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*. Серія: «Юриспруденція». 2018. № 36. С. 29–31.
3. Фляжнікова Я. В. Європейський досвід правового регулювання професійної етичної поведінки адвоката. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. 2019. № 5. С. 173–177.
4. Фляжнікова Я. В. Чи торкнулась монополія адвокатури господарського процесу? *Право і суспільство*. 2018. № 5. Ч. 2. С. 62–67.
5. Фляжнікова Я. В. Особливості дисциплінарної відповідальності адвоката за порушення правил адвокатської етики. *Юридичний вісник*. 2021. №1. С. 184–190.

Публікації в зарубіжному виданні:

1. Фляжнікова Я. В. Адвокати в соціальних мережах. Етико-деонтологічний аспект. *Visegrad journal on Human rights*. 2017. № 1/1. Р. 123–127.
2. Фляжнікова Я. В. Про гонорар успіху адвоката. *European political and law discourse*. 2020. Volume 7. Issue 1. Р. 92–99.

Наукові праці, які засвідчують апробацію матеріалів дисертації:

1. Фляжнікова Я. В. Ключові компетентності адвоката. Феноменологічний підхід. *Сучасні виклики та актуальні проблеми судової реформи в Україні* : матер. Міжнар. наук. конф. (м. Чернівці, 26-27 жовт. 2017 р.) Чернівці: Технодрук, 2017. С. 322–323.
2. Фляжнікова Я. В. Юридична відповідальність адвоката за поведінку в мережі Інтернет: рік потому. *Адвокатура: минуле, сучасність та майбутнє*: матер. VIII Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Одеса, 17 листоп. 2018 р.). Одеса: Видавничий дім «Гельветика», 2018. С. 523–526.
3. Фляжнікова Я.В. Неетична поведінка адвоката чи право на свободу слова? Практика ЄСПЛ. *Актуальні проблеми соціального права. Проблеми реалізації і захисту прав людини в світлі Загальної декларації прав людини (до 70-річчя з дня ухвалення)* : матер. Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Львів, 14 груд. 2018 р.). Львів : «Галич-прес». 2019. С. 324–328.
4. Фляжнікова Я. В. До поняття «професійна правнича допомога»: об'єктивація погляду. *Актуальні проблеми судового права*: матер. Міжнар. наук. конф., присвяч. 70-річчю з дня народж. проф. І. Є. Марочкіна (м. Харків, 31 трав. 2019 р.) / редкол. Л.М. Москвич та ін. Харків: Право, 2019. С. 179–183.
5. Фляжнікова Я. В. Правила адвокатської етики як ціннісний орієнтир студента-правника. *Сучасні виклики та актуальні проблеми судової реформи в Україні* : матер. III Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Чернівці, 24-25 жовт. 2019 р.) / редкол. : О. В. Щербанюк (голова), А. С. Цибуляк-Кустевич (відпов. секр.) та ін. Чернівці: Чернівецький нац. ун-т., 2019. С. 250–252.
6. Фляжнікова Я.В. Принцип верховенства права у діяльності адвоката. *Адвокатура: минуле, сучасність та майбутнє*: матер. X Міжнар. наук.-практ.

конф.: (м. Одеса, 6 лист. 2020 р.) / редкол.: Н. М. Бакаянова (голова) та ін. Одеса, 2020. С. 465–467.

7. Фляжнікова Я. В. Етична складова гонорару успіху адвоката. *Адвокатура: минуле, сучасність та майбутнє* : матер. IX Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Одеса, 15 листопада 2019 р.). Одеса: Видавничий дім «Гельветика», 2019. С. 414–416.

8. Фляжнікова Я. В. Професійні якості адвоката: соціокультурний код. *Сучасні виклики та актуальні проблеми судової реформи в Україні* : матер. IV Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Чернівці, 24-25 жовт. 2019 р.) / редкол.: О. В. Щербанюк (голова), Л.Г. Бзова (відпов. секр.) та ін. Київ : Видавництво ВАІТЕ, 2019. С. 250–252.

9. Фляжнікова Я.В. Щодо юридичної відповідальності адвоката за порушення професійних етичних правил. *Адвокатура України: сучасний стан та перспективи розвитку*: Матер. II Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Харків, 17 груд. 2020 р.) / редкол. : Т. Б. Вільчик (голова) та ін. Харків: Право, 2020. С. 146–148.

ВІДОМОСТІ ПРО АПРОБАЦІЮ МАТЕРІАЛІВ ДИСЕРТАЦІЇ

Дисертацію обговорено і схвалено на засіданні кафедри організації судових, правоохоронних органів та адвокатури Національного університету «Одеська юридична академія». Окремі положення оприлюднено на: Міжнародній науковій конференції «Сучасні виклики та актуальні проблеми судової реформи в Україні» (м. Чернівці, 26-27 жовтня 2017 р.); VIII Міжнародній науково-практичній конференції «Адвокатура: минуле, сучасність та майбутнє» (м. Одеса, 17 листопада 2018 р.); Міжнародній науково-практичній конференції «Проблеми реалізації і захисту прав людини в світлі Загальної декларації прав людини (до 70-річчя з дня ухвалення)» (м. Львів, 14 грудня 2018 р.); Міжнародній науковій конференції, присвяченій 70-річчю з дня народження професора І. Марочкіна «Актуальні проблеми

судового права» (м. Харків, 31 травня 2019 р.); III Міжнародній науково-практичній конференції «Сучасні виклики та актуальні проблеми судової реформи в Україні» (м. Чернівці, 24-25 жовтня 2019 р.); X Міжнародній науково-практичній конференції (м. Одеса, 06 листопада 2019 р.); IX Міжнародній науково-практичній конференції «Адвокатура: минуле, сучасність та майбутнє» (м. Одеса, 15 листопада 2019 р.); IV Міжнародній науково-практичній конференції «Сучасні виклики та актуальні проблеми судової реформи в Україні» (м. Чернівці, 24-25 жовтня 2019 р.); II Міжнародній науково-практичній конференції «Адвокатура України: сучасний стан та перспективи розвитку» (м. Харків, 17 грудня 2020 р.).

АНКЕТА**Шановний респонденте!**

Просимо Вас взяти участь у соціологічному дослідженні щодо проблем, пов'язаних з застосуванням Правил адвокатської етики та практики притягнення до дисциплінарної відповідальності за їх порушення (оберіть, будь ласка, один з варіантів або зазначте свій).

Щиро вдячні Вам за співпрацю!

1. Які, на Вашу думку, заходи з вдосконалення знань щодо змісту ПАЕ для адвокатів є найбільш ефективними?

- а) самоосвіта (вивчення наукових джерел, літератури, рішень РАУ тощо);
- б) заходи з підвищення кваліфікації адвокатів;
- в) власний практичний досвід;
- г) всі вищеназвані заходи.

2. Чи вважаєте Ви, що чинні ПАЕ потребують вдосконалення? (якщо так, за можливості поясніть в якій частині):

- а) ні, не вважаю;
- б) так, розділ I. Загальні положення (ст. _____);
- в) так, розділ II. Основні принципи адвокатської етики (ст. _____);
- г) так, розділ III. Відносини адвоката з клієнтами (ст. _____);
- д) так, розділ IV. Відносини адвоката з судом та іншими учасниками судового провадження (ст. _____);
- е) так, розділ V. Відносини адвоката при здійсненні професійної діяльності з іншими органами та особами (ст. _____);
- є) так, розділ VI. Відносини між адвокатами (ст. _____);
- ж) так, розділ VII. Дотримання норм адвокатської етики в громадській, науковій та публіцистичній діяльності адвоката (ст. _____);

з) так, розділ VIII. Дотримання норм адвокатської етики при використанні мережі Інтернет (ст. _____);

і) так, розділ IX. Адвокатське бюро, адвокатське об'єднання як суб'єкти відносин щодо забезпечення дотримання правил адвокатської діяльності (ст. _____);

ї) так, розділ X. Органи адвокатського самоврядування як суб'єкти відносин щодо забезпечення дотримання правил адвокатської етики (ст. _____);

к) так, розділ XI. Відповідальність за порушення правил адвокатської етики (ст. _____).

3. Чи притягувались Ви до дисциплінарної відповідальності за порушення ПАЕ?

а) так, притягувався;

б) ні, не притягувався;

в) ні, не притягувався, проте скарга щодо мене була подана до КДКА.

4. Чи притягувались ви до дисциплінарної відповідальності за порушення ПАЕ через дії помічника, стажиста, іншої особи, з якої Ви перебуваєте у трудових відносинах?

а) так, притягувався;

б) ні, не притягувався;

в) ні, не притягувався, проте скарга щодо мене була подана до КДКА регіону.

5. Які, на вашу думку, існують складнощі при вирішення дисциплінарної палати КДКА регіону питання щодо наявності або відсутності в діяннях адвоката факту порушення ПАЕ?

а) неоднозначний характер норм ПАЕ;

- б) недосконалість положень ПАЕ;
- в) лояльність членів КДКА до адвокатів;
- г) всі вищеназвані заходи.

6. З якими складнощами, на Вашу думку, зустрічаються адвокати під час спілкування в мережі Інтернет з іншими суб'єктами?

- а) ідентифікація адвоката;
- б) збереження адвокатської таємниці;
- в) якість Інтернет-зв'язку;
- г) безпека входу в акаунт;
- д) власний варіант_____.

7. Яким соціальним платформам Ви надаєте перевагу для спілкування в мережі Інтернет?

- а) Фейсбук;
- б) Інстаграм;
- в) ТікТок;
- г) власний варіант _____.

8. Якому формату подання інформації в мережі Інтернет Ви надаєте перевагу?

- а) короткі пости (до 200 символів разом з пробілами);
- б) великі пости (більше 200 символів разом з пробілами);
- в) відео-записи тривалістю до 1 хвилини;
- г) відео-записи тривалістю більше 1 хвилини;
- д) поєдную декілька форматів.

Дякуємо за участь!

Додаток В

ЗАТВЕРДЖУЮ

АКТ

**про впровадження наукових розробок дисертаційного дослідження
на здобуття наукового ступеня доктора філософії Я. В. Фляжнікової
за темою: «Правила адвокатської етики
та юридична відповідальність за їх порушення»
у навчальну та науково-дослідну діяльність
Національного університету «Одеська юридична академія»**

Акт складено комісією у складі:

Голова: перший проректор Національного університету «Одеська юридична академія», д.ю.н., професор М.Р. Аракелян.

Члени комісії: завідувач кафедри організації судових, правоохоронних органів та адвокатури, д.ю.н., професор Н.М. Баканова, професор кафедри організації судових, правоохоронних органів та адвокатури, д.ю.н., професор М.В. Косюта, в.о. декана факультету адвокатури та антикорупційної діяльності Національного університету «Одеська юридична академія», к.ю.н., доцент Є.С. Хижняк.

Комісією було проведено роботу по визначенню фактичного впровадження результатів наукового дослідження Я.В. Фляжнікової у навчальний процес та науково-дослідну діяльність Національного університету «Одеська юридична академія».

Комісія розглянула наукові публікації Фляжнікової Я. В.: Історичні витоки етичних правил у професії адвоката. *Часопис Київського*

університету права. Науковий журнал. 2018 №3. С. 73–76.; Історіографія правового регулювання правил адвокатської етики новітнього часу. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*. Серія: «Юриспруденція». 2018. № 36. С. 29–31; Європейський досвід правового регулювання професійної етичної поведінки адвоката. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. 2019. № 5. С. 173–177; Чи торкнулась монополія адвокатури господарського процесу? *Право і суспільство*. 2018. № 5. Ч. 2. С. 62–67; Особливості дисциплінарної відповідальності адвоката за порушення правил адвокатської етики. *Юридичний вісник*. 2021. №1. С. 184–190; Адвокати у соціальних мережах. Етико-деонтологічний аспект. *Visegrad journal on Human rights*. 2017. № 1/1. Р. 123–127; Про гонорар успіху адвоката. *Європейський політико-правовий дискурс*. 2020. Volume 1. Issue 7. Р. 92–99.

За результатами проведеної роботи комісією встановлено:

1. Теоретичні та практичні питання теми дисертації Я.В. Фляжнікової досліджувалися у межах плану науково-дослідної роботи кафедри організації судових, правоохоронних органів та адвокатури Національного університету «Одеська юридична академія» «Шляхи вирішення проблем судової влади, правоохоронних органів та адвокатури в умовах євроінтеграції України» на 2016–2020 роки як складова плану науково-дослідної роботи Національного університету «Одеська юридична академія» «Стратегія інтеграційного розвитку України: правовий та культурний вимір» на 2016–2020 роки (державний реєстраційний номер 0116U001842).

2. Сформульовані у наукових працях висновки та пропозиції щодо правил адвокатської етики та відповідальності за їх порушення використовуються під час проведення лекційних та семінарських занять з навчальних дисциплін «Адвокатура України», «Адвокатська етика», «Історія адвокатури», «Безоплатна правова допомога в Україні», «Актуальні

проблеми правового регулювання адвокатської діяльності», «Адвокат в адміністративному судочинстві», «Особливості тактики представництва у цивільному судочинстві», «Професійна етика та дисциплінарна відповідальність».

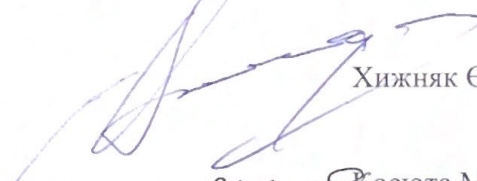
3. Положення щодо правил адвокатської етики та юридичної відповідальності за їх порушення доповідалися на VIII Міжнародній науково-практичній конференції «Адвокатура: минуле, сучасність та майбутнє» (м. Одеса, 17 листопада 2018 р.); IX Міжнародній науково-практичній конференції «Адвокатура: минуле, сучасність та майбутнє» (м. Одеса, 15 листопада 2019 р.) та ін., які були проведені в Національному університеті «Одеська юридична академія».

Голова комісії:

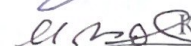

Аракелян М. Р.

Члени комісії:

Хижняк Є. С.

Косюта М. В.

Бакаянова Н. М.

НАЦІОНАЛЬНА АСОЦІАЦІЯ
АДВОКАТІВ УКРАЇНИ
РАДА АДВОКАТІВ
ОДЕСЬКОЇ ОБЛАСТІ

UKRAINIAN NATIONAL
BAR ASSOCIATION
ODESA REGIONAL
BAR COUNCIL

65000, м. Одеса, вул. Жуковського, 14, прим. 202
тел: +38 (048) 722-30-75, +38 (048) 722-49-80
email: y.bronz@unba.org.ua, веб-сайт: www.unba.org.ua

room 202, 14 Zhukov'skoho Street, Odessa, 65000 Ukraine
phone: +38 (048) 722-30-75, +38 (048) 722-49-80
email: y.bronz@unba.org.ua, web-site: www.unba.org.ua

ЗАТВЕРДЖУЮ

В.о. голови

Ради адвокатів Одеської області

Джабурія О.О.

« »

АКТ

про впровадження результатів дисертаційного дослідження

Фляжнікової Ярослави Василівни

у діяльність Ради адвокатів Одеської області

Комісія у складі: в.о. голови Ради адвокатів Одеської області О.О. Джабурії, заступника голови Ради адвокатів Одеської області О.О. Козлова, голови Комітету із правил адвокатської етики та судової промови Ради адвокатів Одеської області К.М. Соколицької склала цей Акт про те, що комісією розглянуто результати дисертаційного дослідження Фляжнікової Ярослави Василівни «Правила адвокатської етики та юридична відповідальність за їх порушення» на здобуття наукового ступеня доктора філософії за спеціальністю 081 «Право».

Комісія вважає, що висновки та пропозиції Я.В. Фляжнікової мають високу практичну значимість.

Результати наукового дослідження Я.В. Фляжнікової «Правила адвокатської етики та юридична відповідальність за їх порушення» обговорювалися на засіданнях Ради адвокатів Одеської області та Комітету із правил адвокатської

етики та судової промови. Під час засідань Я.В. Фляжнікова виступала з конкретними науковими пропозиціями, що стосуються різних аспектів дотримання адвокатами правил адвокатської етики (здійснення представництва або захисту одночасно двох або більше клієнтів, інтереси яких є взаємно суперечливими; забезпечення дотримання принципу конфіденційності помічником, стажистом адвоката та іншими особам, які перебувають у трудових відносинах з адвокатом; вплив спеціалізації адвоката на професійну компетентність адвоката тощо). Особливої уваги під час засідань Я.В. Фляжніковою було приділено етичний складовій поведінки адвоката в мережі Інтернет.

За результатами обговорення наукового дослідження «Правила адвокатської етики та юридична відповідальність за їх порушення», пропозиції Я.В. Фляжнікової були враховані Радою адвокатів Одеської області та впроваджені у діяльність Комітету із правил адвокатської етики та судової промови Ради адвокатів Одеської області.

В.о. голови

Ради адвокатів Одеської області

О. О. Джабурія

Заступник

Голови Ради адвокатів Одеської області

О. О. Козлов

Голова Комітету

з правил адвокатської етики та судової промови

Ради адвокатів Одеської області

К. М. Соколицька

З повагою

В. О. ГОЛОВИ

Ради адвокатів Одеської області

Олена ДЖАБУРІЯ

ЗМІНИ ТА ПРОПОЗИЦІЇ ДО ЗАКОНОДАВСТВА ПРО АДВОКАТУРУ

1. Запропоновано такі зміни та доповнення до Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність»:

а) ст. 22 викласти у такій редакції: «Адвокатською таємницею є будь-яка інформація, що стала відома адвокату, помічнику адвоката, стажисту адвоката, особі, яка перебуває у трудових відносинах з адвокатом, про особу, а також питання, з яких вона звернулася до адвоката, адвокатського бюро, адвокатського об'єднання, зміст порад, консультацій, роз'яснень адвоката, складені ним документи, інформація, що зберігається на електронних носіях, та інші документи і відомості, одержані адвокатом під час здійснення адвокатської діяльності»;

б) ч. 2 ст. 35 викласти у такій редакції: «Адвокат може бути притягнутий до дисциплінарної відповідальності протягом року з дня вчинення дисциплінарного проступку. Цей строк не поширюється на випадки порушення присяги адвоката та на проступки, що порочать честь і гідність адвоката або підривають престиж адвокатури»;

в) п. 3 ч. 2 ст. 6 викласти у такій редакції: «3) не може бути адвокатом особа, яка позбавлена права на заняття адвокатською діяльністю – безстроково»;

г) ч. 3 ст. 39 викласти у такій редакції: «Рішення про порушення дисциплінарної справи або відмову у цьому може бути оскаржено адвокатом та особою, яка ініціювала питання про дисциплінарну відповідальність адвоката, протягом тридцяти днів з дня його прийняття до Вищої кваліфікаційно-дисциплінарної комісії адвокатури або до суду».

2. Запропоновано такі зміни та доповнення до Правил адвокатської етики:

а) назву ст. 6 викласти у такій редакції: «Свобода та незалежність адвоката у здійсненні адвокатської діяльності»;

б) ч. 1 ст. 6 викласти в такій редакції: «Специфіка цілей і завдань адвокатури вимагає як необхідної умови належного здійснення адвокатської діяльності максимальної свободи адвоката у виконанні своїх професійних прав і обов'язків, що передбачає його незалежність від будь-якого зовнішнього впливу, тиску чи втручання в його діяльність з надання професійної правничої (правової) допомоги, здійснення захисту або представництва клієнта, зокрема з боку державних органів, політичних партій, інших адвокатів тощо, а також від впливу своїх особистих інтересів»;

в) назву ст. 7 викласти у такій редакції: «Дотримання верховенства права та законності»;

г) ч. 5 ст. 8 запропоновано вилучити, а ч. 4 цієї ж статті викласти таким чином: «Адвокат повинен поважати свободу вибору клієнтом захисника своїх прав (представника чи особи, яка надає йому професійну правничу (правову) допомогу) або таку відмову, і не перешкоджати у реалізації цієї свободи»;

д) назву ст. 13 змінити на «Добросовісність реклами».

3. Запропоновано такі зміни та доповнення до Положення про порядок прийняття та розгляду скарг щодо неналежної поведінки адвоката, яка може мати наслідком його дисциплінарну відповідальність:

а) п. 7 Положення викласти у такій редакції: «Дисциплінарне провадження стосовно адвоката здійснюється в особливому порядку. Засадами, на яких базується дисциплінарне провадження, є: верховенство

права, законність, колегіальність, доступність, змагальність, диспозитивність, презумпція невинуватості адвоката, можливість оскарження рішення, розумність строків розгляду дисциплінарної скарги. Адвокат вважається невинуватим у вчиненні дисциплінарного проступку і не може бути підданий дисциплінарному покаранню....».

Додаток Д

Проект типової форми згоди клієнта на представництво або захист інтересів двох або більше клієнтів, інтереси яких суперечать один одному

Я, _____¹, паспорт _____², ідентифікаційний код _____³,
надаю адвокатові _____⁴, свідоцтво
№ _____⁵, видане _____, ⁶ з яким
укладено договір про надання правової допомоги № _____
від _____ згоду на здійснення представництва та (або) захисту
одночасно зі мною іншого клієнта адвоката, інтереси якого є взаємно
суперечливими або вірогідно можуть стати суперечливими з моїми.

Зі змістом поняття «конфлікт інтересів» ознайомлений (-а). Зміст
поняття та ризики усвідомлюю в повному обсязі.

_____ ⁷ 2022 р.

_____ ⁸

¹ ПІБ клієнта

² Серія та номер паспорту; орган, що його видав; дата видачі

³ ПІН за наявності

⁴ ПІБ адвоката

⁵ Номер свідоцтва

⁶ Орган, що видав свідоцтво про право на заняття адвокатської діяльності адвокату, та дата його видачі

⁷ Дата

⁸ Прізвище, ініціали клієнта, підпис